

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**SANAYİLEŞMENİN TÜRKİYE'DEKİ KÜLTÜREL
DEĞİŞMELERLE İLİŞKİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Avşin AVŞAR

Enstitü Anabilim Dalı: Sosyoloji

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Zeynep Gökçe AKGÜR

MAYIS-2006

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**SANAYİLEŞMENİN TÜRKİYE'DEKİ KÜLTÜREL
DEĞİŞMELERLE İLİŞKİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Avşın AVŞAR

Enstitü Anabilim Dalı: Sosyoloji

Bu tez 13/07/2006 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği ile kabul edilmiştir.

Yrd.Doç.Dr.Zeynep G. AKGÜR   Yrd.Doç.Dr.Mustafa K. Şan   Yrd.Doç.Dr.Abdullah TAŞKESEN
Jüri Başkanı   Jüri Üyesi   Jüri Üyesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Avşin AVŞAR

30.05.2006

ÖNSÖZ

Sanayileşmenin Türk toplumunun kültürel özelliklerini olumsuz yönde etkilediğini ifade eden bu çalışma, köklü bir kültüre sahip olan Türk toplumunda meydana gelen kültürel yozlaşma ve kültürel yabancılaşma üzerinde durmuştur. Bu çalışmanın hazırlanmasında yardımlarını esirgemeyen danışman hocam **Yrd. Doç. Dr. Zeynep Gökçe AKGÜR'e** teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Ayrıca tezin yazılmasında bana yardımcı olan **Arş. Gör. Adem SAĞIROĞLU'na** ve bugünlere ulaşmamda emeklerini hiçbir zaman ödeyemeyeceğim aileme de şükranlarımı sunarım. Yetişmemde katkıları olan tüm hocalarıma da minnettar olduğumu ifade etmek isterim.

Avşin AVŞAR

30.05.2006

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 1: SANAYİLEŞMEYLE OLUŞAN TOPLUMSAL YAPI.....	5
1.1. Sanayileşmenin Tarihi Gelişimi.....	5
1.2. Sanayileşmenin Etkileri ve Ortaya Çıkardığı Sorunlar.....	6
1.2.1. Topluluktan Topluma Geçiş.....	6
1.2.2. Sanayi Toplumunun Oluşması.....	7
1.2.3. Kentleşme.....	8
1.2.4. Toplumsal Değerlerin Değişimi.....	9
1.2.5. Gelenekten Uzaklaşma.....	9
1.3. Küçük Zanaat Hayatının Durumu.....	11
1.4. Günümüzde Sanayi Topluları ve Özellikleri.....	12
1.5. Osmanlı-Türk Toplumunda Sanayi İlişkileri.....	15
BÖLÜM 2: SOSYAL DEĞİŞME SÜRECİNDE KÜLTÜR KAVRAMI.....	16
2.1. Kültür Kavramı ve Tanımı.....	16
2.2. Kültürel İletişim Süreçleri ve Sosyal Değişme.....	19
2.2.1. Kültürleme.....	19
2.2.2. Kültürleşme.....	20
2.2.3. Kültürlenme.....	21
2.3. Milli Kültür.....	22
2.4. Evrensel Kültür.....	26
2.5. Kültür Endüstrisi.....	26
2.6. Türkiye’de Kültür Politikası Süreci.....	27
BÖLÜM 3: SANAYİLEŞMENİN TÜRKİYE’DEKİ KÜLTREL DEĞİŞMELERLE İLİŞKİSİ.....	30

3.1. Batılılaşma Hareketi ve Batılılaşmanın Türk Toplumuna Taşınması.....	30
3.2. Teknoloji – İdeoloji – Yabancılaşma.....	33
3.3. Teknolojik Gelişmeyle Yoğunluk Kazanan Sorunlar.....	37
3.3.1. Göç.....	38
3.3.2. Kentlerin Dönüşümü ve Yeni Kentlilik Bilinci.....	41
3.4. Kültür – Sanayileşme – Uygarlık İlişkisi.....	46
3.5. Türkiye’de Sanayileşme ve Toplumsal Değişme.....	50
3.5.1. Değişmenin İtici Gücü ve Yayılması.....	51
3.5.2. Değişme Sürecinin Aşamaları.....	53
3.5.3. Değişme ve Modernleşme.....	54
3.5.4. Toplumsal Değişmede Nüfus, Kentleşme, Metropolleşme ve Aile.....	56
3.6. Türkiye’de Toplumsal Değişme Anlayışı.....	64
3.6.1. Türkiye’de Yabancı Kültürü ve Sömürgecilik.....	65
3.6.2. Türk Toplumunda Ahlak Anlayışı ve Kültürel Değişmeler.....	66
3.6.3. Türkiye’de Toplumsal Değişme ve Gençler.....	68
SONUÇ VE ÖNERİLER	70
KAYNAKÇA	76
ÖZGEÇMİŞ	84

Tezin Başlığı: Sanayileşmenin Türkiye'deki Kültürel Değişmelerle İlişkisi

Tezin Yazarı: Avşin Avşar

Danışman: Yrd.Doç.Dr. Zeynep Gökçe AKGÜR

Kabul Tarihi: 13.07.2006

Sayfa Sayısı: IV(Ön Kısım)+ 83(Tez)

Anabilim Dalı: Sosyoloji

Sanayileşmenin ortaya çıkmasıyla birlikte, dünyadaki yaşam koşulları, felsefi anlayış ve kültürde de değişim meydana gelmiştir. Lale devrinden bu yana yüzünü Batı'ya dönen Türk toplumunda da sanayileşmenin etkileri kültürel davranış kalıpları ve yaşayışında etkili olmuştur.

Bu çalışmanın araştırma problemi, sanayileşmenin Türk toplumu, üzerinde yozlaşmaya neden olmasıdır. Çalışmada amaç; Sanayileşmenin Türk toplumu üzerindeki olumsuz etkilerinin neler olduğunu açıklamaktır. Bu bağlamda üzerinde yoğunlaşan düşünceler ise şunlar olmuştur:

- Sanayileşme, Türk toplumunun kültüründe olumsuz yönde değişime neden olmuştur.
- Türkiye'de özellikle son zamanlarda etkili olan yabancı kültür toplumun temel kurumları üzerinde yozlaşmaya neden olmuştur.
- Sanayileşme sonucu kentlere göç eden kitlelerde, kente uyum sorunu yaşanmıştır.
- Sanayileşmeyle dünyada oluşan ideolojiler, Türk toplumuna da girerek yabancılaşmaya neden olmuştur.

Bu yargılar üzerinde yoğunlaşırken dokümantasyonel verilerden yararlanılmıştır. Çalışmanın sonucunda ise, şu sonuçlara varılmıştır:

Sanayileşme, Türk toplumunun dinamiklerinde hasara yol açarak bir ideoloji niteliği göstermiştir. Türk toplumuna yansıyan bu ideolojik süreç, kültürel yabancılaşmaya neden olmuştur.

Türk toplumu, kendi dinamiklerine bağlı, özgün bir dönüşüm gerçekleştirememiştir. Yine değer çatışmasıyla hızlanan toplumsal patlamalar yaygınlaş eğilimi göstermiştir.

Özellikle Türk toplumunda gençler, yozlaşmanın en yoğun olduğu kitle olarak kendini göstermektedir. Bunun arkasında da kırdan-kente göç sonucu gelen kesimin uyum sorunu yaşamalarıdır. Bu yönleriyle bakıldığında çalışmanın oldukça önemli pratik imaları olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Sanayileşme, Kültürel Yozlaşma, Yabancılaşma, Sanayi Toplumu, Toplumsal Değişme

Title Of The Thesis : The Fact of Industrialize And Its Connection With The Cultural Changes in Turkey

Author : Avşin Avşar

Supervisor : Ass. Professor Zeynep Gökçe AKGÜR

Date : 13.07.2006

Number of Pages : IV(Pre-Text) + 83 (Main Body)

Department : Sociology

With emerging the fact of industrialization, there had been some changes in living conditions of the world, philosophical intelligence and culture. In Turkish culture that had turned its face to the west the effects of industrialization have become efficient in cultural behavioral model and life since the tulip age.

The research question of this work: Industrialization has caused a big degenaration on Turkish culture and today its effects are stil going on. Our objectivite in this work is to explain what negative influences industrialization have on Turkish society. These are the thoughts we are going to concentrated on :

- a) Industrialization caused Turkish society culture to change in a negative way.
- b) In Turkey, foreign culture had corrupted the fundamental foundations of community.
- c) As a result of industrialization, some adaption diffuculties have been detected within the people who immigrated to the big cities.
- d) Ideologies that took shape by reason of industrialization caused estrangement by entering Turkish culture.

Intensifying on these judgements documental data have been used. As result of research I have reached these consequences.

Industrialization shows a characteristic of ideology by horming Turkish culture dynamics. The ideological proces that reflected on Turkish society caused cultural estrangement. Turkish society wasn't able to realize a genuine transformation dependant on its own dynamics. Social explusion, quickening with value conflicts have grown up. In Turkey, we can see dejenaration densely especially among youths. The reason lying under this issue is the adaption problem oh the people who emigrated cities from rural areas. It can be said that this research has some practial allusions.

Key Words : industrialization, cultural degeneration, estrangement, industry society, social change

GİRİŞ

Sanayi devrimi, İngiltere’de teknolojik-ekonomik devrimle Fransa’da gerçekleşen politik devrimin ortak ürünü olarak gerçekleşti. Başka bir deyişle sanayi devrimi, bir ayağı teknolojik ekonomik temele; diğer ayağı politik-ideolojik temele dayalı çifte devrim sonucunda tüm sosyal ve kültürel yapıyı sararak ve yeniden şekillendirerek oluştu. Sanayi devrimi ile buluş ve keşifler çorap söküşü gibi birbiri ardına gelmeye başladı ve zamanla elektrik gücünün de bulunması her şeyi daha da kolaylaştırdı. Elektromagnetik dalgalarla telsiz haberleşmesinin başlaması radyonun bulunmasına yol açmış, bunu televizyonun ortaya çıkışı izlemiştir bu buluşların ve icatların sayısı ve hızı o kadar artmıştır ki, hepsini takip etmek imkansız bir hale gelmiştir.

Sanayileşmeyle kültürler arasındaki iletişim artmış ve toplumların birbirlerini etkilemeleri daha kolay bir hal almıştır. Türk toplumu, coğrafi konumundan dolayı sanayileşmenin getirmiş olduğu kültürel etkileşimi fazlasıyla yaşamıştır. Çalışmamızın konusu olan sanayileşme, bugün kültürel yayılma ve oluşumun en önemli nedenlerindedir. Sanayileşmenin sadece Türk toplumu üzerinde değil, dünyadaki hemen hemen bütün toplumlar üzerinde etki yaptığı bir gerçektir. Sanayileşmeyle toplumların kent kültüründe de büyük değişimler meydana gelmiştir. Türk toplumunda yaşanan kent dönüşümü, diğer toplumlar gibi birebir olmasa da yine de sanayileşmenin etkisi kendini göstermiştir. Kente göç edenlerin kent hayatına uyum sağlamada zorluk çekmeleri ve dolayısıyla kentlileşememeleri kültürel yozlaşmanın kent hayatında daha da görünür bir hal almasına neden olmuştur.

Sanayileşmenin etkisiyle Türk toplumunda, değer çatışmasıyla hızlanan toplumsal patlamalar, yaygınlaşmıştır. Bireyler kişiliklerini, daha yerinde bir deyişle ahlaklarını yitirerek, homojenleşme çabası içine girmiştir. Bu homojenleşmenin gerçekleşmesi için sanayi kültürü araç olarak propagandayı kullanmıştır. Bu bağlamda, propagandanın etki alanına önce gençler girdi. Propagandadan kolaylıkla etkilenen ve hemen belirli tutum ve davranışlara yönelen öncelikle gençlerdi; çünkü gençler hayalle-gerçeği çabuk birbirine karıştırırlar. Bu yüzden gençler sanayileşmenin getirmiş olduğu ideolojiyle, kendi değerleri arasında çelişkiye düşerek kültürün yozlaşmasında etkili oldu.

Aile, bir toplumun ayakta kalabilmesi için en önemli kurumlardan birisidir. Bu çalışmada, sanayileşmenin olumsuz etkilerine maruz kalan yapılardan birinin de aile kurumu olduğu üzerinde duruldu. Sanayileşmeyle ailenin, bireyin topluma uyum sağlamasına yardım etme işlevini kaybetme tehlikesi ortaya çıktı. Çok hızlı değişen bir sosyo-kültürel yapı, bireyi her an korumasız bırakabilir. Bu da anomik bir duruma yol açarak kentleşmenin ve sanayileşmenin getirdiği sorunları çok daha ağırlaştırabilir.

Çalışmanın Konusu

Çalışmamızda üzerinde durulan konu sanayileşmenin Türk toplumundaki kültürel değişmelerle ilişkisidir. Batı Medeniyeti içerisinde yerini almaya çalışan Türk toplumunda da kültürel yozlaşma ve bunalım kendini gösterdi. Toplumumuz sanayileşme sürecini Batı gibi belirli zaman aralığında değil direkt bir biçimde yaşadı. Bu sebeple teknolojiyi, sanayi kültürünü, kendi iç dinamikleri içinde hazmedemedi. Eline geçen teknolojinin kullanım kılavuzunu yanlış okuyarak, kullanımını da yanlış gerçekleştirmiştir. Sindire sindire yemesi gereken ekmeği, bir bütün olarak mideye indirdi. Maddi kültür ile Manevi kültürü kaynaştıramayan Türk toplumu, kendi içinde kültürel sancı yaşadı.

Çalışmanın Amacı

Sanayileşmenin toplumlar üzerindeki olumlu etkileri de yadsınamaz; ancak biz bu çalışmada sanayileşmenin olumsuz etkileri üzerinde durmak istiyoruz. Bu yüzden çalışmanın amacı; sanayileşmenin Türk toplumu üzerindeki olumsuz etkilerinin neler olduğunu göstermektir.

Çalışmanın Önemi

Çalışmanın önemine değinecek olursak, Türkiye’de 1950’den sonra hızlanan kentleşme, köyden kente göçü hızlandırdı ve köye özgü değerler ile kente özgü değerler harmanlandı. Doğuya özgü geleneksel yaşam biçimi ile batıya özgü modern yaşam biçimi, bunlara bağlı olarak doğulu ve batılı değerler arasındaki uyumsuzluğa neden oldu. Kentleşme süreci ile birlikte köye ve kente özgü değerlerin yaşam biçimlerinin karşı karşıya gelmesiyle bir karmaşa doğdu ve kozmopolit bir yapılanma ortaya çıktı. Sanayileşmeyle ilgili birçok çalışma yapılmış olsa da, bu çalışmayla Türk toplumundaki kültürel yozlaşmanın ne boyutta olduğunun teorik ele alınması önemli olmuştur.

Çalışmanın bir başka önemi, güncel olması ve günümüzde de halen kültürel yozlaşmayla karşı karşıya kalmamızdır.

Çalışmanın Problemi

Sanayileşmeyle birlikte Türk toplumunda kendi öz dinamiklerinin dışında olumsuz yönde bir değişme gözlenmiştir. Bu olumsuz değişimin bugün toplumumuzda önemli bir problem oluşturduğu açıktır. Bu bağlamda çalışmamızda “sanayileşme, Türk toplumunda sosyo-kültürel yapıları ve bu yapılara ait sembollerini olumsuz yönde etkileyerek bir sosyo-kültürel *yabancılaşmayı ve riski* beraberinde getirmiştir” problemi ana hipotez olarak ele alındı.

Çalışmamızda üzerinde vurgu yapılan alt hipotezler ise şunlardır:

- “ Türkiye’de özellikle son zamanlarda etkili olan *yabancı kültür* toplumun temel kurumları üzerinde yozlaşmaya neden olmuştur. ”
- “ Sanayileşme sonucu kentlere göç eden kitlelerde, *kente uyum* sorunu yaşanmıştır. ”
- “ Sanayileşmeyle birlikte ortaya çıkan ideolojiler, Türk toplumunda da *yabancılaşmaya* neden olmuştur. ” yargıları üzerinde duruldu.

Çalışmada sanayileşme bağımsız-değişken olarak ele alınırken; toplumsal kültür, toplumsal değerler, göç, kentleşme, aile, gençlik bağımlı değişken olarak incelendi.

Çalışmanın birinci bölümünde, sanayileşmenin ne olduğunun, nerede başladığının, kısacası tarihi gelişim süreci üzerinde duruldu. Ayrıca sanayileşmenin olumsuz etkilerine bağlı olarak ortaya çıkan sorunlar (topluluktan topluma geçiş, kentleşme, toplumsal değerlerin değişimi, gelenekten uzaklaşma), günümüzde sanayi toplumlarının özellikleri ve Türkiye’deki sanayileşmenin gelişim süreci ele alındı.

İkinci bölümde, kültür kavramı ve sosyal değişim arasındaki ilişki tartışma konusu yapıldı. Bu çalışmada sanayileşmenin kültürümüze ve Türk toplum yapısına, olumsuz yönde etkilerini görmek amacıyla kültür kavramının özellikleri üzerinde duruldu. Sanayileşme medeniyetlerin ürünüdür ve kültür üzerinde etkisini göstermektedir. Kültürel iletişim süreçlerinden kültürleme, kültürleşme, kültürlenme süreçleri; milli

kültür, evrensel kültür ayrımları üzerinde duruldu. Türkiye’de uygulanan kültür politikası süreciyle ilgili bilgiler verildi.

Üçüncü bölümde ise, birinci ve ikinci bölümlerde tartışılan yaklaşımların izinden giderek sanayileşme süreci ve Türkiye’deki kültürel değişim ilişkisi üzerinde duruldu. Çalışmanın asıl yoğunlaştığı, açıklamak istediği yargılar üçüncü bölümde ifade edildi. Sanayileşmeyle egemen kültürler, kendi dışındaki toplumlar üzerinde kendi kültürlerini yerleştirme gayesi ve çabası içerisindedir. Bu durum Türk toplumunda da kültürel yozlaşmanın görülmesine neden oldu. Ayrıca bu bölümde hipotezler ele alınarak Batılılaşmanın Türk toplumuna taşınması, kentlerin dönüşümü ve kentlilik bilinci, Türkiye’de sanayileşme ve değişim, nüfus, kentleşme, aile, yabancı kültür ve gençler gibi konuların üzerinde duruldu. Çalışmada veri toplama ve kullanmada dokümantasyonel verilerden yararlandı.

Çalışmamız ele aldığı konuları açıklama çabası içerisindedir. Bu anlamıyla çalışma söz konusu sorunları açıklamada gösterdiği yaklaşımlara ulaştığı oranda başarılı sayılacaktır.

BÖLÜM 1: SANAYİLEŞMEYLE OLUŞAN TOPLUMSAL YAPI

1.1. Sanayileşmenin Tarihi Gelişimi

Sanayileşmeden önceki dönemde teknoloji çok yavaş bir gelişme izlerken, sanayileşmeden sonra gerek insan gerekse hayvan gücü yerine kullanılmaya başlanan makinelerle birlikte dünya üzerinde hızlı bir teknolojik ve toplumsal değişme meydana geldi.

Sanayileşmenin dünya konjonktüründe yerini alması, sanayi devrimiyle başlamıştır. Sanayi devrimi, 18. yüzyılda başlayıp, 19. yüzyıla kadar süren bir süreci oluşturmaktadır. Bu döneme makineleşme adı da verilmektedir. Makineleşmenin oluşmasıyla birlikte büyük fabrikalar, ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda Avrupa'da daha önce var olan tarım toplumundan ve bunun örgütlü yapısından, fabrikalarda üretimin baskın olduğu bir toplum modeline geçilmiştir. Artık dünya üzerinde sadece avcı, toplayıcı, büyük toprakları işleyen toplumlar değil; fabrikalarda, makinelerle uğraşan sanayi toplumu ortaya çıkmış ve diğer toplum biçimleri belli bir süre sonra aşamalı bir şekilde ortadan kalkmıştır.

Makineleşmenin ilk aşamalarında, Avrupa ve Kuzey Amerika' da kömür, bu ekonominin lokomotifini oluşturmaktaydı. Aslında kömürün önemi bugün bile kendini göstermektedir; ancak kömürü olmayan ya da bu yoksullukta kömürü olup da bazı nedenlerle kullanılamayan ülkeler de ise makineleşme gecikmiştir.

19. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte sanayi devriminde bir nitelik değişikliği oluşmaya başlamıştır. Bu değişiklikte, artık bilimsel buluşlar ve bunların üretime uygulanması, pratik zekâlı bireylerin birbirinden ayrı çalışmalarına bağlı olmaktan kurtulmuş, devletin tüm olanaklarıyla destek verdiği, gerektiğinde örgütlendiği büyük ve zengin kuruluşların eline geçmiştir. Bunun sonucunda bilimsel bilgi ile doğal kaynakların bir arada kullanılmasıyla birlikte sanayi kitle halinde mal üretiminde bulunmuştur. Sanayileşmeyle bilimsel bilginin, doğal kaynakların ve devletin de destek çıkmasıyla toplumsal yaşamın daha da hızlı değişmesine neden olduğu görülmüştür. Toplumsal değerlerin hızlı bir biçimde değişmeye başladığı evre de bu evredir.

Sanayi Devrimini bir zincirin halkası olarak düşünebiliriz. 18. yüzyıl o döneme kadar insanlık tarihinde en çok değişen ve en çok şeyi değiştiren yüzyıl olarak belirlenmiştir.

Bu yüzyıla damgasını vuran en önemli gelişmenin Sanayi Devrimi olduğu, bütün bu gelişmelerin Rönesansla başlayıp ardından, Fransız Devrimi ve Endüstri Devrimi ile gerçekleşen zincirin halkaları olduğu belirtilmektedir (Ekin, 1994:1). 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, peşi sıra ortaya çıkan teknolojik değişimler daha sonra ki devirlerin ekonomik, sosyal, siyasi ve hatta kültürel yapılarında köklü değişmelere yol açmıştır. Bu cümlede geçen kültürel yapılardaki “*köklü değişmeler*” ifadesi Türk toplumunun bugün içerisinde bulunduğu ekonomik, siyasi, kültürel durumunu özetler durumdadır.

Sanayi devrimi, İngiltere’ de başlayan, teknolojik, ekonomik devrimle, Fransa da gerçekleşen politik devrimin ortak ürünü olarak gerçekleşmiştir. Başka bir deyişle sanayi devrimi, bir ayağı teknolojik temele; diğer ayağı politik-ideolojik temele dayalı çifte devrim sonucunda tüm sosyal ve kültürel yapıyı sararak ve yeniden şekillendirerek oluşmuştur.

1.2. Sanayileşmenin Etkileri ve Ortaya Çıkardığı Sorunlar

Bir önceki başlık altında da söylediğimiz gibi sanayi devrimi, sadece ekonomik, teknolojik, siyasal, sosyal alanda ilerlemeye, gelişmeye neden olmamış, toplumsal kurumlar içerisinde olumlu tarafların yanında olumsuz özellikleri de beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda sanayileşmenin sonucu olarak hem olumlu hem de olumsuz sorunların ortaya çıktığı görülmüştür. Genel olarak sanayileşmenin etkilerinin neler olduğunu ve kültürel sorunların ortaya çıkmasında hangi nedenlerin etkili olduğuna, bakacak olursak:

1.2.1. Topluluktan Topluma Geçiş

Bireyselliğin ön plana çıktığı sanayi toplumunda insan ilişkileri samimiyetten uzak, hileci ve geçicidir. Tüm bunlarla birlikte, toplumda normlar üzerinde tam anlaşma sağlanamadığı için sapma davranışları da yaygındır. Topluluktaki insanlar birbirlerini çok iyi tanır ve bu kitlelerde adetler son derece önemlidir; çünkü hukuk da adetlerden kaynaklanır. Ayrıca kültür homojen bir yapıda olup, dini değerler aile ve akrabalık topluluğun temel unsurlarıdır. Toplulukta; mahremiyet, beraberlik, sevgi, saygı, tutku, istek ve sorumluluk bilinci vardır. Topluluktan topluma geçişe ilişkin toplumdaki insanların birbirine sözleşmeyle bağlı oldukları, bununla birlikte bireylerin özgür ve sorumluluğa sahip oldukları görüşü yoğunluk kazanmıştır (Kızılcılık, 1994:343).

Bu bağlamda şu sonuca varabiliriz: Topluluktan topluma geçişle nüfus yoğunluğunun artması, toplumsal yozlaşmanın da hızlanmasına neden olmuştur. Sanayi devrimiyle birlikte bu durum açıkça ortaya çıkmıştır.

1.2.2. Sanayi Toplumunun Oluşması

Sanayileşme, tarıma dayalı geleneksel toplumu geride bırakarak, teknolojisi, ekonomisi, sosyal ve kültürel sistemleri tamamen eskisinden farklı yeni bir toplum yapısı yaratmıştır. Yeni oluşan bu toplum yapı kendi içinde statik bir yapıya sahip değildir. Özellikle teknolojik gelişmelerle birlikte sürekli bir gelişim meydana gelmiştir. Tarıma dayalı geleneksel toplumlarda üretim evlerde el tezgâhlarında yürütülürken, sanayi devrimi sonrasında üretim fabrikalarda yapılmıştır. Bu durum konut ve işyerinin birbirinden ayrılmasına, evden işe ve işten eve insan trafiğinin doğmasına neden olmuştur. Fabrikalara dayalı seri üretim, kentleşmeyi ve kent yapısını değiştirmiştir. Aynı zamanda ailenin, geniş aileden çekirdek aileye dönüştüğü, geleneksel tarım toplum köylülerinin serflikten kurtularak sanayi işçisi duruma doğru evirildiği üzerinde durulmuştur (Erkan, 1994:3). Ayrıca toprak sahibi olan aristokratlar yerine, sermayenin, sahibi olan burjuvazi, toplumun üst ve saygın sosyal sınıfı olarak ortaya çıkmıştır. Toplumun kurum ve yapıları değişirken, bunlara paralel olarak, toplumun değer, norm ve davranış kalıpları da değişmiştir. Geleneksel davranışlar, giderek yerini rasyonel davranışlara bırakmıştır.

Sanayileşmeyle toplumlarda kökten bir değişme anlayışı oluşmuştur. Avrupa'daki bu değişme Türk toplumuyla birebir uyuşmasa da yine de etkilerini özellikle sosyal alanda göstermiştir. Sanayi devrimi ile ortaya çıkan yeni teknolojiler, yeni bir üretim ortamı ve yaşam biçimi ortaya çıkarmıştır.

Sanayi devriminden sonra yeni oluşan toplumsal yapıyla birlikte yeni sorunlar da ortaya çıkmıştır. Bunun başında sanayileşme sürecinin ilk dönemlerinde, söz konusu değişim ve gelişmeden fazlasıyla yararlanabilen sosyal kesimler yanında, bundan yeteri kadar yararlanamayan sosyal kesimler de oluşmuştur. Bu bağlamda Erkan (1994:7) “sanayileşme sürecinde ikiye bölünen toplumsal yapı, yeni sosyal politikalarla, kültürel bütünleşme sürecine yönelmiştir” şeklinde görüş beyan etmektedir. Sanayi toplumu ile ortaya çıkan yeni paradigmayla her şeyin ekonomik alt yapıya göre düşünülmesi sanayi toplumunun en önemli çıkması durumundadır. Sanayi toplumunun oluşmasında ortaya

çıkan bir başka sorunun ise, her şeyin ekonominin kuralları içerisinde düşünülmesidir. Başta kültür faaliyetleri olmak üzere, eğitim ve sağlık hizmetleri de alınıp satılan bir nesneye dönüştürmüştür. Bunun sonucunda kültürel çalışmalar, sanat faaliyetleri bütünüyle göz ardı edilerek, üretim yarışını sonu gelmez çılgın bir rekabete dönüştüren ekonomik yapı ortaya çıkmıştır (Gürdoğan,1987:9).

1.2.3. Kentleşme

Ekonomik bir olay olarak kentleşme, işgücünün tarım sektöründen tarım dışı sektöre (sanayi ve hizmet) transferi olarak tanımlanır. Kentleşmeyle ilgili olarak Sezal, Amiran Kurtkan Bilgiseven'in sosyolojik olarak kentleşmeyi, dar mekanlı cemaat hayatından, geniş mekanlı bir cemiyet hayatına geçiş ve bu ikinci yaşama şekline göre yeni sosyal ilişkiler ve bunun gerektirdiği yeni kurumlaşmalara giriş olarak tasvir etmiştir (Sezal, 1992:22-23). Sanayileşme gerçeği ve sonuçlarından biri olan kentleşmeyle beraber yeni bir sosyal yapı ortaya çıkmıştır. Kentleşmenin sonuçlarıyla ilgili olarak Adıgüzel (1998:9) “kentleşme, kentli bir yaşama şeklini ortaya çıkarmış, nüfusun yoğunluğu, sosyal ilişkilerin biçimi ve sıklığında değişim olmuştur” ifadesinde bulunmuştur. Gerçekten de sanayi devrimi kendi içerisinde kentleşmeyi de zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle sanayi bölgelerine büyük bir nüfus akımı gerçekleşmiştir. Bu da kentlerin eskiye göre yoğunluğunu arttırmıştır. Nüfus ve toplumsal ilişki olarak köy ve kent arasında farklılık daha da belirginleşmiştir. Bu konuyla ilgili Sorokin ve Zimmerman kentleşmeyi, köy ve kent toplumlarının yapı farklılıkları ile izah etmektedir. Bu farklılıklar ise sekiz başlık altında toplanmaktadır: Meslek, çevre, cemaatlerin ölçek farklılıkları, nüfus yoğunluğu, nüfus homojenliği, sosyal farklılaşma ve tabakalaşma, mobilite, sosyal ilişkiler sistemi farklılıklarıdır (Sezal, 1992:25). Toplumsal farklılık olarak köy ve kent arasında farklılık olmak zorundadır; ancak kentlere gelen göçlerle birlikte kentleşmeden daha çok, kentlileşememe sorunu kendini göstermiştir. Bu kentlileşememe az gelişmiş ülkelerde daha sık görülmektedir. Az gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkelerde kent, kendini gecekondulu kenti olarak göstermektedir. Bu konuya ilişkin Adıgüzel (1998:11) “gecekondulaşmayla kültürel bunalım ve riskin de bu noktada başladığını” ifade etmektedir.

Sanayileşmeyle kültürel kimliğin yerini, kişi başına düşen GSMH ve toplu tüketime geçiş almıştır. Temelde kültür, gecikme ve geri kalma ile eşanlı hale gelmiştir. Az

gelişmiş ülkelerde yaygın ve benimsetilmiş kalkınma anlayışı, geleneksel kültürün yerini zorunlu olarak sanayileşmenin yerleştiği durum olmuştur.

1.2.4. Toplumsal Değerlerin Değişimi

Sanayileşmeyle toprağa bağlı esir konumundan kurtulan köylüler, kentli işçi durumuna gelerek özel veya kamu kesiminde kendilerine iş edinmiştir. Bu değişikliklerle aile içinde bile rol değişiklikleri olmaya başlamıştır. Bununla birlikte tarımla geçimini sağlayan ailelerde, birkaç kuşağın bir arada oturduğu, başlarında bir aile reisi hükmeder konumda bulunduğu, bu ailelerin yerlerini küçük nüfuslu çekirdek ailelere bırakmak zorunda kaldığı ve çekirdek ailelerde yaşlıların ya çabucak uzaklaştırıldığı ya da saygınlık ve nüfus kaybeder konuma geldiklerini belirtmiştir. Yine ailenin kendisinin de, bir kurum olarak sosyal gücünün büyük bölümünü kaybettiği ifade edilmiştir (Ekin, 1994:4).

18. ve 19. yüzyılda sanayileşmeyle Batı Avrupa’da yaşanan kültürel sorunlar Türkiye’yi içine almamaktadır. Türkiye’de sanayileşmenin etkisiyle meydana gelen toplumsal değişimler 1950’lerden sonra gerçek yüzünü göstermeye başlamıştır. Şu da bir gerçektir ki sanayileşmeyle Batı’da daha önce yaşanan toplumsal sorunlar bugün Türkiye’de kendini göstermeye başlamıştır. Yine, kendi bölgelerinde büyük ölçüde söz sahibi olan toprak sahipleri, eğer yeterince ileri görüşlü iseler, kentlere taşındılar. Bu statüde olup kendi bölgesinde kalmayı yeğleyenler, fakir eşraf durumuna düşmüştür. Bu bağlamda Adıgüzel (1998:18) “sanayileşmeyle aynı statüde olanların gelirleri farklılaştı ve kente giden zenginleşirken kırdaki kalan fakirleşti” şeklinde görüş beyan etmiştir.

1.2.5. Gelenekten Uzaklaşma

Sanayileşmeyle ortaya çıkan sorunlardan biri de gelenekten uzaklaşmadır. Sanayi toplumu fertleri, sık sık geleneğin paradoksunu yaşamaktadır. Geleneğin paradoksu, özellikle hızlı değişimin gerçekleştiği dönemlerde kendini göstermektedir. Durağan dönemlerde gelenekler, insanlara topluma uymada sağlam bir dayanak sağlar. İnsanlar gelenekler sayesinde neyi bildiklerinden emindirler ve gelecek endişeleri yoktur. Ayakları yere sağlam basmaktadır. Oysa toplumsal değişimin, dönüşümün hızlı olduğu dönemlerde gelenek bir ayak bağı, gelişimin önünde bulunan bir engel olarak görülür. Geleneğin sanayi toplumları için gereksiz ve akıl dışı olduğu düşüncesi, farklı bir insan tipinin toplumda belirginleşmesine neden olmuştur. Adıgüzel’e göre toplumsal

yapıdaki değişmeler, yeni bir insan tipi ortaya çıkarmıştır. Bu yeni tip insan artık geleneklerce yönetilen insan değildir ve başkalarınca yönetimli insandır. Geleneğin sanayi toplumunda yaşaması da yaşatılması da güçtür. Ayrıca geleneğin gereksiz ve akıl dışı olduğu kabul edilir (Adıgüzel, 1998:20). Toplumlar geleneklerden uzaklaştıkça, sanayileşmenin etkisinin kültürel yozlaşmaya neden olması kaçınılmazdır.

Sanayi devriminin sonuçlarını özetleyecek olursak; sanayi devriminin ekonomik ve sosyal yaşantıda oluşturduğu yeni değişmeler sayılamayacak kadar çoktur. Bu değişme süreci içinde bazı ana eğilimleri kalın çizgilerle belirlemek mümkündür. Toplumsal değişmenin içinde, köylüler de olmak üzere, toplum hayatında mevcut olan bütün sosyal sınıf ve tabakalar bu değişmeden etkilenmiş, ayrıca o güne kadar mevcut olmayan yepyeni sosyal sınıflar ortaya çıkmıştır. 19. yy. 'a kadar köylüler feodal bir yapı içinde varlıklarını sürdürürken, sanayileşme köylülerin yaşamında köklü bir değişmeye yol açarak onların sanayi bölgelerinde yeni yaşama ve çalışma koşulları içine girmesine neden olmuştur. Sanayi bölgelerine gelen göçle birlikte hızlı bir kentleşme de kendini göstermiştir. Sanayileşme ve kentleşme üzerine Nusret Ekin ise; bu sürece kadar insanlık tarihinin kaydetmediği bir göç hareketinin başladığı ve sanayi bölgelerinde kentleşmeyle büyük nüfus birikimlerinin görüldüğünü belirtmiştir. Daha önceki ticari ilişkilerden doğan, esas itibariyle deniz ve ırmağ kıyılarında mevcut büyük kentler yanında, yeni sanayi merkezlerinin bir nesil boyunca süratle oluştuğunu vurgulamıştır. Ayrıca kentleşme hareketinin sanayileşmeye yeni bir hız kazandırdığı, kısa zaman süreleri içinde, genellikle büyük kentlerin varoőlarında oturan yeni bir sanayi işçi sınıfının doğduğu ifade edilmiştir (Ekin, 1994:2-3).

Bu ifadelerle Şu sonucu çıkarabiliriz: Sanayi ile ortaya çıkan yeni koşullar içinde, o güne kadar bütün Ortaçağ boyunca sürüp giden zanaat hayatı ve lonca düzeni bu değişmelerden olumsuz yönde etkilenmiştir.

Sanayi devrimiyle bir dizi değişme de ortaya çıkmıştır. Bu değişmeleri sıralayacak olursak:

- Fabrika sanayisinin gelişmesi, üretim-tüketim ve pazarlama ilişkilerini köklü bir şekilde değiştirmiştir.
- Kentleşmenin hızı artmış, ülke içine ve dışına göç hareketleri sıklaşmıştır.

- Yeni sosyal sınıflar ortaya çıkmış ve sosyal tabakalar değişime uğramıştır.
- Sanayi devrimiyle kitle halinde üretime geçilmesi o güne kadar varolan zanaat hayatının, esnaf ve lonca düzeninin iktisadi gücünü yok etmiştir.
- Sosyolojik anlamda geçimlik üretimden, pazara yönelik para ve piyasa ekonomilerine geçilmiştir. Bir bakıma geleneksel sektöre karşı, modern sektör istihdamı büyümüştür.
- Ülkelerin iş gücünün yapısında önemli değişimler olmuş, meslek, statü, sektör dağılımı, cinsiyet, yaş vb. faktörlere dayalı yapısı değişmiştir.
- İnsan kaynaklarının nitelik ve nicelik bünyesinde değişimler olmuştur.
- Milli gelirlerin önemli bir bölümü sanayi ve hizmet sektörlerine kaymıştır.

Bu sonuçlarla ilgili şöyle bir soru soracak olursak: Avrupa ve Kuzey Amerika'da ilk önce ortaya çıkan sanayileşme ve yukarıda belirtilen sonuçlar Türk toplumunda ne ölçüde gerçekleşmiştir? Sanayi Devrimi kendini 18. ve 19. yüzyıllarda Avrupa'da gösterirken henüz Türk toplumunda etkileri görülmemiştir. Bu bağlamda sanayi Devrimi'nin etkisi, Osmanlı Devleti'nde daha çok askeri alanda meydana gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin zayıflamasında en büyük nedenlerden biri de Sanayi Devrimi'ni kendi içinde gerçekleştirememiş olmasıdır; ancak sanayileşmenin Osmanlı-Türk toplumunda etkisi bugünkü kadar olumsuz yönde olmamıştır. Sanayileşmenin Türk toplumuna yansımaları 1950'den sonraki dönemden günümüze kadar olan bu süreç içerisinde yoğunlaşmıştır. Bu nedenle Türk toplumundaki sanayi sürecinin yansımaları daha çok kültürel öğeler üzerinde etkisini göstermiştir.

1.3. Küçük Zanaat Hayatının Durumu

Sanayi Devrimi'yle birlikte dünya ölçeğindeki küçük zanaatlar yok olmaya başlamış, fabrikaların gücü altında etkisiz kalmıştır. Küçük zanaatlar içerisinde bulunan loncalar, bir ekonomi ve sosyal sistem olarak uzun yıllar üretim ve çalışma ilişkilerini düzenlemiştir. Bu konuyla ilgili Ekin, Batı Avrupa'da ve Osmanlı-Türk toplumunda, usta-kalfa-çırak ilişkilerinin düzenlendiği lonca sistemi, 19. yy. 'a kadar sürüp gitmiştir. Ne var ki, Batı'da Sanayi Devrimiyle iktisadi şanslarını kaybederek çöken lonca sisteminin usta ve kalfaları, yeni ortaya çıkan fabrika sanayinin vasıflı iş gücünü teşkil etmiştir. Ayrıca, Batı fabrika sanayi ürünlerinin Osmanlı toplumuna rahatlıkla

girebilmesi, küçük zanaat hayatının çökmesine yol açmıştır. Osmanlı toplumunda küçük zanaat hayatındaki bu çöküş, bir sanayileşme hareketi ile tamamlanamadığı için, zanaat hayatının işsiz kalan usta ve kalfaları sanayi işçisi haline dönüşmemiştir. Osmanlı–Türk toplumunu Batı’ya göre kıyasladığımızda; gerçekten Osmanlılarda küçük zanaat ve esnaf örgütleri, İslam geleneklerinden geniş ölçüde etkilenmiştir. Türkler İstanbul’u fethettikten sonra Bizanslıların korporasyon denilen esnaf teşkilatının etkisi altında kalmışlardır. Bir meslek ve sanata mensup bulunan esnafın toplu halde şehrin bir semtinde sanatlarını yürütmeleri, loncalar oluşturmaları ve bazı imtiyazlara sahip olmaları gibi özellikler, bu sistemin karakteristiklerini oluşturmaktadır. Lonca hayatıyla ilgili kaynaklardan öğrendiğimize göre, bir sanatı yürütebilmek için belirli bir müddet usta yanında çalışarak o sanatın inceliklerini öğrenmek gerekmektedir (Ekin, 1994:5).

Sanayinin girmesiyle birlikte küçük zanaat hayatında gerileme oluşurken, sanayide çalışan işçilerde uzmanlaşma ön plana çıkmıştır. Şu da bir gerçektir ki, fabrika sanayinin gelişmesi zanaat hayatına büyük bir darbe vurmakla birlikte, onu ekonomik ve sosyal hayattan, tamamen bertaraf edememiştir. Gelişen teknoloji ile birlikte, sınırlı da olsa bazı zanaat dallarının yaşamaya devam ettiği ve yeni birtakım iş sahalarının da ortaya çıktığını görüyoruz. Ayrıca gelişen teknoloji yeni iş sahalarının, küçük zanaat üretiminin kaldırabileceği çapta makineler kullanma imkanı vermiştir.

Kapalı meslek hayatı, çağın liberal düşünceleri ile çelişkiye düştüğünden, küçük zanaat ve esnaf hayatına yapılan müdahaleler, bu iş sahalarının çöküşünde rol oynamıştır. Bu süreç içerisinde dikkati çeken çok önemli bir sorun da fabrika sanayi peşi sıra bir sosyal sefaleti meydana getirmiştir. Şehrin varoşlarındaki kötü yaşama şartlarına ilaveten, yeni sanayi iş gücünün çalışma koşulları itibariyle de ağır şartlar içinde olduğu gerçeği görülmüştür.

1.4. Günümüzde Sanayi Topluları ve Özellikleri

Sanayileşmeye çalışan bütün toplumların gerçek hedefi hayat standartlarını en yükseğe çıkarmaktır. Bütün bu toplumlar ekonomik geriliği, bilgisizliği ortadan kaldırmaya, sağlık koşullarını düzeltmeye çalışırlar. Hemen her ülkede tarımsal, ticari karakterli toplumdan, sanayi toplumu tipine doğru geçişin olduğunu görmekteyiz. Sanayileşmiş toplumun sosyal sorunları, sanayi öncesi toplumdan farklı olup sosyal düzeni kökünden

değiştirecek niteliktedir. Bu bağlamda Ekin, sanayi toplumu haline geçiş ve ekonomik gelişmenin, sanayileşme sürecinin kaçınılmaz sonuçları içerisinde oluştuğunu vurgular (Ekin,1994:16). Sanayileşme hareketinin her devresinde, bu iki kutup arasında çok sayıda çatışma ve uzaklaşmalar meydana gelmiştir. Bu bağlamda, eski kültür ile yeni sanayi düzeni arasında bir egemenlik mücadelesi gerçekleşmiştir. Bu mücadele sonucu tam bir denge ve uyum elde edilemeyeceği riski mevcuttur; ancak eski ile yeni değerler, toplumdan topluma değişen oranlar içinde mantıksız bir şekilde bir arada bulunabilir. Gerçek anlamda dini ve moral değerler, aile sistemi gibi müesseseler, değişik safha ve seviyelerde farklı biçimde oluşmaktadır. Bu geçiş devresinde ortaya çıkan en önemli sorun, geleneklere dayanan eski toplum bünyesinde bulunan mevcut kurumlardan hangilerinin aynen korunacağı ve hangilerinden vazgeçebileceği hususudur.

Günümüzdeki sanayi toplumlarının genel özelliklerine bakacak olursak; bu tür toplumlar genellikle açık toplumdur. Bu bakımdan geleneksel toplumların işçi ve yöneticilerinin cinsiyet ve aile statüsüne göre işlere tayin edilmesi ile zıtlık oluşturmaktadır. Bu yüzden sanayi toplumlarında geniş ve yaygın aile tipine artık yer yoktur; çünkü geniş ve yaygın aile tipi, toplumun hareketliliğine mani olmaktadır. Oysa sanayi toplumlarının aile tipi, daha fazla sayıda ve hareketli iş gücünden meydana gelmeye başlamıştır. Sanayileşen toplumda ailenin fonksiyonu sınırlanmıştır. Aile üretimi ile çok az meşgul olduğu gibi, aile şirketlerinin sevk ve idaresi profesyonel yöneticilere devredilme eğilimi görülmüştür. Yine sanayi toplumunun özellikleriyle ilgili sanayi toplumunun yüksek eğitim sistemi; doğa ve fen bilimleri, mühendislik, tıp, yöneticilik eğitime öncelik vermiş ve devamlı olarak yeni disiplinler ve uzmanlık kolları ortaya çıkmıştır. Bu yüzden sosyal bilimlerde özellikle iktisat, işletme ve araştırma elemanları eğitiminin önem kazandığı ifade edilmiştir (Balci, 1992:58–59).

Başka yönden baktığımızda, sanayileşmiş sistemler tarım hayatının çalışma saatlerini de değiştirmiştir. Sanayi toplumunun tekniği ve talep fazlalığı, bazı sanayi dallarının bütün gün çalışmasını gerektirmektedir. Sanayi öncesi toplumun sakin geceleri artık tarihe karışmıştır. Çalışanlar işgünü, bazen postalar halinde bazen de geceleri çalışmak zorunda kalmışlardır. Hatta geleneksel toplumların tatil ve dini günlerde çalışmamak geleneği de dinamik oluşum içinde değişmekten kurtulamamıştır.

Her toplumda olduğu gibi, sanayi toplumlarında da bireyleri ve gurupları birbirine bağlayan, fikir, inanç ve değer ortaklığı sağlayan, kendisine özgü bir birlik ve uyum ortaya çıkmaktadır. Sanayi toplumunun değişik şekilleri, bazı farklı ideolojiler ortaya çıkarabilir; fakat bütün sanayi toplumları ortak değerlere sahiptir. Bu nedenle sanayi toplumlarının genel özelliği birbirine benzemeleri ve ortak değerleri taşımaları diye söylenebilir.

Sonuç olarak söylemek gerekirse, geleneksel kültür sanayileşmeyi sınırlamakla beraber, toplumsal dönüşümü tamamen tayin edici bir rolü de yerine getirememektedir. Geleneksel kültür, toplumun sanayileşmeye geçişinde önderlik edenlerin özelliklerini açıklamaya yardımcı olmaktadır. Böylece sanayileşme, önceki kültür üzerine adeta kendi kültürünü dayatmaktadır. Eğer sanayi öncesi kültür, aşağıdaki özelliklere sahip ise, sanayi toplumuna geçiş daha hızlı olabilmektedir. Bu bağlamda Ekin (1994:19–20) şöyle bir sıralama çıkarmıştır:

- a – Bireyleri, çalışmaya, tasarrufa ve yatırıma yönelten nüfus ve aile tipi,
- b – Açık bir sosyal sınıf sistemi, eşit muamele, kabiliyete göre işe almak ve yükseltme olanakları,
- c – Yenilik, değişiklik ve ekonomik gelişmeyi benimseyen dini ve ahlaki(moral) değerler,
- ç – Ekonomik gelişmeyi hızlandıran hukuki sistem,
- d – Kuvvetli bir devlet örgütü,

Bunların aksine belirli kültürel faktörler sanayileşmenin ilerlemesine engel teşkil etmektedir. Bunlar:

- a – Ekonomik faktörlerden ziyade, geleneksel statüye dayanan sınıf bünyesi,
- b – İlim, teknik ve yeniliğe direnen dini ve moral değerlerin varlığı,
- c-Toplumda kuvvetli bir milli devletin kurulmasını engelleyen çatışmalar.

Bu ifadelerde tutarsız noktalar bulunmaktadır. Sanayileşme ile birlikte toplumsal değer, örüntüler, ilişkiler ve davranışlarda olumsuz yönde bir değişikliğe neden olmuştur; ancak yukarıdaki kültürel özellikleri bulunduran maddelerin her toplumda

sanayileşmeye engel olacağı sonucuna varamayız. Önemli olan, sağlam bir kültüre sahip toplumların, bazı sistemlerinin bir disiplin içinde çalışmasında etkili olduğunu bilmemizdir.

1.5. Osmanlı-Türk Toplumunda Sanayi İlişkileri

Türkiye’de sanayi ilişkilerini tarihi gelişim süreci içinde kısaca gözden geçirmekte yarar vardır. Ülkemizde, geçmişten günümüze sanayi ilişkilerini etkileyen siyasi, sosyal ve ekonomik yapıdan gelen birbiriyle etkileşimde bulunan faktörler vardır. Bu faktörlerden biri de Osmanlı-Türk toplumunda etkili olan ve günümüzde de az da olsa yaşatılmaya çalışılan lonca teşkilatıdır.

Bilindiği gibi loncalar, bir ekonomik ve sosyal sistem olarak uzun asırlar boyu, üretim ve çalışma ilişkilerini düzenlemiştir. Batı Avrupa’da ve Osmanlı-Türk toplumunda usta kalfa ve çırak ilişkilerinin kendi içyapısı içinde düzenlediği lonca sistemi, ülkelerin birçoğunda 19. asra kadar canlılığını sürdürmüştür. Buna karşı günümüzde küçük zanaat hayatının var olduğu ülkelerde ve Türkiye’de hala üretim ve istihdamın önemli bir bölümünü gerçekleştirmektedir.

Aslında Osmanlı toplumunun son devresindeki çalışma sorunlarının niteliğini anlayabilmek için, bu dönemdeki sanayileşme hareketlerinin ve bu hareketlerin hızının nasıl olduğu bilinmelidir. Ayrıca sanayileşme hareketi içinde özel, yabancı girişimlerin ve kamu girişimlerinin genişliğini de bilmek gerekir; fakat bu çalışmada, bu dönemin sanayi yapısını araştırma amacımız bulunmamaktadır. Özellikle ordunun ve devlet örgütünün ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla devlet sermayesi ile kurulan askeri görünümdeki fabrikalarla, giderek dışarıya bağlaşıma sürecinde gelişen, tekelci yabancı girişimler de dikkati çekmektedir. Osmanlı sanayisini, kömür ve maden istihracı, tersane işleri, savaş sanayi, dokuma sanayi gibi kategorilerde de görmekteyiz.

Cumhuriyet’le birlikte sanayi hamlesi, liberal görüş etrafında toplanırken, daha sonra devletçi bir ekonomik anlayışla sanayiye destek verilmiştir. Bu dönem içerisinde ülkenin savaştan yeni çıkması, toplumda ekonomik güce sahip insanların neredeyse hiç kalmaması, sanayiye devletin el atmasını gerektirmiştir.

BÖLÜM 2: SOSYAL DEĞİŞME SÜRECİNDE KÜLTÜR KAVRAMI

2.1. Kültür Kavramı ve Tanımı

Kültür, “colere” mastarından gelen Latince “cultura” dan türemiştir. Manası “bakmak” veya “ihtimam göstermek” tir. Ayrıca yüceltmek, pohpohlamak, çiftçilik anlamlarında da kullanılmaktadır.

Kültür, tanımlanması güç olan bir kavramdır. Bunun sebebi kültür kavramının çok anlamlı olmasında aranabilir. Kültür, tam bir tanıma kavuşturulamamış bir kavram olmasına rağmen, çeşitli alanlara mensup bilim adamları ve düşünürler bu kavramı tanımlamaya ve açıklamaya çalışmışlardır. Kavramın açıklığa kavuşması açısından bu tanımlama ve açıklamaların bazılarını değinecek olursak: Bir toplumu diğer toplumlardan ayıran en temel olgu kültürdür. Bu çalışmada, sanayileşmenin Türk toplum yapısına, kültürüne nasıl bir etki yaptığı veya arasındaki ilişkinin olumlu mu olumsuz mu olduğunu açıklayabilmemiz için, kültür kavramının genel hatlarıyla ele alınması gerekmektedir. Bu yüzden bu bölümde de kültür ve sosyal değişme kavramları ele alınacaktır.

Kültürün en meşhur ve kapsamlı tanımı 1871 de Taylor tarafından yapılmıştır. Taylor’a göre “Kültür veya medeniyet, bir toplumun üyesi olarak insanoğlunun kazandığı bilgi, iman, sanat, gelenek, görenek ve benzeri kabiliyet, hüner ve alışkanlıkları içine alan karmaşık bir bütündür” (Güngör, 1991: 47) görüşü yoğunluk kazanmıştır. Yine kültürün tanımına ilişkin Meriç (1986:38) “Kültür, Fransızca sözlük ve denemelerde insanı insan yapan bilgilerin bütünü anlamına gelir. Almanca ve İngilizcenin taarruzlarına rağmen hala bu ideal anlamını korumaktadır. Kültürün Almanca ve İngilizce eserlerde ağır basan anlamı ise sosyal yaşayıştır.” şeklinde görüş beyan etmektedir.

Alfred Weber’e göre, medeniyet sadece pratik ve entelektüel bilgi bütünüdür. Kültür ise bir değerler, idealler tasarısıdır. Bu idealler tektir, tarih içinde benzerleri yoktur (Güngör, 1991:48). Turhan’a göre, Maclver de kültür ve medeniyeti birbirinden ayırmıştır. Maclver, medeniyetin araçları; kültürünse amaçları içine aldığı ifade etmiştir (Turhan, 1951:31).

Türk toplum bilimcilerinin önde gelenleri de kültür ve medeniyeti birbirinden ayırmaktadır. Örneğin, Türkiye’de kültür ile medeniyeti, sistemli bir şekilde ilk

tanımlayan Ziya Gökalp, kültür kelimesi yerine “harsı” kullanmaktadır. Gökalp (1990:25) “Hars, yalnız bir milletin dini, ahlaki, hukuki, akli, estetik, lisani, iktisadi ve fenni hayatların ahenktar bir mecmuasıdır” görüşünde bulunmuştur.

Gökalp bu sekiz tür hayattan “sosyal hayatlar” olarak bahseder. Medeniyetse, aynı medeniyet dairesine dahil birçok milletin ortak hayatlarının bir sonucudur. Gökalp’e göre hars ile medeniyetin ortak noktası, her ikisinin de yukarıda belirtilen sekiz tür sosyal hayatı içine almasıdır. Farklı yanları ise şöyle belirtilebilir: Hars milli olduğu halde medeniyet uluslararasıdır. Hars, yalnız bir milletin sekiz tür sosyal hayatının toplamıdır; medeniyetse, aynı medeniyet dairesine mensup birçok milletin sosyal hayatlarının toplamıdır. “Harsa” dahil olan şeyler sezgi ve ilham yoluyla ve tabii olarak meydana gelmişlerdir. Medeniyetlerin unsurları ise, metotlu bir şekilde, ferdi ifadelerle meydana getirilirler. Hars duygulardan, zevklerden meydana gelir; medeniyetse bilgilerden, tekniklerden meydana gelir. Dolayısıyla “Harsa” ait unsurlar taklit edilemez, bir millettten diğerine aktarılamaz. Medeniyete ait unsurlar ise taklit edilebilir, bir millettten diğerine aktarılabilir. Bu ifadelerden şu sonuca varmaktayız: Sanayileşme medeniyetlerin ürünüdür ve kültür üzerinde etkisini göstermektedir.

Kültür- medeniyet ayrımına tenkitçi bir yaklaşımla baktığımızda şunları söyleyebiliriz: Farklı ülkeler söz konusu olduğu zaman kültür-medeniyet ayrımı benimsenebilir. Örneğin; Batı kültüründen değil Batı medeniyetinden söz etmek daha uygundur.

Fındıkoğlu, kültür denen ürünün manevi ve fikri olduğunu ve birtakım aşamalardan geçerek meydana geldiğini ifade ederek, aynı benzetme üzerinde kültürün ezbercilik ve taklitçilik olmadığını belirtmektedir. Fındıkoğlu, kültürü bir hayat tarzı, sosyal problemlere yaklaşım ve çözüm getirme olarak ele alır. Ayrıca kültürü daha iyiye ve ideale doğru bir yöneliş, bir zihniyet olarak ifade etmektedir (Güngör, 1991: 49).

Genellikle kültür ve millet kavramları birlikte düşünülür; birinin varlığı diğerinin de varlığını akla getirir. Bir kültürün varolabilmesi için onu yaratacak ve gelecek nesillere aktaracak az çok teşkilatlanmış kurumları vardır. Ayrıca işbirliği halinde fertlerden ve guruplardan meydana gelen bir topluluğa ihtiyaç vardır. Eğer bir yerde ortak değer ve normlara dayanmayan bir yaşam olursa o toplum yaşayamaz. Kültürle ilgili Erkal kültürün ne edebiyat ne de sanat ve ekonomiye dayandığını belirtmiştir. Bu bağlamda toplum hayatının bütün sosyal pencereleri kültür tarafından kapsanmıştır. Kültür

dediğimiz zaman akla hemen bir arada yaşama ihtiyacı duyan, sürekli farklı ölçülerde teşkilatlı bir yapıya sahip insan topluluğu geldiğini vurgulamıştır (Erkal, 1990:44). Bunun için ekonomi ile kültürün iç içe olduğu ve bir toplumun iktisadi tarihi ile kültür tarihinin bir bütün olduğu sonucuna varabiliriz. Sanayileşmenin maddi ve manevi kültürlerle etkisiyle ilgili olarak Erkal şu vurgularda bulunur:

“Sanayileşme sadece teyp, radyo, alet, sanat eserleri, araç, fabrika, tesis ve makine gibi, maddi kültür unsurlarıyla değerlendirilemez. Maddi sermaye vasıtaları da buraya dahildir. Sanayileşmenin sosyal ve kültürel meselelerini halleden, manevi kültürün zengin ve yaratıcı olduğu ülkeler de, maddi, manevi kültürün zengin ve yaratıcı olduğu ülkelerde, maddi alanda yeni birtakım buluşlar ve gelişmeler sağlanabilmektedir. Maddi kültür unsurları biranda yok olsa bile, yok edilemeyen manevi kültür onu tekrar yaratabilmektedir. Örneğin, İkinci Dünya Savaşında tesisleri, fabrikaları bombalanan Almanya, yok edilemeyen sanayi kültürü ile tekrar eski seviyesine gelmiştir” (Erkal, 1990:56).

Erkal, kültürün önemini bir ülkede, toplumda maddi unsurlar yok edilse bile, kültürel değerleri güçlü olan bir toplum tekrar eski seviyesine çıkabilir diye açıklamıştır. Şüphesiz gerek Erkal’ın gerekse diğer toplum bilimcilerinin bu düşüncesine sonuna kadar katılmamak elde değil; ancak bugün Türk toplumu elindeki kültürel gücü kullanamadığından, sanayileşmenin kültürel yozlaşmaya yol açtığı görülmektedir. Diğer bazı düşünürlerin kültürle ilgili düşüncelerine bakacak olursak; Platon, toplum ile kültür arasında sıkı bir ilişki olduğuna değinir. Zira ona göre insan, kendini yalnızca kent, sitenin hayatı içinde gerçekleştirebilir. İnsanı politik hayvan olarak tanımlarken, Aristo da bu kavramı yinelemektedir.

Bu açıklamalar doğrultusunda, kültürü çeşitli anlam gurupları çerçevesinde ele almak mümkündür: Bilimsel alanda kültür; uygarlıktır, toplumsal anlamda, eğitim sürecinin ürünüdür, estetik alanda ise kültür güzel sanatlardır. Kültürü Uygur (1984:17) “İnsanın ortaya koyduğu, içinde insanın varolduğu tüm gerçeklik” olarak ele almaktadır. Yine bu konuyla ilgili insanoğlunun maddi ve manevi ihtiyaçlarının çok çeşitli olduğu, bu ihtiyaçlara cevap verebilmek için, binlerce şey icat edip ve geliştirildiği söylenmiştir (Kaplan, 1992:23). Ayrıca kültürün insanoğlunun maddi ve manevi ihtiyaçlarının somutlaştırılmış şekillerinden ibaret olduğunu ifade etmiştir. Kaplan’ın bu

açıklamalarını sanayileşmenin kültürün sadece maddi boyutuyla ilgilendiğine kanıt olarak gösterebiliriz.

Türk Toplum Bilimcilerinden Turhan ise kültür için; bir toplumun maddi-manevi öğeleri, davranış biçimleri, egemen kültür ve onu diğer toplumlardan ayırt eden özelliklerin tümü olarak bahsetmektedir. Ayrıca kültürün oluşumunda gereksinme süreçlerinin olduğuna değinir. Bunlar: Biyolojik (asli ihtiyaçlar, üreme, beslenme, konut edinme gibi.) gereksinimler, toplumsal gereksinme, terbiye sistemi (eğitim), ruhi ihtiyaçlar olarak belirtir. Kültür değişmesini ise; bir toplumun mevcut düzenini, toplumsal, maddi ve manevi uygarlığını bir biçimden başka bir biçime dönüştüren bir süreç olarak görmektedir (Turhan, 1997:12). Özellikle Turhan da Gökalp'in Hars ve medeniyet ayırımına uymuştur

2.2. Kültürel İletişim Süreçleri ve Sosyal Değişme

Doğadaki her şeyin değiştiği gibi kültürel değişimin de toplumlar için varolması doğaldır ve kaçınılmazdır. Özellikle kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla, önceleri yüz yüze ve çok ağır işleyen kültürel etkileşimler hızlanmış ve kültürel değerler çok hızlı biçimde bir toplumdan diğer topluma taşınabilir hale gelmiştir. Sosyal değişimde etkili olan kültürel iletişim süreçlerinin türlerini inceleyecek olursak, sanayileşmenin Türk toplumunu kültürel anlamda hangi yollarla etkilediğini daha iyi açıklamış oluruz.

2.2.1. Kültürleme

Kültürleme, insanoğlunun çocuk veya ergin olarak kendi kültüründe etkinlik kazanması ve eğitim süreci sırasında karşılaştığı bilinçli ve bilinçdışı şartlanmadır. Kültürleme sürecini sosyalleşme süreci olarak da söyleyebiliriz. Kültürleme ile ilgili Güvenç; Kültürlemenin toplumların kendisini oluşturan bireylere belirli bir kültürü aktarma, kazandırma, toplumun istediği insanı eğitip yaratma ve onu denetim altında tutarak, kültürel birlik ve beraberliği sağlama, bu yola da toplumsal barış ve huzuru sağlama süreci olarak tanımlamıştır (Güvenç, 1997:85). Toplum bilimciler buna sosyalizasyon (toplumsallaştırma), eğitimciler ise, eğitim süreci diyorlar.

Eğitim, kültürlemenin bilinçli, amaçlı veya istendik şartlamalarını içermektedir. Oysa kültürleme, tanımı gereği, bilinçsiz ya da bilinç dışı, yaygın, kendiliğinden, rasgele, bireysel öğretileri ve şartlanmaları da kapsar.

2.2.2. Kültürleşme

Kültürleşme, insanın başka toplumlardan öğrendikleri veya bir toplumun diğerinden aldığı, edindiği öğelerdir. Ayrıca kültürleşme farklı toplumların karşılıklı olarak birbirinden etkilenmesidir. Kültürleşme süreci için en az iki ayrı kültür sistemi gereklidir; fakat bu yeterli değildir. Yeterlik Őartı, sürekli ilişki ve etkileşim olmasıdır. Kültürleşme kavramı, bu sürecin belirli bir zamanda başladığını, belli bir süre sonra belli düzeylere ulaştığını ileri sürer. Kültürleşme aŐında yery zindeki bütün  aĐdaŐ kültürlerin, kültürleşme sürecinin ürünüdür. Kültürleşme sürecinde iki ya da daha çok kültürün karşılıklı etkileşim sonucu değişime uğradığı ve yeni sentezler, dinamik bileŐkeler yarattığı vurgulanmıştır (Güvenç; 1997:87). Bu anlamda kültürleŐmeyi, toplumun kendi içinde gerçekleşen kültürlenme sürecinin dış dünyaya, yabancı dil ve kültürlere a ılması olarak ifade edebiliriz.

K lt rleŐmede, kültürlerin veya o kültürlerde yaşayan bireylerin ve gurupların doğrudan etkileşime girmeleri Őart değildir. Yazılı basın, radyo, TV yayınları, sinema, sanat ve moda akımlarının da aracılığıyla uzun vadede birbiriyle yüz yüze gelmeden k lt rleŐmeleri mümkündür. Çağımızda sözü edilen küreselleşme de budur. Kültürleşme kuramında, guruplardan biri baskın olsa bile, her iki sistemin de bu kültür iliŐkisinden etkilendiği ve deĐiŐikliĐe uğradığı görülür. Kültürleşme süreci içinde, insanlar değiştiği gibi, tüm kültürel öğeler, araçlar ve kurumlar da deĐiŐir.

Kültürleşmenin diğer bir yolu da difüzyondur. İki ayrı kültürel sistem, doğrudan bir ilişki kurmasalar da, difüzyon yoluyla ve başka kültürler aracılığı ile birbirlerini etkileyebilirler. Kültürleşme, genel anlamıyla, başka bir kültürle ilişki veya alışveriş sonucu ortaya çıkan bir kültür deĐiŐmesidir. Yabancı ülkelerde uzunca süre kalan birey ve guruplarda gözlemlenen değişmeler k lt rleŐmedir. Kültürleşme, bireysel planda zorla yapılıyorsa trans-kültürasyon, bir toplumun diğerini sindirmesi sonucuna varıyorsa özümleme (asimilasyon) adını alır. Kültürleşmenin olumlu tarzda olması halinde, toplumların kültürel yozlaşmayla karşılaşması da azalacaktır.

2.2.3. Kültürlenme

Kültürlenme, bir gurubun veya her iki gurubun da diğzerinin kültürünün bir kısmını veya tümünü benimsemesiyle yeni kültürel örüntüler edinme sürecidir. Bu bağlamda kültürlenme özümseme (asimilasyon) ile eş anlamlıdır.

Kültürel süreçlerin en az bilineninin ve tartışılanının, belki de kültürlenme süreci olduğunu söyleyebiliriz. Kültürlenme farklı aile, eğitim, okul, meslek, bölge çevrelerinden kalkıp belli yer ve zamanlarda bir araya gelen, birbirini etkileyen akran gurupları arasındaki kültür etkileşimidir (Güvenç, 1997:86). Kültürleme var olanı iletirken; kültürlenme, toplumlarda var olan kültür köklerinde yeni filizler ortaya çıkarmakta ve beslemektedir. En çarpıcı örnekleri, yeni yerleşmelerde, toplu konutlarda, endüstri ve iş yerlerinde, yeni eğitim kurumlarında, gençlik hareketlerinde, siyasal partilerde, sanat akımlarında olduğu görülmektedir. Kültürlenme, kültürel değişim sürecinin ana kaynağıdır ve aynı zamanda kültürlenme, kitle iletişim araçlarında iletişimcilerin yaygın olarak ilişkide buldukları kişilerin inanç ve tutumlarını benimsemesi sürecini dile getirmektedir.

Yabancı kültürden gelen etkilere karşı yerel kültürü ve ulusal kültürü korumak çok önemli bir hal almıştır. Birçok ülkede hükümetler, kendi kültürel etkinliklerini geliştirip desteklemeye yönelik ulusal politikalar saptamıştır. Bu tür politikalar, yabancı kaynaklı personel, araç-gereç ve işlemleri kabul etmemek, ulusal kültürü dış etkilere karşı adeta mühürlemek şeklinde algılanmamalıdır. Böyle bir politika, kültürel gelişmeleri ve kültürler arası değiş-tokuşun sağlayacağı potansiyel faydaları silip süpürmektedir.

Bugünkü dünyada, gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan ülkelerin en iyi yanlarını alırken, gelişmekte olan ülkeler ise gelişmiş ülke kültürlerinin en kötü ürünlerini almaktadır. Türkiye gibi sanayileşmesini diğer ülkelerden almış olan toplumlar kendilerini kültür istilası içerisinde bulmaktadır. İthal edilen kültür öğelerinin yerel taklitleri, yabancı değerleri benimsetmekten başka işe yaramamaktadır. Uluslararası şirketler yayıldıkları ülkelere, köklerinin bulunduğu ülkenin kültürlerini taşımaktadır. Ürünleriyle birlikte bu ülkelere değişik yaşam modelleri sunmakta ve ulaştıkları ülkelerin ulusal kültürlerini etkileyerek yozlaştırmaktadır. Zamanla ulusal kültürlerin beğeni, stil ve içeriğinde bir tekdüzelik kendini göstermeye başlar. Bu duruma kültür emperyalizmi adını verebiliriz. Kültür emperyalizmiyle ilgili Arslan (1986:107) “Kültürler savaşı tarih boyunca

yaşanmıştır. Bütün harpler kültür yarışmasından, bir kültürün ötekini ezmeye çalışmasından, bir kültürün tüm dünyaya yayılması ihtiyacından veya korkusundan çıkmıştır” şeklinde görüş beyan etmektedir.

Bu üç kültürel iletişim süreci içerisinde, Türk toplumu en çok kültürlenme sürecinin olumsuz taraflarını üzerinde taşımıştır. Toplumumuzda sanayileşmeyle birlikte kendi değerleri üzerinde oynama meydana gelmiş ve bu yüzden kendi öz dinamiklerini harekete geçirme kabiliyetini yerine getirememiştir. Kültürel süreçlerle ilgili Turhan, kültür değişmelerini ikiye ayırmaktadır. Bunlar; serbest kültür değişimi ve mecburi kültür değişimidir. Serbest kültür değişmesi, iki toplumun karşılaşmasında bir toplumun diğer toplumun kültürel öğelerini hiçbir zorlama, baskı olmadan tamamını ya da bir kısmını almasıdır. Mecburi kültür değişmesini ise bir toplumun, diğer bir toplum üzerinde kültürel kimliğini zorla kabul ettirmesi olarak belirtir. (Turhan, 1997:14). Bugün için Türk toplumunda mecburi kültür değişmelerinin etkileri görülmektedir. Bunun sonucunda yozlaşma ve yabancılaşma riski meydana gelmiştir.

2.3. Milli Kültür

Kültür, milletler arasındaki farklılıkları ortaya koyan en önemli etmenlerden biridir. Bugün bir dünya kültürünün oluşturulmaya çalışılması, milli kültürleri erozyona uğratmaya başlamıştır. Uluslararası şirketlerle, ürünlerle ve medya ile sınırlar kaldırılmaya çalışılmış, milletler arasındaki düşünüş, anlayış ve yaşayış farklılıkları törpülenmiştir.

Devlet yapısının oluşumunda, önemli bir yere sahip olan toplumla ilgili olarak Arslan, toplumları ayakta tutan gücün kültür, kültürleri yaşatan ise toplumlar olduğunu vurgulamıştır (Arslan, 1986:10). Köklü ve sağlam temellere dayalı bir millet ve devlet yapısının çekirdeği olan ideal insan unsuru ancak kendi kimliğinin öz kaynaklarıyla ortaya çıkmaktadır. İnsanlık tarihinde uzun ve görkemli uygarlık kuranlar zaman içinde kültürel birikimlerini işlemiştir.

Toplumların millet yapısında olabilmesi için bazı şartlar vardır. Bir toplumun bağımsız bir millet halinde ortaya çıkabilmesi için, Turhan, iki yol olduğuna değinmektedir. Ya belli bir sosyal gurup önce kendine özgü bir kültür meydana getirip buna dayanarak bağımsız bir devlet kuracak ya da önce milli bir devlet kurarak, bu çerçevede içerisinde

milli kültürü yaratmaya çalışacağını belirtmiştir (Turhan, 1980:408). Her iki yolda da, milletin benliğini ve bağımsızlığını koruyabilmesi için, milli bir kültüre sahip olması gerektiği düşüncesindedir.

Milli kültürü, Fındıkoğlu şöyle açıklamaktadır. “Bir milletin kültürü, oturduğu coğrafya parçası üzerinde yarattığı her türlü insani eserlerin bütünüdür.” Bu ifadeleriyle birlikte Fındıkoğlu; dilin birinci fonksiyonunun kültürün aktarılmasında köprü vazifesi gördüğünü söyler. Fındıkoğluna göre, milli kültür mekanizması, sınır ve çerçevesi belli bir kitle sempatisi gerektirir. Her türlü milli kayıtlardan ayrılmış, insanlık aşığı bilim ve kültür adamı bile bu sempatiye uzaktır. İnsanlık, henüz milli kayıtlardan sıyrılacak çağa gelmemiştir. Dolayısıyla kültür yaratma tarzını gösteren matematiğe dayalı formülün gerçekleşmesi milli sempatiye bağlıdır (Güngör, 1991:50). Kültürel faaliyetlerin milli sempatiden uzaklaşması normal değildir ancak uzaklaşıldığı durumlarda devletin kültürel faaliyetleri yöneltmesi gerekmektedir.

Millet, milli kavramıyla ilgili Türk toplum bilimcileri içerisinde Ziya Gökalp’in açıklamaları, önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Gökalp, camiaların içinde aynı dil ve kültüre sahip insanların birleşmesiyle, cemiyetlerin oluşacağını belirtmektedir. Cemiyetlere, millet adını vererek, gerçek cemiyetlerin ancak milletlerden meydana gelebileceğini ifade etmiştir (Gökalp, 1990:54).

Gökalp, milletleri gelişimleri açısından üç ayrı guruba ayırmıştır:

a- İmami Milletler

Dinsel otoritenin olduğu milletlerdir. Toplum varlığını ve birliğini Tanrı’dan alır ve Tanrı’nın koyduğu kurallara göre, şekillenen bir toplumdur. Klan ve aşiretlerin yok olmaya başladığı, kavimsel nitelikte olan bir toplumdur. Hukuk, dinsel tapınma yöntemlerini de kapsar ve konu üzerindeki din gücü hükümdarda şekillenir. Hükümdar otoritesinin gücünü dinden alır.

b- Teşri Milletler

Dinsel otoritenin yanı sıra, siyasi otorite şekillenmeye başlayınca, Teşri milletler ortaya çıkar. Artık yerleşik hayata geçilmiş, ama köysü halden, daha kentli hale bürünür.

Siyasal otorite de farklılaşma başlar. Artık siyasal otoritede, kent yöntemleriyle, hükümdar arasında çatışmalar başlar.

c- Harsi Milletler

Bireysel özgürlüklerin ortaya çıkmasıyla, harsi milletler aşamasına da geçilmiş olunuyor. Ortak öze sahip kurumların oluşturdukları uygarlıklarla şekillenir. Bağımsız karaktere sahip ulusların doğmasını beraberinde getirir. Kendi dili, kültürü toplumun tüm kurumlarının rengi olmaya başlar. Tam bağımsız milletler, o ulusa özgü tüm öğelerin birleşmesiyle oluşan bir yapılanmadır. Bu toplum, artık örgütlenmiş bir toplum haline gelmiştir (Gökalp, 1990:55-56).

Böylece milletlerin genel olarak nasıl guruplaştırıldığını görmekteyiz; ancak bu nokta da çok karıştırılan ya da aynıymış gibi gösterilen “ulusal kültür” öğeleri ile “evrensel kültür” yani “uygarlık” öğelerinin çatışıp çatışmadığına bakmak gerekir. Bu konuyla ilgili Kongar, kurumsal olarak, ulusal kültür kavramının evrensel kültüre karşı kullanılmasının altında, ulusal kültür ile evrensel kültürün temelde farklı niteliklere sahip olduğu anlayışının yattığını belirtmektedir (Kongar, 1997:15). Bilindiği gibi, Türk tarihinde bu ayrımın yaratıcısı Ziya Gökalp’tır. Gökalp, “hars” ve “medeniyet” ayrımı ile ulusal kültür ile uygarlık dediğimiz, evrensel kültürün ayrı nitelikli olduğunu vurgulamıştır. Ulusal Kültür kavramı, belli bir ulusu, insanoğlunun öteki kesimlerden ayırmak için kullanılır. Bir anlamda farklı ülkelerin varlığının gereğesidir. Coğrafya farklarına ek olarak kimi zaman dil, kimi zaman da başka özellikler aranır. İnsanoğlunun birbirinden değişik birimler oluşturan ayrı toplumlar çerçevesinde yaşaması için, gerçekten de ulus kavramı günümüz dünyasının yadsınamaz, toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel gerçeklerinden biridir. Ulus kültüre ilişkin Kongar şu vurgularda bulunur:

“Ulus Kültürü kavramının temelinde kuşkusuz “ulus” kavramının kendisi yatar. Bilindiği gibi, uluslaşma süreci, Batı Avrupa’nın, kapitalist ekonomik gelişmesine koşul olarak yarattığı siyasal, toplumsal ve kültürel olaylardır. Kapitalist ekonominin egemen olmasıyla birlikte, toprak sahibi soylular ile din adamları sınıfına ek olarak ortaya çıkan ve siyasal iktidara el koyan burjuvazi, ulusların ve ulusalcılığın yaratıcısı oldu” sözleriyle açıklama getirmiştir” (Kongar, 1997:32).

Yeni ideolojik atılımlar, teknolojik bakımdan en ileri olan toplumlarda ya da bu toplumların etkisine giren kültürlerde ortaya çıkmıştır. Ayrıca, teknik bakımdan gelişmiş olan toplumlar, kendi ideojilerini, teknik olarak geri kalmış toplumlara aşmıştır. Sanayi Devrimiyle, bütün dünyaya teknolojik üstünlüğünü kabul ettiren Batı Avrupa, ideolojik olarak da ulusçuluğun yaratıcısı ve ihracatçısı olmuştur. Daha önce beylikler, imparatorluklar biçiminde yaşayan ve genellikle ya toprak ya da dinlerine göre ayrılan insanoğlu, artık uluslarına göre ayrılmaya başlamıştır.

İşte bu nokta da “ulusal kültür” kavramı da kapitalizmin gelişmesiyle birlikte ortaya çıkan ulus kavramının bir ürünü olmuştur. Genellikle “ulusal kültür” kavramı bir ulusu, insanlık ailesini oluşturan öteki uluslardan ayırıcı nitelikleri belirlemek için kullanılmaktadır ve ulusal kültür anlayışı, manevi kültür ile sanat, edebiyat ve düşün yapısı alanı için geçerlidir. Maddi kültür alanında da çevre koşullarından dolayı ürün ve araç-gereç farklılaşması kendini göstermiştir. Bu yüzden ulusal kültürün başka ulusal kültürlerden değişik nitelikler taşıdığından söz edebiliriz. Güneydoğu Asya’daki pirinç tarımı, Eskimoların buzdan evleri bu tür maddi öğelerine örnek olarak gösterilebilir. Doğrudan insanın yarattığı teknolojik ürünler olarak da İngiliz kumaşı, Çin ipeği hemen akla gelen örnekler arasındadır. Doğal çevre ile ilgili olanlar kalıcı, teknolojik düzeyle ilgili olanlar ise geçicidir. Örneğin bugün ne Çin ipeğinin ne de İngiliz kumaşının özgünlüğü kalmıştır; ama pirinç hala Güneydoğu Asya’nın, buzdan evler de Eskimoların simgesidir.

Maddi kültür-manevi kültür etkileşimi çerçevesinde, doğal koşullar ile teknoloji, belli anlamların ve değerlerin biçimlenmesine yol açmıştır. Hiç kuşkusuz bunun tersi bir ölçü de doğrudur. Belli inançlar, değerler, kurallar, belli maddi kültür değişmelerine yol açabilir. Bu nedenle çevre koşulları ve teknolojik düzeyle belirlenen maddi kültür öğeleri ile manevi kültür öğelerinin bir ülkedeki etkileşimi “ulusal kültür” adını almaktadır.

Ulusal kültürü evrensel kültürden ayıran öğeler (coğrafi alanlar, tarihsel dönemler, etnik farklar gibi) aslında insanoğlunun kendi kendisini böldüğü birimlere ilişkin ölçütlerdir. Bir başka deyişle ulusal kültür ile evrensel kültür arasındaki fark, nitelik farkı değildir. Aralarında öze ilişkin bir fark yoktur. Bütün fark, niceliksel bir farktır. Biri daha az insan tarafından, diğeri daha fazla insan tarafından benimsenir ve kullanılır. Bu az

insan- çok insan ölçütü yalnızca coğrafi bir ölçüt değil, bir zaman ölçütü olabilir. Örneğin tekerlek bir evrensel kültür ögesidir. Kağnı Anadolu'nun, çekçek arabası Uzakdoğu'nun, yarış arabası Eski Roma'nın simgeleridir; fakat bu simgeler hiç kuşkusuz, bütüncül bir görüş açısından tüm insanlığın malıdır. Böylece zaman ve mekan boyutunu tarih ve evren içinde düşündüğümüzde, bütün bu yerel ya da ulusal öğeler evrenselleşir. Önemli olan, evrenselleşebilecek bir biçimde, zaman ve mekan boyutlarını aşacak kadar güzel, daha işlevsel, fakat mutlaka özgün öğeler yaratabilmektir. Ulusal kültür bu nitelikte öğeler yarattığı zaman evrenselleşebilir.

2.4.Evrensel Kültür

Evrensel kültür ile ulusal kültür arasındaki farkı nitelik farkı saymayı Kongar, eserinde Ziya Gökalp'ı eleştirerek bahsetmektedir. Kongar'a göre, evrensel kültür ile ulusal kültür ayrımını nitelik farkı olarak görme, bizleri en azından Ziya Gökalp'in yaptığı hataya götüreceği kanısını taşımaktadır. Bilindiği gibi Gökalp, evrensel kültüre uygarlık, ulusal kültüre de hars demiştir. Uygarlıkla uygarlıkların uyuşamayacağını, fakat bir hars ile bir uygarlığın belli bir biresime ulaşabileceğini belirtir. Uygarlık kalıplarını alarak, onları hars içerikleri ile doldurabileceğini söyleyen Gökalp, aslında bir Batı-Türk-İslam biresimi öneriyordu; fakat bunu yanlış bir kuramsal çerçeveye oturtmuştu. Nitekim Gökalp'ın dediği biçimde yapılan bir biresimin örneğini Kongar (1997:34) şöyle vermektedir: “Batı uygarlığının ürünü olan kamyonları alıp, önlerine ve içlerine “*maşallah*” yazıp, “*Bismillahirrahmanirrahim*” asarak, gerekli eğitimden geçmemiş sürücülerin eline verince, bu ulaşım araçları, ölüm araçlarının niteliğine bürünmüştür.”

Sonuç olarak, Batı'nın kalıplarını kendi kültürümüzle doldurmak değil, kendi toplumumuzun özgün nitelikleriyle pekiştirmek toplumsal değişimin olumsuz yönde olmasını önleyecektir. Batı ile etkileşim, özgün kültürümüzün gelişmesine yardımcı olduğu oranda işlevsel, bu gelişmeyi engellediği oranda yozlaştırıcı olacaktır.

2.5. Kültür Endüstrisi

Bugün dünya üzerinde kültür endüstrileri üç sınıfa ayrılmıştır. Bunlar; çok dağıtımlı kültürel metalar (kitaplar, plaklar, afişler, kasetler, CD vb.), kültürel teçhizat (elektron,

kamera, fotoğraf makineleri, cep telefonları) ve büyük teçhizatlar (radyo, TV yayıcı ve özellikle de alıcıları) dır.

Kültür endüstrisini özellikle kitleler açısından değerlendirmek gerekmektedir. Kültür endüstrisi, yeni toplumların bir ihtiyacına cevap vermektedir; ancak kültürün endüstrileşmesi ne pahasına olursa olsun önlenmelidir. Kendilerini gerçek ya da potansiyel tüketicinin yerine koyan kültür endüstrileri toplumun ortalama zevkine yönelmekte, bu düzeyi yükseltmeye ilişkin hiçbir çaba harcamamaktadır. Diğer yandan, çocuklar ve gençler kitle kültürüne ailede ya da okulda verilen kültürden daha fazla değer vermektedir. Bu yüzden sanayiler karşısında uyanık ve ihtiyatlı olmak mutlak bir zorunluluktur.

Kitle toplumunda, kültürün ortadan kalkması sadece tüketim için üreten toplumlarda ortaya çıkar. Tüketici toplum dünyaya ve dünyaya ait olan şeylere nasıl bakılacağını bilmez. Tüketici tutum dokunduğu her şeyi mahvetmeye çalışır. Bu bağlamda kitle kültürünün olumsuz yanlarıyla ilgili Alemdar ve Erdoğan (1994:126) “Konuya ahlak bakımından yaklaşanlara göre kitle kültürü ahlaktan yoksundur” şeklinde görüş beyan etmişlerdir. Bu ifadeye baktığımızda, toplumların kültürel olarak yozlaşmaları ahlakın da bir başka yönden çöküntüye girmesiyle ilgilidir. Başka bir ifadeyle kültürün yozlaşması ahlakın da yozlaşmasıyla ilgilidir.

Toplumlarda, sanayileşmeyle birlikte kültür endüstrisi, onun da devamında kitle kültürü ortaya çıkmıştır. Bununla beraber ortaya çıkan kargaşa ve ahlaki görecelik haddinden fazla yoğunlaşmıştır. Kültürel değerler kendi kutsal objektiflerini kaybeder. Türkiye’de 1950’den sonra hızlanan kentleşme, köyden kente göçü hızlandırmış ve köye özgü değerler ile kente özgü değerler harmanlanmıştır. Doğuya özgü geleneksel yaşam biçimi ile batıya özgü modern yaşam biçimi ve bunlara bağlı olarak doğulu ve batılı değerler arasındaki uyumsuzluğa neden olmuştur. Kentleşme süreci ile birlikte köye ve kente özgü değerlerin yaşam biçimlerinin karşı karşıya gelmesiyle bir karmaşa doğmuş ve kozmopolit bir yapılanma ortaya çıkmıştır.

2.6. Türkiye’de Kültür Politikası Süreci

Günümüz Türkiye’sinin toplumsal yapısını, bunalımlarını ve kültür sorunlarını algılayabilmek ancak tarihe doğru teşhisler koymakla olanaklıdır. Bu açıdan Osmanlı

toplumuna baktığımızda çok önemli dört kültürel öge görebiliriz: Bu ögelere bakmadan günümüz kültürünü ve kültür politikasını anlamak olanaksızdır.

— Osmanlı'nın birinci niteliği, bütün topluma İslam kültürünün egemen olmasıydı. Bugün yapılan en önemli yanlışlardan biri, İslam Kültürünü küçümsemektir. Oysa Osmanlıya gelene dek yedi yüzyıllık bir birikim sağlamış olan İslam kültürü, son derece renkli, geniş, zengin ve görkemli bir kültürdür. Bir kez bu kültür, insanlığın kendinden önceki bütün birikiminden etkilenmişti.

— Osmanlı'nın ikinci kültürel niteliği, seçkinlerle halk arasında görülen ünlü kültür ikiliği idi. Bir yanda Divan Şiiri, öte yanda halk ozanları, bu ikiliğin en güzel simgesidir. Aslında bu ikilik, salt bir üstyapı, niteliği olmaktan çok daha temeldeki nedenlere dayanıyordu. Bilindiği gibi, Osmanlı da üretimi halk yapar, vergiyi halk verirdi. Yönetici sınıf ise, ne üretim yapar ne de vergi verirdi. Onun işi askerlik ve yönetim idi. Din işleri ile uğraşanlar da aynı ayrıcalıklardan yararlanırlardı. Böylece ilmiye ve seyfiye'den oluşan askeri sınıf, reayadan (halktan) tümüyle ayrı bir dünyada yaşardı.

— Osmanlı'nın üçüncü niteliği, belli bir tarihten sonra manevi kültür öğelerini dışardan almaya başlamış olmasıydı. Her toplumun başka toplumlarla etkileşime girmesi olağandır; fakat Osmanlı toplumu, kurulduktan bir süre sonra, özellikle toprak genişlemesinin durduğu dönemlerde, artık siyasal çözüm önerilerini tümüyle dışarıdan ithal etmeye başlamıştır. Hürriyet, eşitlik gibi kapitalist gelişme aşamasında anlam taşıyan kavramlar, siyasal çözüm önerilerinin temelini oluşturduklarından, Osmanlı'ya tümüyle yabancı kalıyor, yapıcı olmaktan çok, düşsel nitelik taşımıştır.

— Osmanlı kültürünün dördüncü tanımlayıcı özelliği, hem suçlamaların, hem çözümlerin maddi kültür yerine manevi kültür alanına yöneltilmiş olmasıdır. Oysa Osmanlı'nın çöküş nedeni, belirleyici olarak maddi kültür alanında yatar. Bir başka ifadeyle, Osmanlı ekonomik nedenlerle, teknolojisini geliştiremediği, dış ülkelerin pazarı olmaktan kurtulamadığı için batmıştır.

Sonuç olarak, Cumhuriyet'le birlikte maddi kültür atılımlarının yanında manevi kültür atılımları da gerçekleştirilmiştir. Türk Dil Kurumu, Kültür Bakanlığı gibi kurumlar kültürün gelişmesinde etkili olmuştur; ancak 1950'lerle birlikte Türkiye, sanayileşme ve

onun asıl arka planına hakim paradigma olan modernlik etkisinin ciddi bir sonucu olarak bir kültür buhranı içersine girmiştir. Osmanlı'daki maddi kültür eksikliği, günümüzde sanayileşme ile birlikte yerini manevi kültür eksikliğine bırakmıştır.

BÖLÜM 3: SANAYİLEŞMENİN TÜRKİYE’DEKİ KÜLTÜREL DEĞİŞMELERLE İLİŞKİSİ

3.1. Batılılaşma Hareketi ve Batılılaşmanın Türk Toplumuna Taşınması

Her toplumun kendine özgü bir kültürel algılayış tarzı bulunmaktadır. Bu kültürel algı, ekonomik, sosyal, siyasal vb. hayatın her alanını kapsamaktadır. Kitle iletişim araçlarının gelişmesi ve yaygınlaşmasıyla kültür de üretilen ve pazarlanan bir meta haline gelmiştir. Kitle iletişim araçlarını üreten gelişmiş ülkeler, bunları üretmekten yoksun ülkelere kendi kültürel kodlarını ihraç etmektedir. Elektronik çağından önce insan kümeleri kültürel özellikleri itibariyle birbirinden oldukça farklı niteliklerle ayrılmışlardı. Daha doğrusu geleneksel toplumlar teknik çağından önce birbirlerinden farklılık göstermekteydiler. Günümüze gelindiğinde sanayileşmeyle birlikte kitle kültürü; enformasyon, üretim ve tüketimle birlikte çağa özgü genel geçer bazı tanımlamalar için kullanılmaktadır. Gerçekten şaşırtıcı bir şekilde dünyanın dört bir yanında iletişim ve kültür kavramları, “*kitle*” nitelemesine uygun görünmektedir (Güneş, 1996:73).

Günümüzde Türk toplumunda da, dünyadaki hakim kültürlerin, tek kültür oluşturma amaçlarına paralel giden bir iktidar ilişkisi bulunmaktadır. Bu ise, kültürde yozlaşmaya neden olmuştur. Dil de kültürün en önemli öğelerinden biri olduğuna göre, toplumların dili de yabancılaşma ve yozlaşma etkisine girebilmektedir. Kültür ve dil arasındaki karşılıklı bu etkileşim zamanla daha da hızlanmıştır. Bu konuya ilişkin Güngör, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu’nun kültür ve dille ilgili düşüncelerini değerlendirirken kültür ile dil arasındaki mevcut ilişkilerin iki ayrı açıdan düşünüldüğünü belirtir. Bir görüşe göre, bir milletin dilinin kültür tarafından tayin edildiği, diğer görüşe göre ise, nasıl meydana gelirse gelsin, dilin kültürü tayin ettiği veya ona şekil verdiğini ifade eder (Güngör, 1991:62).

Her iki görüş de dil-kültür ilişkisini açıklamakla ve konuya ışık tutmakla beraber, tek başına kabul edildiğinde yetersiz kalmaktadır. Dil ve kültür arasındaki ilişkileri düşünürken birinin diğerine şekil verdiği yolundaki tek taraflı belirleyici görüşten ziyade, bağdaştırıcı bir görüş ile bakmak ve aralarındaki karşılıklı ilişkiyi görebilmek gerekir. Bugün, Türk toplumunda kültür-dil ilişkisi iki yönden de olumsuz etkilenmiştir.

Ne kültür dil üzerinde ne de dil kültür üzerinde bağlayıcı olmaktadır. Kültür ve dil yozlaşmasıyla, toplum bunlardan olumsuz şekilde etkilenmiştir. Sanayileşmeyle birlikte kültürler ve toplumlar arasındaki iletişim büyük bir hız kazanmış, buna bağlı olarak toplumlararası etkileşim de artmıştır. Bunun sonucunda; sanayileşme, dünyadaki toplumların kültürü üzerinde genel olarak bir dejenerasyona, yozlaşmaya neden olmuştur ve halen bu süreç devam etmektedir. Özellikle Batı Medeniyeti içerisinde yerini almaya çalışan Türk toplumunda da yozlaşma ve kültürel bunalımlar kendini göstermiştir.

19. yüzyıl, Osmanlı toplumu ve ekonomisi için öncekilerden çok farklı bir dönem oluşturur. Osmanlı toplumunun ve ekonomisinin geleneksel yapıları, önemli değişiklikler geçirmelerine karşın 17. ve 18. yüzyıllarda egemenliklerini koruyabilmişti. Ancak, 1820'lerden Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen yaklaşık yüz yıllık sürede Osmanlı Devleti, Batı'nın askeri, siyasal ve iktisadi gücüyle karşı karşıya geldi. Ekonomi, Batı kaynaklı yeni bir iktisadi düzene, kapitalizme açılmaya başladı.

Bugün reformların başarılı olması için geçmişteki reform ve değişim hareketlerine göz atmak gerekir. Üç yüzyıla yakın bir zamandır devam eden Batılılaşma hareketleri, hangi safhada olduğu, onun bize neler kazandırıp neler kaybettiği, bu hususta ne dereceye kadar başarılı olduğunu, nerelerde, neden ve nasıl bocalandığının, bütün sebeplerini, sosyal psikolojiye ait nedenlerle bilinmesi gelecekteki tahminin yapılması açısından büyük önem taşıyacaktır.

Murtaza Aydemir, Türk Toplumunun Batıyla tanışmasını 15. yy 'a kadar götürmekte ve Batılılaşma hareketlerini ana hatlarıyla üç dönemde ele almaktadır (Aydemir, 1990:57).

Bunlar ;

- 1- Lale Devrinden Tanzimat'a kadar olan dönem
- 2- Tanzimat'tan 1923'e kadar olan dönem
- 3- 1923'ten günümüze kadar olan dönem

Bu dönemlerden Lale Devri'nde yaklaşık üç çeyrek yüzyıl süren Lale Devri'nin bütün batılılaşma tarihi sürecinde çok önemli bir yeri vardır. Çünkü gerek bu devirde gerek bundan izleyen dönemlerde meydana gelecek değişimlerin kaderini tayin eden ve

topluma damgasını vuran psikolojik etki ve faktörleri bütün çıplaklığıyla bu devirde incelemek mümkündür. Yenilik hareketlerinin neden bu derece ağır, plansız, systemsiz ve tesadüflere bağlı olarak yürüdüğü, yine de iç ve dış her türlü engel karşısında uzun veya kısa aralarla da olsa yoluna devam edebildiği; fakat bütün bunlara rağmen amacına niçin tamamıyla erişmeden asırlarca sürdüğü tartışıla gelmiştir.

Bu bağlamda, önemli olan birbirini takip eden bu mağlubiyetler sonunda Osmanlı toplumunun Batı'ya karşı bakış açısında meydana gelen değişikliklerdir. Kültürel değişimler için önemli olan bu nokta, ilerleyen dönemlerde Türk toplumunun çözümlenmesinde anahtar rolü oynamıştır. Bütün bu değişimler, kültürel değişimler açısından bir başlangıç sayılan Lale Devri'nde görünmese de sonraki devirlerde büyük bir açıklıkla gözlenmiştir. Örneğin Matbaa, Osmanlı toplumuna girdiği ilk dönemlerde belli kesimlerin tepkisiyle karşılaşmıştır. Ancak ilerleyen dönemlerde özellikle Tanzimat Dönemi'nde Batı'dan yapılan tercüme eserleri çoğaltma aracı haline gelmiş ve kültürel değişimleri belirleyen bir araç konumuna yükselmiştir. Matbaanın yaygınlaşması, gazete ve dergi basımını da yaygınlaştırmış ve bu durum belli bir dönem sonra Osmanlı toplumundaki kültürel değişimleri yönlendirmiştir.

Tanzimat'tan 1923'e kadar olan dönem, yakın zamana kadar Türk toplumunda batılılaşma hareketinin başlangıcı sayılmıştır. Bu da Türk toplumundaki kültürel değişimler içerisinde, bu devrin ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu gösterir. Tanzimat dönemindeki kültürel değişimlerle ilgili olarak Turhan, karmaşık batılılaşma sürecinde, toplumdaki farklılaşma, sürtüşme, değişik yeni sınıfların doğması gibi oluşumların, gittikçe büyük boyutlara ulaştığını vurgular. Bu oluşumların reform hareketleriyle, iç içelik gösterdiği ve hatta reform hareketlerinin büyük ölçüde bu oluşumu meşrulaştırma görünümü verdiği düşüncesindedir (Turhan, 1997:192). Aynı konuda bir başka görüşe göre; toplumuna yabancılaşan veya azınlıklaşan grup ve kitlelerde, bir kültür veya medeniyetle tam olarak bütünleşememenin sonucu olarak birtakım kompleksler veya bunların yansımaları söz konusu olmaktadır (Aydemir, 1990:63). Buna göre, yabancılaşanlar veya azınlıklaşanların, her şeye rağmen özendikleri imajlarla kendi kültürlerinden vazgeçme noktasına geldikleri görülmektedir.

1923'ten günümüze kadar olan dönemde yeni Türkiye'de sosyal değişme, çok önemli bir konu olarak görülmektedir. Osmanlı Devleti'nde yapılan yenileşme hareketleri Batı'yı olduğu gibi taklit etmekle kalmıştı. Taklitten alınan sonuçlar ise ortadaydı. Bir sürü başarısızlık kendisini göstermiş, Batı ile uyumsuz bir toplum ortaya çıkmıştır. Oysa Atatürk, dünyadaki inkılap ve sosyal değişme hareketlerinin tümünü incelemiş ve Osmanlı aydınlarının düşünceleri ile kendi araştırma verilerini karıştırarak, yepyeni sonuçlara varmıştır. Daha önceki yıllarda başka ülkelerde de batılılaşma amacıyla sosyal değişme niteliğinde çeşitli hareketler görülmüştü; ancak bu girişimlerden batılılaşmayı yanlış algılayarak uygulayanlar olmuştur. Bu bağlamda Tüfekçi tarihten şu örneği vermektedir:

“Deli Petro dahi taklit ile milleti düzenlemek istedi. Gerçekten bunda, bir dehayı taklit vardı. Fakat hiçbir vakit, yoktan-var eden gerçek dehaya sahip değildi. Onun için kendi milletini düzenlemek amacıyla tedbir alırken, milletini Rus olarak tekamül ettireceğini zannederken, Rus değil bir Alman, bir İngiliz yapan araçları kullanıyordu. Oysa, bir Rus'un, Alman olması mümkün olmadığından, hem kendi benliğini kaybetmiş hem de istediği amaca ulaşamamıştır” (Tüfekçi, 1981:198).

Atatürk, Deli Petro ve onun gibilerinin içine düşmüş olduğu bu hataya düşmek istemiyordu. Türk toplumunu kalkındırabilmek için, ilim ve tekniğin gerekli olduğuna inanıyordu. Ayrıca Atatürk'le birlikte, Türk toplumunda toptan bir kültür hamlesi gerçekleştirilmiştir. Oysa Atatürk'ten sonra, onun başlattığı milli kültür hamlesi tümüyle terkedilmiştir. Milli kültür hükümetler ve siyasi partilerce farklı görülmüş ve bir iktidarın yaptığını, diğeri iktidara geldiğinde bozmuştur. Dolayısıyla bir bütünlük sağlanamamıştır. Bunun sebebi ise belli bir milli kültür politikasının olmamasıdır. Oluşturulamayan bu politikalar, bugün, Türk toplumunun kültürel değerlerinin kırılmasında etkili olmuştur. Belli bir kültür politikasının oluşturulmamış olması, çalışmamızdaki ana hipotez olan sanayileşmenin Türk toplumundaki kültürel değerlere olumsuz yönde etki etmesinin nedenlerinden biri olarak da gösterilebilir.

3.2. Teknoloji – İdeoloji – Yabancılaşma

Tekniğin gelişmesiyle birlikte, sanayileşmeye giden bir süreç dünya üzerinde kendini gösterdi. Sanayileşmeyle büyümeye başlayan Batı, kendi gücünü devam ettirebilmek

için kendisi gibi içinden çıkılmaz düşünceler, ideolojiler yaratarak hakimiyetini devam ettirme çabası içerisine girmiştir.

Batı kültürünün yanında bir de Batı ideolojisi dediğimiz, kendisinin de içine saplandığı ideolojiler yaratmıştır. Bu noktayla birlikte ideolojiler kendi içerisinde kültürel yabancılaşmalara neden olmuşlardır. Türk toplumunda da sanayileşme, Türk toplumunun kendi dinamiklerinde hasara yol açarak, bir ideoloji niteliği göstermiştir. Türk toplumdaki bu ideolojik süreç, toplumun kültürüne yabancılaşmasında etkili olmuştur.

Teknoloji – ideoloji – yabancılaşma ilişkisine, daha derine inip bakacak olursak; teknolojiye değişimin itici ve hızlandırıcı gücü olarak önemli bir işlev yüklenmekte ve teknolojinin değişme üzerindeki etkilerini, uzun ve kısa dönemli etkiler olarak iki boyutta incelenmektedir. Teknolojinin toplumsal değişmeye yol açan uzun dönemli etkileri, birkaç nesli kuşatan süreç sonunda oluşmuştur. Sanayileşme ve kentleşme süreçlerine bağlı olan toplumsal değişmelerin ise teknolojinin kısa dönemli etkilerinin ürünü olduğu ve teknolojiye bağlı tutum değişmelerinin nesnel bir sonucu olarak düşünülebileceği vurgulanmaktadır (Mardin, 1980:461-462).

Mardin'in bu düşüncelerini Kongar, teknolojik boyutta meydana gelen değişmelerin toplumda tutum değişmelerinde gerçekleştiğini belirtir (Kongar 1993:317). Bu bağlamda daha belirgin biçimde ifade edecek olursak; teknoloji ve yenilikler, birey ve gruplarda tutum değişmelerine yol açarak, bilinçsel, güdüsel ve davranışsal sistemlere yeni boyutlar getirmiştir. Yeni bir dünya görüşü anlamındaki bu değişme, bireylerin toplumsal davranışlarını da etkileyeceğinden, yenilik, insan ilişkilerinin oluşturduğu toplumsal kurumlara da yansımıştır.

Sanayileşme ile birlikte Türk toplumunda, tutum değişmeleri, eski tutumlara göre açıkça görülmektedir. Geleneksel hayat tarzının teknolojiyle uyuşturulmaması, toplumdaki sosyal değerleri Batı kültürünün taklidi haline getirmiştir. Mardin, belirli bir teknolojik yeniliğin etkisinin, kullanılış şekline bağlı olduğu üzerinde durur. Yeniliğin kullanılış biçiminin ise geniş ölçüde toplumsal yapının kültürel öğeleri tarafından belirlendiğini vurgular (Mardin, 1980:508). Bu açıklamayla, teknolojinin bireyin etkileşim ortamı olan, sosyal durumun, kültür öğesiyle yakın bir ilişki içinde bulunduğu sonucuna varabiliriz.

Türk toplumu sanayileşme sürecini Batı gibi, belirli zaman aralığında değil, direkt bir biçimde yaşadı. Bu sebeple toplumumuz teknolojiyi ve sanayi kültürünü kendi iç dinamikleri içinde hazmedemedi. Eline geçen teknolojinin kullanım kılavuzunu yanlış okuyarak, kullanılışında da yanlışlık yapmıştır. Sindire sindire yemesi gereken yemeği, bir bütün olarak mideye indirmiştir. Maddi kültür ile manevi kültürü kaynaştıramayan Türk toplumu, kendi içinde kültürel sancı yaşamıştır. Bu konuyla ilgili Kongar, Şerif Mardin'in teknoloji – kültür ilişkisinin dinamiğine ilişkin görüşlerinde geniş ölçüde Ogburn'dan etkilenmiş olduğunu belirtir. Ogburn, yeni bir icat ortaya çıktığı zaman, kültürel sistemin bazı öğelerinin değiştiği, öteki öğelerin ise bir süre sonra değişen bu öğelere uyum sağladığını belirtir (Kongar, 1993:317). Bu uyum sağlama, hemen bütün öğeleri kapsayan şekilde olmaz. Her ne kadar tarihsel gelişim çerçevesi göz önüne alındığında, uzun vadede uyum sağlamanın yarattığı sorunlar görülmezse de, bunlar kısa vadede çok şiddetli şekilde ortaya çıkabilir. Ogburn buna, “*Kültür Boşluğu*” adını vermiştir. Kültür boşluğu, daha çok maddi kültürü meydana getiren, teknoloji alanında ortaya çıkan yeniliklere uygun, toplumsal örgütlenmenin gerçekleştirilememesinden doğar. Toplumsal örgütlenmenin, tabandan yukarı doğru yapılamaması, toplumun kendi içinde, değer çatışmasına maruz kalmasına neden olmuştur. Kültür boşluklarının, bazı durumlarda teknolojik yeniliği getiren süreçlerle belli amaçlara ulaşabilmek için, suni olarak yaratıldığını söyleyebiliriz. Bazı Avrupa ülkelerinin Asya ve Afrika'daki sömürgelerine fabrikalar, maden işletmeciliği gibi teknolojik yenilikler getirmeleri ve aynı zamanda bu ülkelerdeki eski kurumların devamı için gerekli mekanizmaları destekleyerek, politik etkinliklerini sürdürme çabaları bunun çarpıcı bir örneğidir.

Bugün Türk toplumu, sömürge toplum olmadığı halde, Batı'nın, Türk toplumunun eline verdiği teknolojiyle, kendi kültürel mekanizmalarını işletmede zorluk çekmektedir. Teknik-kültür ayrımının bireyden topluma doğru yapılamaması, çeşitli temel kurumlarının da etkinliğini kendi başına yapmasını engellemektedir. Bir toplum kendi teknolojisini kendisi yaratmıyor ve dışardan teknoloji ithal ediyorsa, bu sürecin önce maddi olmayan kültür alanında, hiç olmazsa yöneticiler tarafından başlatılmış olması gerekmektedir. Önce değerler, inançlar değişmelidir ki teknoloji dışardan bilinçli olarak ithal edilebilsin; fakat bu durum, insanoğlunun büyük boy düzeydeki genel evrimi açısından olanaklı değildir. Genel evrim bakımından, teknoloji, her şeyden önce gelir. Toplumun teknolojiyi kabullenmesi için de değişimlere açık olması gerekir. Türk

toplumunda teknolojinin üst seviyede kabullenilmesi, kendi yaşayış şekillerinin değişmesinin yanında, toplumsal değerlerin bazılarının da zayıflamasına neden olmuştur. Yeniliklere açık olmayla, var olan değerlerden uzaklaşma bir tutulmuştur. Oysa bir toplumu ayakta tutan, o toplumu diğer toplumdan ayıran en temel özelliği, kültürüdür. Türk toplumunda özellikle 60'lardan sonra Batının teknolojisini yanında olumsuz kültür öğeleri Türk toplumunda ters etki yapmıştır.

İdeolojik yönde başlayan değişme, ancak orta boy düzeyde, tek tek toplumlar söz konusu olduğu zaman geçerli olabilir; fakat bu durumda bile değişme, ideolojik-örgütsel-teknolojik şeklinde tek yönlü olamaz. Bu süre hemen tersine dönerek teknolojik-örgütsel-ideolojik şeklinde bir etkiye yol-açar. Bir başka değişle toplumda etkileşim başlar. Günümüz dünyasında, özellikle az gelişmiş ülkeler bakımından ideolojik değişme gittikçe önem kazanmaktadır. Kısaca, sanayileşme, teknoloji uzantısıyla birlikte Batı kültürünün içinden çıkan ideolojiler, teknik açıdan geri olan ülkelere yönelmiş ve bu toplumlarda ideolojinin etkisi sonucu, kültürde yabancılaşmaya, yozlaşmaya neden olmuştur. Çalışmamızın çerçevesini oluşturan kültürel değerlerin olumsuz yönde etkilenmesi de, Türk toplumunun dinamiklerini hasara uğratmıştır.

Çalışmamızda savunduğumuz düşünceye karşıt olarak Fritz Papenheim, Avrupa'da ve Amerika'da birçok kişi, makinenin insanlığın manevi değerlerini tehdit ettiğini kabul etmiştir. Bu kişiler önceki kuşakları derinden etkilemiş olan teknolojik ilerlemeye karşı büyük inancı anlamakta güçlük çekmiştir. Bu yüzden teknolojiye olan bu inancın, ortaçağ dünyasının yıkılışını izleyen yüzyıllarda, insanın karşı karşıya kaldığı durumdan kaynaklandığı şeklinde görüş beyan etmiştir (Papenheim, 2002:27). Ancak Papenheim, bu görüşleriyle toplum hayatını maddileştirmiştir. Toplumun, kültürlerin var-olmasını sağlayan manevi unsurları ikinci plana atmıştır. Bu bağlamda Papenheim ifadelerine şöyle devam etmektedir.

“Geçmişte saldırılar, öncelikle hızlı sanayileşmenin insan ruhu üzerindeki etkisinden çok, iktisadi etkilerden rahatsız olan insanlardan geliyordu. Günümüzde teknolojik gelişme fikrine yönelik saldırılar, iktisadi çevrelerden değil, daha çok manevi ve kültürel değerlere önem veren gruplardan gelmektedir. Bu eleştirmenler, teknoloji ile insan ruhu arasında bir antitez aşılması mümkün olmayan, bir boşluk

olduğuna inanmaktadır. Bunun sonucu olarak da, teknolojinin kazandığı, insanın ise kaybettiği bir gelişmenin kurbanları haline geldiğimize inanıyorlar” (Papenheim, 2002:30).

Fritz Papenheim’in bu düşüncelerini tamamen yok sayamayız, örneğin Osmanlı’nın belli dönemlerinde işsiz kalacağını düşünen bazı gruplar teknik araçlara karşı çıkmıştır. Oysa bugünkü anlamda bakacak olursak, dünya üzerinde kültürlerin saf halde kalamadıklarını bir aynileşmeye gidiş olduğunu görmekteyiz. Türk toplumu kendi içindeki kültürel çeşitlilikle, dünyadaki toplumlar arasında farklı bir yere sahiptir. Türk toplumunda da bir homojenleşme (Batı kültürüne benzeme) izleri görülmüştür.

Bazı teknoloji eleştirmenleri, modern teknolojinin gelişim sürecinde trajik bir çelişki bulunduğuna inanırlar. Bireyin amaçlarına hizmet etmek için yapılan makine, insan iradesine karşı bağışıklık kazanacak kadar, büyük bir güç kazanmıştır. Toplum tarafından yaratılmış olmasına rağmen, teknolojik gelişme, kendisini toplum yönetiminden kurtarmış ve bizzat kendi iç yarasını izler duruma gelmiştir. İnsan, artık kendisini işinde ifade edememektedir. Kendini ifade edemeyen insanlar, ne olduğunu, nasıl bir kültüre sahip olduğunun farkında da olmayacaktır.

3.3. Teknolojik Gelişmeyle Yoğunluk Kazanan Sorunlar

Teknolojik gelişmeyle yoğunluk kazanan sorunlar arasında göç ve bunun sonucunda oluşan kentleşme gelir. Kentleşme, dar anlamda kent sayısının ve kentlerde yaşayan nüfusun artmasıdır. Geniş anlamda kentleşme, sanayileşme ve ekonomik gelişmeye paralel olarak kent sayısının artmasıdır. Sanayileşmenin sonucunda, kentlerde ekonomik gelişme, kırsal alanlara göre, daha hızlı olmaktadır. Ekonomik olanakların ve sağlık-egitim gibi, sosyal hizmetlerin daha yaygın olduğu kentlere, köylerden sürekli göç olmaktadır. Bu yüzden; kentleşme, insan davranış ilişkilerinde değişikliğe yol açmıştır. Sanayileşmenin kente yakın yerlerde ağırlık kazanmasıyla göç olgusu yoğun bir biçimde kırdan kente doğru kaymıştır. 1950 sonrası dönemle yoğunlaşan göçler Türkiye’de kır ve kent kültürünün ilk olarak bu kadar yoğun biçimde ilişkide bulunduğu dönemdir. Bu bağlamda kentleşmenin sanayileşmeye bağlı olarak hızlandığı, kentli insanın bile hızlı toplumsal değişime ayak uydurmakta zorlandığı ve gelişmekte olan ülkelerde köyden kente göç eden insanların, kentte iş gücüne ihtiyaç duyulduğu için geldiği vurgulanmıştır. Ayrıca, onları göçe zorlayan nedenin, kırsal

kesimde yaşamın olanaksızlaşması olduğu ifade edilmiştir (Yamanlar, 2001:74). Böylece ortaya çıkan göç olgusu kentlerde büyük sorunlara neden olmuştur.

Kırdan kente göç eden insanlar, kent yaşamına uyum sağlayamamakta ve yeni karşılaştıkları değerler karşısında kültür şoku yaşamaktadır. Bununla birlikte kentlerde, sapma davranışlarının artmasıyla, cinayet, hırsızlık gibi suçlar da kendini göstermektedir; çünkü kentler, toplumsal değişimin hızlı olduğu yerlerdir. Özellikle, günümüzde hızla gelişen teknoloji ve onun getirdiği yenilikler, hem maddi hem manevi kültür unsurlarında değişmelere neden olmaktadır. Kitle iletişim araçlarının gelişmesi, dünyanın her yerindeki gelişmelerin anında duyulmasını sağlamaktadır. İnsanlar, bu gelişmeye uyum sağlamakta zorluk çekmekte; ırk, kültür, gelir düzeyi aynı olan insanlardan oluşmayan kent yapısı, bunun sonucunda çeşitli sorunlara sahne olmaktadır. Göç ederek kente katılan insanlar, bu hızlı değişmeye kentliler kadar iyi uyum sağlayamamaktadır. Kentin kendi insanı bile hızlı değişime ayak uydurmakta zorlanmaktadır. Sanayileşmenin kentin dış yapısını ve kültürünü geçmiş yüzyıllara göre bu kadar hızlı değiştirmesi, sanayileşmenin gücünün ne kadar büyük olduğunu göstermektedir (Hobsbawm, 2003:13).

Sanayileşme ve teknolojik gelişmeyle yoğunluk kazanan birçok sorun vardır; ancak çalışmamızda iki sorun ele alınacaktır. Bunlar:

3.3.1. Göç

Kırdan kente göç eden insanlar, kent yaşamına uyum sağlayamamış, yeni karşılaştıkları değer ve normlar karşısında bocalamıştır. Ne kentin ne de köyün norm ve değerlerini benimseyebilmiştir. Bu durum kentlerde sapma davranışlarının görülmesine ve cinayet, hırsızlık gibi suçların artmasına neden olmuştur.

Bugün farklı boyutlarda varlığını sürdüren ve çözümü giderek güçleşen göçü, genel bir çerçeve içinde değerlendirmek gerekirse “*toplumsal hareketlilik*” başlığı altında ele alabiliriz. Toplumsal hareketlilik, genel olarak toplumdaki zamana ve özellikle mekana bağlı yer değiştirmeleri topluca karşılayacak bir anlama sahiptir. Tarih içinde belli bir etnik köken, kültür, kimlik özelliği ve inanış biçimine sahip olan toplumlar, belli bir nüfusun hareketi olarak, yer değiştirmiştir. Belki bu süreç içinde esas açıklayıcı terim olarak savaş, fetih, istila, yerleşme, sürgün gibi kavramlarla ifade edilen, ama bunlara

bağlı olarak mekan üzerinde bir yer değiştirme olayına işaret eden hareketlilik söz konusu olmuştur. Belki de siyasi, askeri, iktisadi ve demografik nedenlere bağlı olarak, insanların belli bir zaman diliminde, belli mekanları terk ettikleri veya belli mekanlara gittikleri üzerinde durulabilir.

Göç olgusu sanayileşmeyle birlikte, dünyada olduğu gibi, Türkiye’de de kaçınılmaz bir hal almıştır. Sanayileşmenin gerçekleşmesine paralel biçimde artan göç, Türk toplumunda kültürel açıdan bazı olumsuzluklara neden olmuştur. Sanayi Devrim’i sonrasında köy ve kent yaşantısı iç içe geçmiştir. Nüfus hareketlerinde de o zamana kadar süren özelliklerin dışında, göç olgusunun arkasında sanayileşmenin etkisinin olduğu konusunda görüş birliğine varılmıştır. İnsanlar başlangıçta belli sebeplerden dolayı kente göçerken, daha sonra bunu bir amaç haline getirmişlerdir. Göçün yönü ağırlıklı olarak kırdan kente olmuştur. Kente gelen insanlar, kentin içinde kendi kültürlerini yaşamaya başlamış ve bununla birlikte çarpık kentleşme (gecekondu) ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla gecekondu kısmen kentli, kısmen köylü bir yaşamı sürdürmektedir. Yeni kentliler için, kent yaşamına uyum, kolay olmamaktadır. Bu uyumu gerçekleştirebilmeleri için değişik mesleklere (marjinal) yönelmişlerdir.

Günümüz toplumlarında, bir toplumun ne kadar çağdaş olduğuyla ilgili belli standartlar getirilmiştir. Bunlar; kalkınmışlık, gelişmişlik, sanayi toplumu kavramlarıdır. Türkiye Tanzimat’la bu sürece girmiş ve bu yolda önemli aşamalar kat etmiştir. Sanayileşmeyle birlikte dünyada birçok şey değişime uğramıştır. Sanayileşme süreci, kendinden önceki sistemleri de yok ederek bugünkü değişmeyi gerçekleştirmiştir. Bu nedenle, sanayileşmenin etkilerini Türk toplumu fazlasıyla hissetmiştir. Türk toplumunda da nüfusun yönü değişmiş, köyden kente doğru bir göç hareketi kendini göstermiştir. Bugün Türk toplumunda sanayileşmeyle birlikte kültürel değerlerde bir kayma meydana geldiyse, şüphesiz bunda içgöçün etkisi daha büyüktür.

Türkiye’de iç göç sürecini gösteren basit fakat açıklayıcı en temel göstergelerden birisi de ülkede 1950’lerle birlikte hızlanan toplumsal ve ekonomik dönüşüm süreci içinde kentsel ve kırsal alanda yaşayan nüfusun oranlarındaki hızlı farklılaşma olmuştur. Ayrıca, 1950’de nüfusun ancak % 19’u kentsel alanlarda yaşarken, bu oran, 1970’de %36’ya ve 1990’da %56’ya yükselmiştir. Bu dönemde kentsel nüfusunun artışında iç göçün etkisinin %50’lerin üzerinde olduğu ifade edilmiştir (Keleş, 1990:43). Yine bu

konuya ilişkin Keleş, 1950’li yıllarda başlayan ve hızlanan iç göç hareketinin sebebini, kırsal alanların iticiliği ile açıklarken, 60’lı yılların sonları, 70’li yıllar ve 80’li yılların başına kadar, iç göçte daha çok kentsel alanlardaki dönüşümlerin belirleyici olduğu üzerinde durmuştur (Keleş, 1990:44). Bu bağlamda açıklayacak olursak; 1980’li ve 90’lı yıllardaki içgöç olgusu, modernleşme temelindeki toplumsal dönüşümün ve teknoloji gibi iletici etkenlerin etkili olmasıyla yeni bir döneme girmiştir.

Türkiye’deki içgöç tarihi birbiri üzerine oturan dönemleri içeren ve üç dönemi kapsayan bir süreç içerisinde ele alınmıştır. Bu dönemlerin; 1950 ile 1960 arası dönem, 1960 ile 1980 arası dönem ve 1980 ile 1990 arası dönemler olduğu belirtilmiştir. Akgür, iç göç dönemlerinde meydana gelen gelişmelerle ilgili olarak; Türkiye’de 1950’li yıllarla birlikte hızlanan köyden kente göç, ülkenin kırsal alanlarındaki ekonomik ve toplumsal değişme ile başlamış ve hızlanmıştır. Yoğun olarak Türkiye’deki toplumsal oluşum (tarımın makineleşmesi ve modernleşmesi, geleneksel toprak sahipliği rejiminin değişmesi, topraksızlaşma ya da toprakların belli ellerde toplanması, ulaşım koşullarındaki gelişmeler) gibi etkenlerle kırsal alanlarda yaşayan nüfusun, kentsel alanlara doğru hızla hareketlenmesiyle önemli bir boyut almıştır (Akgür, 1997:78). Bu hareketlenme 50’li ve 60’lı yılların iç göçünü ortaya çıkarmıştır. Burada göçe ivme veren etkenler arasındaki nüfus artışı, tarımdaki düşük üretkenlik, kırsal alandaki artan işsizlik ve eğitim nedeniyle kentlere yönelme de sayılabilir. Bu dönem, köyden ve köylülükten hızla uzaklaşma dönemidir. Yine Akgür, Türkiye’de 1960-1980’lerde kentsel alanların, kente gelen kırsal nüfusu aynı hızla emme gücüne sahip olmadığını vurgular. Ayrıca diğer yandan kentsel alanların, gelen nüfusu barındıracak konut oluşumunu sağlayamadığını da ifade etmiştir (Akgür, 1997:80).

1980’li ve 90’lı yıllar ülkede toplumsal oluşumun ve ekonominin, serbest piyasa ekonomisini, yeniden örgütlemeye çalıştığı yıllardır. Bu arada modernleşmenin küreselleşme denilen süreçle algılanır oluşu, Türkiye’nin bir yandan uluslararası düzeyde, diğer yandan ise ulusal düzeyde yeni sorunlarla karşılaşmasına neden olmuştur. Bu bağlamda Türkiye’de iç göçün hızlanmasında siyasi nedenlerin etkisinin giderek daha da yoğunlaşması, zorunlu ve gönüllü göç ayrımının da bu yoğunluğun bir parçası olarak ortaya çıktığı ifade edilir (Akgür, 1997:48). Doğu ve Güneydoğu’dan hem can, hem mal güvenliği olmadığı hem de savaş benzeri durum nedeniyle yer

değiştirmeye zorlanmaları sonucu, önemli oranda bir nüfus, önce daha güvenli görünen civar illere yerleşmiştir. Daha sonra da İstanbul, İzmir, Adana, Bursa, Mersin başta olmak üzere, Batı ve Orta Anadolu'ya göç ederek, söz konusu yerleşim yerlerinin zaten var olan kentsel sorunlarını daha da yoğunlaştırmıştır.

Türkiye'deki içgöç sürecini genel olarak değerlendirecek olursak, 1950 ve sonrası oluşan bu süreçte kırdan kente göçün en önemli sebebinin sanayileşme olduğudur. Sanayileşmeyle birlikte teknolojinin kırdaki tarım hayatına girmesi, işsiz kalan kesimin zorunlu olarak kente göçüne neden olmuştur. Hazırlıksız bir şekilde kent kültürüne giren kır kesimi, kente uyum sürecini aşmakta zorlanmıştır. Türk toplumu, kır kültürü ve kent kültürü arasında meydana gelen çatışmayla karşı karşıya kalmıştır. Sanayileşmeyle sadece kırdan gelenler değil, kent kültürünün etkisinde sosyalleşen kesim bile, sosyo-kültürel risk altına girmiştir. Kentin oluşturduğu bazı sosyal davranış kalıpları körelmiş ve kendi içinde yeni bir sanayi kültürü (olması gereken kültür) imajı çıkarmıştır. Sonuç olarak, sanayileşmiş bölgeler, toplumsal değişimin hızlı olduğu yerlerdir. Göç ederek kente katılan insanlar, bu hızlı değişmeye kentliler kadar kolay uyum sağlayamamıştır. Kentlerde, sürekli stres altında yaşayan hatta bu durumdan ruh sağlıkları da bozulan bireyler çoğalmıştır.

3.3.2. Kentlerin Dönüşümü ve Yeni Kentlilik

Sanayileşmeyle kentlerde büyük dönüşüm meydana gelmiştir. Bu dönüşüm, 19. yüzyıl öncesinin geleneksel kentlerinin sanayi devrimi ile uğradığı köklü değişimdir. Sanayileşme bu süreçte kentlerin yalnızca üretimle ilgili maddi dokusu değil, kentsel yaşam ya da kent kültürü dediğimiz öğeleri de farklılaştırmış ve yeni bir kentli tipi ortaya çıkarmıştır.

Kentleşme, sosyo-ekonomik anlamda kent sayısının ve nüfusunun artması ile yerel örgütlenme, sosyal tabakalaşma, kurumlaşma, üretimde farklılaşma ve uzmanlaşmayı ifade etmektedir. Sosyo-kültürel anlamda ise insanların yaşama tarzlarında, davranış ve ilişkilerinde şehre özgü değişikliklere yol açan geniş kapsamlı bir değişim süreci olarak tanımlanabilir. Kentleşmenin hem sosyo-ekonomik ve demografik hem de sosyo-kültürel boyutlarını içeren bu tanım, ister istemez bir kavram tercihi ya da anlaşmazlığını beraberinde getirmektedir. Özellikle toplumsal değişim sürecinde yaşanan niceliksel (demografik, sosyo-ekonomik) gelişmeleri ve niteliksel (sosyo-

kültürel, sosyo-psikolojik) değişimleri, kentleşme olarak adlandırılmasını sıkça görmekteyiz. Bu yaklaşıma Tolan da aynen katılarak, kentleşmenin sosyo-ekonomik, kentleşmenin de sosyo-kültürel olduğunu belirterek değişme ve gelişme kavramlarını bir tutmuştur (Tolan, 1977:3). Bu konuya ilişkin Beşir Atalay ise şu açıklamada bulunmuştur:

“Toplum yapısında ve kültüründe önemli değişimlere yol açan kentleşme ve nüfus hareketlerinin ortaya çıkışı, sanayileşme süreci ile bağlantılı bir gelişmedir. Kentleşme ile sanayileşme arasındaki organik bağlantının bir sonucu olarak yerleşim alanları genellikle sanayi bölgelerinde veya çevrelerinde ortaya çıkmıştır. Sanayileşme ile ortaya çıkan iş imkanları ve ekonomik gelişmeler, kırsal kesimdeki nüfusu, kentlere çekerek kentleşme olayını hızlandırmıştır” (Atalay, 1983:23-24).

Tüm toplumlarda sanayileşmenin yoğun olduğu bölge ve kentlerde manevi değerlerin, maddi değerlere göre daha da olumsuz yönde değişime uğradığı açıktır. Sadece manevi değerlerde değil maddi kültürde de örneğin; giyim-kuşamda da kültürel bir değişimin oluştuğunu görebiliriz; ancak sanayileşme ve kentleşme farklı kavramlar gibi görünmesine rağmen, pratikteki karşılıklı ilişkiler nedeniyle birlikte işleyen bir süreç olarak ele alınabilir. Sanayileşmenin büyümesine etki ettiği kentlerde nüfus, kozmopolitleşmenin ve farklılaşmanın çok etkin olduğu karmaşık bir yapı haline dönüşür. Sanayi toplumunun yapısı ve sorunlarının incelenmesinde bu yoğun, karmaşık, kentsel yapı esas alınır. Dünya üzerinde gelişmekte olan toplumlarda sanayileşmenin niteliğinin nasıl olduğuna ilişkin soru soracak olursak; gelişmekte olan toplumlarda kentlerin çok kısa bir zamanda hızla büyümesinin, bu toplumların her şeyden önce sosyal ve zihinsel alt-yapıyı teşkil etmede gereken önlemleri almak için yeterli zamanı bulunmayan bir süreç yaşadıkları görülmüştür (Çelik, 2002:51). Avrupa’da 19. yüzyılda ticaret, sanat, yönetim, eğitim merkezi olan ve sanayileşmenin de bu yapıda temelini bulduğu kentler, belli değerleriyle bir burjuvazi geleneğine sahiptir. Örneğin: AB ülkeleri, Kuzey Amerika ülkeleri gibi gelişmiş ülkelerde kırdan kente akın, öncelikle sanayileşme nedeniyle ortaya çıkarken, azgelişmiş ülkelerde ise kentler, sanayileşmeden önce fiili olarak kalabalıklaşmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde büyük kentlere göç, ilk etapta artan nüfus baskısının bir sübabı gibi işlev görmüş, nüfus artışının önemli bir kısmı kırdan şehre göçlerle, diğer kısmı da aşırı doğum oranıyla ortaya çıkmıştır. Bu anlamda “şehre göç etmek” daha yüksek bir yaşama biçimi ve üstün bir başarı elde etme

şansını denemekten çok, geçim temin etmek, hayatı sürdürmek için bir sığınmayı ifade etmiştir.

Türk toplumunda kente yönelen göçlere baktığımızda ise, çoğunlukla kırdaki geçim sıkıntısını, kentteki iş hayatıyla giderme amacı vardır. Bu yerleşim yerlerinde daha üstün bir başarı elde etme amaçları ikinci, üçüncü hatta dördüncü amaç içinde gösterilebilir; ancak Türk toplumu için asıl problem, kentteki sanayileşmeyle buralara gelen kesimle birlikte kültürel değişimin olumsuz yönde yoğunlaşmasıdır. Özellikle Türk toplumunun bizcilik ögesi kendini “benmerkezciliğe” bırakmıştır.

Modern kentlerde, insanlar arasında fiziksel mesafe azalırken sosyal mesafe artmaktadır. Buna bağlı olarak da kültürün bireyselleşmesi gündeme gelmiştir. Bu bağlamda bir arada yaşayanların sıkı fiziki temaslarına karşılık sosyal mesafenin artması, kentsel hayatı sembolize eden bir çelişki görünümündedir. Bu çelişkinin doğal olarak toplumsal grupların yapısını derinliğine etkilediği ve bir sosyal organizasyon nedeniyle biçimlenen insani eğilimlerin bir baskı altına girdiği vurgulanmıştır (Bilgin, 1995:39). Bireylerin baskı altına girmesi, kentte kültürel yabancılaşmaya neden olmaktadır. Bir köyden ya da küçük bir kasabadan yeni gelmiş biri genelde büyük şehrin kendine özgü aldırışsızlığı ve soğuk ilgisizliği karşısında şaşırıp kalır. İnsanlar öteki insanlara dikkat etmezler ve birbirlerine bakmadan geçerler. Aralarında oluşmuş bulunan sakınma duvarı, aşılması ve kapatılması güç bir mesafe yaratır. Kente özgü uygar ilgisizlik tutumu, modern dediğimiz toplumlarda yabancılarla karşılaşmalar da söz konusu olan bir ilişki biçimidir. Modern toplumsal etkinliğin anominin gerçekleştirdiği ortamlar günlük hayatı oluşturan çeşitli karşılaşmalar, ilk anda Goffman’ın uygar ilgisizlik olarak adlandırmış olduğu davranışla sürdürülür. Bu davranış tarzı, kentte yürüyen iki kişinin birbirine yaklaşıp, sonra geçip gitmelerini ifade eder. Kentsel bir alanda her gün defalarca tekrarlanan bu olayla sergilenen, sadece ilgisizlik ya da kayıtsızlık değil, daha çok kibar yabancılaşma olarak adlandırılabilir olan bir tutumun dikkatlice yönlendirilen bir gösterimi olmaktadır.

Kente göç çoğu durumlarda kişiyi, alışkın olduğu kültür ve çevresinden sıyrılmasına ve bir başka kültür ortamına sorunsuz bir şekilde uymaya götürmüyor. Bu uyumsuzluğun genellikle göçün ilk dönemlerinde akraba ve hemşeri yerleşim gruplarıyla süren sıkı ilişkiler ve köye bağlantıların yoğun bir şekilde devam etmesiyle ilgili bir yönü

bulunmaktadır. Bu bağlamda iki çevre arasındaki sürekli geliş gidişler, değişimin bilinç durumuna alışamama, yabancılaşma ve anomiyi gibi faktörlerin, geleneksel ilişkilere geri dönme ya da sürdürme eğilimini canlı tuttuğu ifade edilmiştir (Çelik, 2002:63). Türkiye’de de göçle birlikte gelen birinci ve ikinci kuşaklar, geleneksel ilişkilere geri dönme ya da bu ilişkileri sürdürme eğilimini canlı tutmaya çalışmışsa da özellikle üçüncü kuşakla birlikte geleneksel kültürün sanayileşme, teknoloji, modernleşmenin etkisiyle önemini yitirdiği görülmüştür.

Gelenekler ve kabuller dünyası farklı olan değişik kültürel çevrelerin birbirleriyle karşılaşması, bazen kültür çatışmasına bazen de kültürleşmeye yol açabilir. Bu yüzden gruplardan birisinin, ötekine ait kültürel öğeleri kabul etmesi, benimsemesi sonucunda ortaya yeni bir kültür birleşimi çıkmaktadır; ancak ikili bir toplum yapısının ortaya çıkması, yeni alt kültürler üreten bir kültürel çatışma ya da kutuplaşma olgusundan da söz edilebileceğini göstermiştir (Görmez, 1991:62). Geleneksel normlar ve sosyal kontrol sisteminin tahrip olmaya açık olduğu kentsel ortamlarda bireyler, giderek köksüz, izole edilmiş ve tatminsiz hale gelme riskini yaşarlar. Anomiyi ve yabancılaşmanın da ortaya çıkma nedenlerini oluşturan bu sosyo-kültürel ve sosyopsikolojik düzeydeki olumsuzluklar, toplumsal sapma, suç ve intihar olaylarındaki artışı beraberinde getirmiştir.

Sanayileşmeyle birlikte yoğunlaşan kentleşme, kentlilik bilincinin oluşmasını gerektirmektedir; ancak Türk toplumunda modernizmle birlikte, çağdaşlaşma ve Batı kültürü birbirine karıştırılınca, toplumun kendi kültürel değerlerinden uzaklaşmasına yol açmıştır. Göç olgusu ile kentlerde fiziki alt-yapı ve üst-yapı imkanlarının yetersizliği nedeniyle yine birtakım hizmetlerin götürülemediği ve potansiyel olarak suçluluğun daha fazla barınabileceği kenar mahalle, yerleşim bölgeleri veya gecekondu alanlarının oluşmasına yol açmıştır. Bu bağlamda Türkiye’de sanayileşmeyle birebir bağlantılı olmayan hızlı bir kentleşme eğiliminin söz konusu olduğu belirtilir. Diğer geç sanayileşmiş ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de kentlere yönelik nüfus hareketliliğindeki yoğunluğun ve artış oranının sanayileşme, örgütlenme ve kurumsallaşma hızından daha fazla olduğu vurgulanmıştır (Çelik, 2002:109).

Bu konuyla ilgili Çelik’in belirtmiş olduğu Türkiye’deki kentleşmenin, sanayileşmeye dayanmadığı düşüncesi bazı noktalarıyla eksiklik arz etmektedir; çünkü bugün

Türkiye’de sanayileşme hangi bölgelerde yoğunlaşmışsa kentleşme de buralarda kendini göstermiştir; ama bunun sonucunda çarpık bir kentleşme meydana gelmiştir. Bir başka yönden kente gelen göçle, buradaki sanayi kuruluşları, göç edenlerin hepsini istihdam edecek olanağa sahip değildi. Bu nedenle kentlerde marjinal denilen sektörlerin ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

Türkiye’de kentleşmenin yapısal olarak sanayileşmeyle eşzamanlı gelişmemesi, işsizlik ve gizli işsizliğin baskısıyla oluşan marjinal iş alanlarını ve hizmet sektörünü kabartan bir sürece neden olmuştur. Hızlı nüfus artışı ile sanayileşme arasındaki dengenin olmayışı ve çalışma çağına gelen nüfusun, sanayi tarafından istihdam edilmeyişi kentlerdeki bozuk olan yapısal dönüşümü daha da karmaşık hale getirmiştir. Dolayısıyla gelişmekte olan bütün ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de kentleşme sürecinde ortaya çıkan önemli sorunlardan biri, kentlerin işsizlik baskısı altında kalmasıdır. Özellikle göçe katılan genç nüfusun örgütlü, düzenli gelir getiren işlerde yer almaları mümkün olmamaktadır. Bu yüzden daha çok sosyal güvencesi olmayan ve toplumsal statü de önemli değişimlere yol açmayan *marjinal işlerde* geçim sağlanmakta ve yine marjinal (gecekondu) alanlara yerleşilmektedir.

Türkiye’de hızlı ve çarpık kentleşmenin ortaya çıkardığı önemli sorunlardan bir diğeri de gecekondulaşmadır. Sanayileşmekte olan ülkelerde meydana gelen hızlı kentleşme sürecinin sonucu ortaya çıkan gecekondu sorununun, bir başka açıdan toplumun tabakalaşmış yapısının kentlere yansması olduğu vurgulanmıştır (Tekeli, 1982:202). Gecekondulaşmanın kültürel açıdan yarattığı sorunlara ilişkin, hızlı kentleşme sürecinde bulunan toplumlarda kentlerin çevresini kuşatan gecekondu mahalleleri, gerek fiziki alt-yapı eksiklikleri gerek kültürel açıdan taşıdıkları farklılıkları nedeniyle birçok sorunun kaynağı olmuştur. Bir anlamda bu tür ara yapılar içerdikleri eksiklikler ve imkansızlıklar nedeniyle kente özgü resmi ve özel kurumları kullanma yeteneğinin gelişmesini törpülemiştir. Bu bağlamda Tatlıdil (1989:15) “Gecekondu, yapıları gereği kırsal kesimden, kentsel alanlara transfer olan kitlelerin kentleşmesinde ya da kentsel hayatla bütünleşmesinde daha farklı bir rol oynamaktadır” şeklinde görüş beyan etmektedir. Yeni kentlilerin gecekondu bölgelerinde hem fiziki hem de kültürel açıdan, kent çevresinde akrabaları ve hemşeri gruplarının dışında az-çok kapalı ve gelenekçi bir toplum oluşturmalarının temel nedenlerinden biri de, bu grupların şehrin belli yerleşme

kesimlerinde yoğunlaşmaları ve yine karşılığını kent içindeki fiziksel bir farklılaşma da bulan bir topluluk oluşturmalarıdır.

Türk toplumunda yaşanan kent dönüşümü, diğer toplumlar gibi birebir olmasa da sanayileşmenin de etkisiyle biçim değiştirmiştir. Toplumda kente göç edenlerin kent hayatına uyum sağlamada zorluk çekmeleri, kentleşememeleri kültürel yozlaşmanın kent hayatında daha da görünür bir hal almasına neden olmuştur.

Ruşen Keleş, kentleşmeyle ilgili olarak kentleşme akımı süreciyle ortaya çıkan toplumsal değişimin insanların davranış ve ilişkilerinde, düşünce ve yaşam biçiminde değişiklik yarattığını belirtmiştir (Keleş, 1990:57). Kentleşmede kişiler, duygulardan arınmış, ikincil kişilere ve kontrata dayalı bir hayat biçimi içerisinde bulunur. Kişiler arası ilişkiler çıkara dayalı ve geçicidir. Bu konuya ilişkin Şenyapılı ise kentleşmenin ekonomik olarak kişinin geçimini tamamen kente ve kente özgü işlerde gerçekleştirdiğini ifade eder. Sosyal bakımdan kır kökenli insanların kente özgü tavır ve davranış biçimlerini sosyal ve düşünsel değer yargılarını benimsediklerini vurgulamıştır (Şenyapılı, 1978:42). Genel anlamda kır-kent ilişkisini değerlendirdiğimizde, kentte iki güvenceli kaynak elde edildi mi, kentleşme başlamaktadır.

1. Örgütlü İş(kentte uygun iş)

2. Kent Mekanı

Sonuç olarak, kentleşme sürecinde gecekondular göç eden kesimle kentli kesim arasında köprü kurmak gibi bir işleve sahiptir. Bu da belli bir süreci gerektirmektedir. Zira kente gelen kesimin, kentleşebilmesi için gecekondular kültüründen sıyrılması gerekmektedir.

3.4. Kültür – Sanayileşme – Uygarlık İlişkisi

Kişi başına düşen milli gelirin arttırılmak istenmesi, sanayileşme ve istatistiksel düzenlemelerle ilk sıralarda yer alma gayreti, bütün dünyada hayatın kalitesinin ölçülmesinde odak noktası haline geldi. Sağlıklı bir ekonomik yapı ve dengeli bir sosyal doku oluşturulmasında, tek gösterge olarak kişi başına düşen milli gelirin alınması, günümüzde artık her uzman tarafından tartışmasız kabul edilen bir gerçek olmuştur. Her ülkede aydınlar ekonomistlere bakarak iç ve dış pazarlardaki payları genişletmenin

erdemine kesinlikle inanmış görünmektedir. Geleceğin geçmişten daha iyi olacağı, artık genel kabul görmüş bir değer yargısıdır. Ekonomik büyüme hızı artıyorsa, aydınlık günlere doğru gittiğimiz kesin sayılıyor. Her yıl biraz daha fazla büyüme sloganı, çağımızı açıklayan önemli bir slogan oldu. Bunun sonucu, ekonominin hayatın her yönünü belirleyen tek unsur olduğuna inanılmaya başlandı. Her alanda tüketimin her yıl biraz daha artması, sağlıklı olmanın vazgeçilmez bir ölçüsü sayılmaktadır; oysa ekonomik olarak sanayileşmeyle toplumların kültürleri üzerinde büyük değişimler meydana gelmiştir. Ekonominin kültüre etkisine ilişkin her şey ekonominin kuralları içinde düşünülmüş ve başta kültür faaliyetleri olmak üzere, eğitim ve sağlık hizmetleri de alınıp satılan bir nesneye dönüşmüştür. Bunun sonucunda, eğitim ve kültür faaliyetleri değerlerinin pazar mekanizması içinde belirlendiği belirtilmiştir (Gürdoğan, 1987:12). Yine kültürel çalışmaların, sanat faaliyetlerinin bütünüyle göz ardı edilerek, üretim yarışını sonu gelmez çılgın bir rekabete dönüştüren, bir ekonomik yapının ortaya çıktığı ifade edilmiştir.

Türk Toplumunu sanayileşme, ekonomi çarkı içinde kültürel açıdan birtakım olumsuz etkiler altına girmeye başlamıştır. Özellikle sürekli alışveriş peşinde koşan ve satın almayı mutluluk kabul eden bir kültür doğmuştur. Çağdaşlaşma adı altında bütün dünyaya benimsetilen “*bir kere kullan ve sonra at*” kültürü sonucu, bugün her alanda hammadde sıkıntısı çekilmektedir. Zahmetsiz ve aşırı kazançların özendirilmesiyle, bir kenara itilen mesken ve yiyecek gibi temel ihtiyaçlar ve bu ihmalin sonucu ortaya çıkan, beslenme ve konut sorunları, her yerde etkilerini göstermektedir. Çözülen ve dağılan ailelerin sayısı hızla artmakta, su, hava ve toprak kirlenmesiyle ortaya çıkan kültürel ve ruhsal kirlenmeler hayatı olumsuz yönleriyle etkisi altına almaktadır. Nükleer santrallerle dünya çevresinde dolaşan ölüm bulutları büyümekte ve zincirleme yeni bunalımların ve sosyal patlamaların çıkmasına sebep olabilmektedir.

Bu bunalımların giderilmesi için bazı önlemler alınmıştır. Örneğin, yoksulluğu, işsizliği, dengesizlikleri ve enflasyonu önlemek için öteden beri, yatırımların artırılması önerilmiştir. Oysa gereksiz yatırımların artırılması bir yandan yapay ihtiyaçlar üretirken, diğer yandan da işsizlik ve dengesizlik azalmamakta, tersine çoğalmaktadır. Durmadan kamçılanan açgözlülük, gelir düzeyi ne olursa olsun, bütün bir toplumu göreceli olarak

bir kıtlık içine itmiştir. Ekonominin kültürün içine böylesine girmesi sonucu insanlığın ödediği faturanın bedeli giderek yükselmiştir.

Her ne kadar ekonomik yapı içinde kendi kendine işleyen mekanizmalar olsa da, ana ekonomik faaliyetleri, insanın tutum ve davranışlarının yoğuran kültürel değerler oluşturmaktadır; ancak günümüzde insan ve kültürel değerler, yalnızca tüketim boyutuna indirildiği için bütün hayatı, daha çok kar ve tüketim tutkusu yönlendirmiştir. Ekonomik modeller, her şeyin kendilerinden beklenildiği metafizik öğretiler içinde sanayileşme çağımızın “*kutsal ineği*” kabul ediliyor. Kimse kendinde ona karşı koyma cesareti bulamıyor (Gürdoğan, 1987:15). Yine sanayileşmeyle birlikte, kültürel faaliyetler, sağlık ve eğitim hizmetleri, pazar mekanizması içinde oluşacak fiyatlarla değerlendirilmiştir. Önemle üzerinde durulması gereken insanın tutum ve davranışlarını belirleyen ana faktör, değerler sistemidir. Değer yargılarının, ahlaki ölçülerin ekonomik modellere eklenerek, ekonominin kültürden soyutlanmasını önlemek toplumsal açıdan yararlı olacaktır.

Batı dünyasının tek boyutlu değerleri, insan bilgisi ve üretim teknolojisi, günümüzde karşılaşılan sorunları çözecek zenginlikte olamamıştır. Ayrıca Batı dünyası, kendini de eleştirme gücünden büyük ölçüde yoksun kalmıştır; çünkü kendi dışında değer ve ölçü tanımamıştır. Toplum, kişiyi kendi ürünü olan ölçü ve değerlerle yönlendirmeye ve değerlendirmeye çalışmakla kendi içerisinde çelişkiye düşmüştür. Sanayileşmeyle Batı eşyayı ön plana alan yanı sıra örnek teşkil etmiştir. Buna karşılık sağlıklı bir toplum için ilk olarak verilmesi gereken savaş üretime, eşyaya dönük değil; insana, erdeme dönük olmalıdır. Bu bir uygarlık sorunu olmuştur. Bu sorunun çözümüyle ilgili Gürdoğan insana ilişkin, insan ve değerleri çerçevesinde odaklanan savaşı kazanmadan, bir uygarlık savaşı vermeden üretim alanında yarışa girişmenin, başarılı olursa da yenilmek olacağını ifade etmiştir (Gürdoğan, 1987:102). Çünkü başarılı olursa da olunmasa da karşılaşılan sorunlara çözüm, sanayileşmenin ortaya çıktığı Batı ülkeleri içinde aranacaktır. Bu durumun insanlığı nereye götürdüğünü ise bugünkü Batı toplumlarına bakarak bütün çıplaklığıyla görebiliriz.

Bilindiği gibi sanayileşme Türkiye’de yüz yılı aşkın bir süreden beri tartışıla gelmiştir. Başlangıç noktası ise Tanzimat’a kadar uzanmaktadır. Bir bakıma Tanzimat hareketi dış görünümüyle bir çeşit sanayileşme hamlesidir; çünkü Osmanlıdaki teknolojik

yeniliklerin en fazla yapıldığı dönem, bu dönemdir. Toplumumuzla ilgili bir başka gerçek ise Türk toplumu kültüründen bazı fedakarlıklar yapmayı sanayileşme adına, sanayileşmek amacıyla zorunlu görmüştür. Kuşkusuz bu büyük bir yanılıdır. Tanzimat'tan günümüze süregelen kültür değişmesinin nedeni olarak hep sanayileşme ileri sürülmüştür. Sanayileşme gerek yöneticileri, gerekse halkı kültür değişmesine zorlayan en önemli unsur olmuştur. Buna rağmen görülüyor ki, Tanzimat'tan günümüze kadar sanayileşme anlayışının topluma yerleştirilmesinde önemli bir gelişme sağlanamamıştır. Gelişmeyi bir kenara bırakalım sanayileşmenin ne olduğu bile anlaşılamamıştır; çünkü sanayileşme, Tanzimat'la birlikte ülkemizde batı yanlılarınca yanlış anlaşılmış ve yanlış değerlendirilmiştir. Buna karşın Bahri Zengin bu düşünceye karşılık şu ifadelerde bulunmuştur:

“Her şeyden önce, eşyanın kullanılması ve üretime dönük insanın düşünsel faaliyetlerin kaynaklandığı zihni platform, yani toplumun değer yargıları önem kazanmaktadır. Bu değer yargılarının sanayileşme olgusunda, temel fonu oluşturduğu, özellikle üretilecek eşyanın seçimi ve onu kullanma biçiminde somut bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan sanayileşmenin ortaya çıkardığı sorunların niteliği, her şeyden önce o toplumun özümlediği kültür ve değer yargılarına bağlıdır. Sanayileşmenin sonucunda, Türk toplumunda da Batı'nın hastalıklı toplumunun ortaya çıkacağını söylemek, bizim toplumumuzun değerlerini hiçe saymak demektir” (Gürdoğan, 1987:107).

Bu ifadelerden anlaşılacağı gibi sanayileşmenin Türk toplumu üzerinde hiçbir zararının olmayacağı, aksinin iddia edilmesinin toplumumuzun değerlerinin hiçe sayılacağı ileri sürülmüştür. Oysa bugün Türk toplumu kendi değerleriyle, Batı değeri arasında sıkışıp kalmış durumdadır. Toplumumuz kendi değer ve kültürüyle sanayiye yön verememiştir. Günümüzde sanayileşmeyi, Türk toplumunun kültürüne uyarlayıp düzenlemek zor bir hal almıştır.

Sonuç olarak, sanayileşme-uygarlık-kültür arasında doğrudan bir ilişki vardır. Sanayileşmenin dünya toplumları üzerinde yaygınlaşması, uygarlığın dünya üzerinde tek hale gelmesinde ve toplumların kültürlerinin değişmesinde etkili olmuştur.

3.5. Türkiye’de Sanayileşme ve Toplumsal Değişme

Belirli bir süre içinde doğada ve toplumda görülen başkalaşım ve farklılaşmalar değişme kavramıyla ifade edilir. Toplumun kendisi ve kuramlarında belirli bir zaman sürecinde meydana gelen farklılaşmalar da “*toplumsal değişme*” adını alır. Kültürel değişme, toplumun kültürel yapısında ortaya çıkmaktadır. Örneğin; kadın ve erkek eşitliği, toplum yaşantısında cinsiyet rollerinin değişmesiyle oluşmuştur. Kadınların iş yaşamına giderek daha fazla katılmasıyla, toplum yapısında değişme meydana gelmiştir. Dolayısıyla, toplumsal yapıda ve kültürde meydana gelen değişmeler iç içe olup toplumsal değişme diye adlandırılır.

Sosyologların büyük bölümü, toplumların her zaman değiştiğini, gelecekte de sürekli değişeceğini vurgular ve değişmeyi doğal bir olgu olarak görürler. Değişme kaçınılmazdır ve değişimin nedeni toplumsal kurumlara duyulan ihtiyaçtır. Değişme süreklidir. Her toplumun geçmişte geçirdiği aşamalar, onu gelişimin belli bir noktasına götürür. Örneğin; taş devri, demir devrine; feodal dönem, sanayi dönemine doğru değişmeyi getirmiştir.

Bununla birlikte, toplumsal değişmeyi etkileyen bazı faktörler vardır:

—Toplumsal değişme üzerinde fiziki çevrenin etkisi bulunur. Birçok doğa olayı, iklim değişimleri gibi durumlar toplumu etkiler.

—Bilim ve teknolojiadaki gelişmeler, toplumsal değişimin önemli nedenlerinden biridir. Bilimsel ve teknolojik gelişme, makine ve elektriğin insan yaşamına getirdiği yenilikleri kapsar. Bu yenilikler, toplumsal yaşamda hızlı ve derin dönüşümleri, değişimleri ortaya çıkartmıştır. Bu iki etken sonucu, günlük yaşamda somut sonuçlar yaşanmıştır. Bu sonuçlar, sanayileşme, kentleşme, üretimde verimlilik artışı, kültürel taşımacılığın ve iletişimin hızlanması vb. sonuçlardır. Dolayısıyla, aile yaşamı, dinsel yaşam, edebiyat ve diğer sanat dalları ile siyasi tutumlar kökten değişmeye uğramıştır.

—Bir toplumun üyelerinin bir başka toplumun üyeleriyle olan ilişkisi de toplumsal değişmeye neden olabilir.

—Bir toplumun nüfus yapısında ve bileşiminde meydana gelen değişmeler de toplumsal değişmeye neden olur. Göçler sonucu yeni kültürlerle karşılaşılması ve etkilenilmesi, ya

da sanayileşme sonucu kentleşme olgusunun ortaya çıkması köyden kente göçü hızlandırmış ve kentlerde nüfus yoğunluğunun artmasına, kırsal kesimdeyse azalmasına neden olmuştur.

—Ekonomik etkenler de toplumsal değişme üzerinde etkilidir. Ancak ekonomik etkenleri teknolojik ve kültürel etkenlerden soyutlamak mümkün değildir. Çünkü ekonomik yapıdaki değişiklikler, genellikle teknolojik gelişme sonucu ortaya çıkmıştır. Örneğin, sanayileşme, öncelikle teknolojinin bir sonucudur. Bu yüzden ekonomide değişiklik meydana gelir ve ekonomik etkenler toplumsal değişmeye neden olur.

—Kitle iletişim araçları, dünyanın her yerinde olup bitenleri evimizin içine kadar getiren araçlardır. Bu araçlar sayesinde insanlar arası iletişim sağlanmakta, insanlar çeşitli konularda bilgilendirilmekte, yönlendirilmekte, eğitilmekte ve böylelikle de toplumsal değişme sağlanmaktadır.

Toplumsal değişmenin oluşmasında kitle iletişim araçları, ekonomi, nüfus, fiziki çevre, bilim ve teknolojinin etkisi büyüktür. Sanayileşmeyle, bu faktörlerin ana bileşeni durumundadır. Bu yüzden, Türk toplumunda sanayileşmeyle birlikte bir değişimin, dönüşümün olduğu açıktır. Değişimin bir itici gücü vardır ve bu itici güç toplumun tüm tabakalarına yayılmıştır. Altı çizilmesi gereken konunun, uygarlıkların birbirleriyle karşılaşmaları, birbirlerini etki altına almaları ve birbirleri üzerinde üstünlük kurmalarının tarihte ilk kez gerçekleşen bir olay olmadığıdır (Sezer, 1992:6). Modernleşme Batı'nın dünya egemenliği talebinin somut bir göstergesi olduğu fikri yoğunluk kazanmıştır. Bu yönüyle Batı'nın etkisinde olan toplumumuzun sanayileşme içerisinde bulunan modernleşmeyle tehtid altında olabileceği sonucunu doğurmaktadır.

3.5.1. Değişmenin İtici Gücü ve Yayılması

Sosyolojide incelenmiş olan büyük boy değişme modellerinin hemen hepsinde değişmenin itici gücünün teknoloji olduğu belirtilir. Teknoloji insan doğa ilişkisi ya da çelişkisi sonunda ortaya çıkmıştır. Yine teknoloji, insanı öteki canlılardan ayıran ve doğaya uyumunu sağlayan bir öğedir. Günümüzde yaşanan gelişmeleri de göz önüne alan bir teknoloji tanımı şöyle verilebilir: Teknoloji, uygulamalı amaçların gerçekleştirilmesi için örgütlenen bilgidir. Teknoloji, içinde doğduğu ve geliştiği toplumdan bağımsız değildir ve toplumsal yapının en önemli belirleyicilerinden

birisidir. Sanayileşme de teknolojinin ilerlemesiyle ortaya çıkan birçok toplumu derinden etkilemiş teknolojik bir ögeyi ifade etmektedir. Teknoloji, insanın doğayı denetlemesini olanaklı kılmasının yanında insan ilişkilerini de etkilemiş ve toplumsal sınıf ve tabakaların derinleşmesinde etkili olmuştur.

Mead, kültürel evrimde teknolojinin rolünü açıkça belirler. Mead'e göre kültürel sistemler, bilgileri, öğrenme, biriktirme ve aktarma gücünün uzantıları olarak ele alınabilir (Kongar, 1999:300). Bir yeniliğin, bir toplumda çeşitli şekillerde yayılması için, bir bireyden ötekine doğru bir iletişim gereklidir. Bu iletişim bir toplumsal sistem içerisinde belli bir zaman sürecinde meydana gelir. Bireylerin herhangi bir yeniliği kabul etmelerini (Kongar, 1999:301)

- a- Haberli olma,
- b- İlgi duyma,
- c- Değerlendirme,
- d- Deneme,
- e- Kabul etme,
- f- Uygulama, aşamaları olarak belirtmiştir.

Bir toplumda meydana gelen bir değişimin bütün insanlığı etkilemesi ise kültürel yayılma ve kültürleşme ile gerçekleşir. Kültür öğeleri ya da sistemleri, zorunlu olmamakla beraber, genellikle, yavaş yavaş yayılırlar. Bu yayılma ile bir yerdeki yeni bir buluş ya da yeni bir kurum, komşu olanlara da geçer ve bazı hallerde bu yayılma devam ederek, bütün dünyayı kapsar. Yine Kongar, kültür yayılma mekanizmalarının oldukça çeşitli olduğu, göçler ve kolonileşme, fetihler, misyonerlik çalışmaları, ticaret, devrimler ve sızmaların bu mekanizmalar arasında sayılabileceği üzerinde durmuştur (Kongar, 1999:301).

Ancak çalışmamızın konusu olan sanayileşme, bugün kültürel yayılmanın oluşmasında en önemli nedenlerden biridir. Sanayileşmenin sadece bizim toplumumuz üzerinde değil, dünyadaki hemen hemen bütün toplumlar üzerinde etki yaptığı bir gerçektir.

İkinci bölümde de belirttiğimiz gibi kültürel yayılmanın özel bir şekli kültürleşme (akkültürasyon) dir. Kültürleşme, iki kültür teması geldiği zaman bazı kültürel öğelerin mevcut kültür yapısı içinde erimesi yerine birbirleriyle temasta olan kültürlerin yapısal

farklılaşmaya gitmesi demektir. Bir başka deyişle kültürleşmede, birbirleriyle temasta olan toplumların kültürel sistemleri değişmektedir. Kültürleşme süreci sonunda meydana gelecek değişmeyi Güvenç (1990:132) şöyle sıralamıştır:

1. Kültürel farkların derecesi
2. Kültürlerarası iletişimin hangi koşullar altında oluştuğu ve yoğunluğu
3. Üstün kültür, aşağı kültür ilişkisi
4. İletişimi sağlayan ve sürdüren varlıklar
5. Yeniliklerin akış yönü

Bu beş değişkenin etkileri bir arada kültürleşme süreçlerini belirler. Kültürleşmenin sonuçlarını da Kongar (1999:302) şöyle ifade eder:

1. Birleşme ya da erime: İki kültürün tek kültür haline gelmesi
2. İçine alma: Bir kültürün içinde bağımsızlığını kaybeden ikinci kültürün varlığını alt kültür halinde devam ettirmesi.
3. Yok Olma: Bir kültürün öteki kültür içinde erimesi.
4. Uyum: İçte ve dışta değişmeye izin veren bir denge durumunun gerçekleşmesi.

Sonuç olarak, kültürleşme ve kültürel yayılma kavramları, bir toplumda meydana gelen ve altında bir yeniliğin yattığı değişimin bütün insanlığı nasıl etkilediğini belirtmektedir. Gerek kültürleşme süreci sonunda meydana gelecek değişmeyi belirleyen öğeleri, gerekse kültürleşme süreçlerinin sonuçlarını, sanayileşme süreci içinde gösterebiliriz. Türk toplumundaki modernleşme sorununa sanayileşmenin kültürel etkileriyle bakacak olursak, kültürel yayılmayı daha iyi anlayabiliriz.

3.5.2. Değişme Sürecinin Aşamaları

Dünya özellikle sanayileşmenin, iletişim tekniklerinin ve ulaşım olanaklarının son derece gelişmesi sonunda artık küçülmüştür. Aynı gelişme aşamalarında ve farklı nitelikte bulunan toplumlar birbirleriyle son derece yoğun bir ilişki içine girmiştir. Az gelişmiş ülkelerin insanları, çok gelişmiş ülkeleri görmüş ve onların toplumsal

yapılarını öğrenmiştir. Buna karşılık, gelişmiş ülkeler de az gelişmiş ülkelerle bir arada yaşadıklarının bilincine varmış ve bu konuda sorumluluk sahibi olmuştur.

Farklı ekonomik ve siyasal rejimler, zorunlu olarak birbirine yaklaşmakta ve ister istemez ekonomik, siyasal ve kültürel bir etkileşim içine girmektedir. Az gelişmiş ülkelerin elinde, yeniden teknoloji yaratmak yerine, yaratılmış teknolojiyi toplumlarına uyarlamak gibi bir olanak vardır ve bu olanağın farkına varılmıştır. Bir anlamda kültürel yayılma ve kültürleşme bu toplumlarda son derece etkili bir hale gelmiştir.

İnsanlığın bütün evrim basamakları içinde, toplumlar arasında kültürel yayılma ve kültürleşme kendini göstermiştir. Bir toplum, bazen hızlı bir sıçrama ile yukarı doğru bir atlama yapabilir. Ancak bir toplumun sıçrama yapıp üst basamağa gelmesi, kendi kültürel değer ve normlarını bir tarafa bırakması olarak ifade edilemez. Bu yüzden Türk toplumunun çağdaşlaşması için kültürel değerlerinden ve benliğinden uzaklaşması, toplumu modernleşme anlamında yanlış yollara yöneltebilir.

3.5.3. Değişme ve Modernleşme

Değişme ve modernleşme arasında önemli boyutta bir ilişki vardır. Acaba her değişme modernleşme midir? Bu bağlamda; modernleşme, insanoğlunun genel evrim çizgisi bakımından geri kalmış toplumların, zamanımızda bu çizginin son noktasına gelmiş olan toplumlara yetişmesi demektir. Başka bir açıklamayla modernleşme, insanoğlunun gelişmesi yönünden bir ilerleme değil bir eşitleme sürecidir. Modernleşmeyle ilgili batı toplumlarında yaşanan değişim ve adına modernizm denilen olgu, özgül bir değişmeyi değil; fakat birbiriyle ilintili ve iç içe geçmiş dönüşüm süreçlerinin bir yumağını oluşturmaktadır (Aydın, 1993:14). Akgül'e göre ise Batılı-dışı toplumlar, geri kalmışlıklarının farkına varmalarıyla, Batı toplumlarının gelişmişlik düzeyine ulaşmak için kendi ideolojilerini yaratmışlar ve bu modernleşmeci ideolojik dönüşümler, yerel ve evrensel nitelikteki olaylara paralel olarak yaygınlaşmıştır (Akgül, 1999:13).

Batı-dışı toplumların modernleşmesi, modernliğin geçtiği evreleri yaşayarak, aynı tecrübe ve birikimi paylaşarak olmamıştır. Özellikle Türk toplumunun yaşadığı süreç, her şeyden önce, Batı'nın ideolojik ve teknolojik olarak ön plana çıktığı sancılı ve sıkıntılı bir süreci oluşturmuştur. Bu yüzden, Türk toplumu kendi dinamiklerine bağlı, özgün bir dönüşümü gerçekleştirememiştir. Değişmemeyi korumaya yönelik yanlış

tutumları sebebiyle, Türk toplumu, değişmemenin ve kendini üretememenin çaresizliği içersinde, tarihsel misyonunu kaybetmemek için, siyasi ve sosyal alanda Batı tecrübelerine dayanan değişime girişmiştir.

Modernleşme ya da “çağdaşlaşma” Batı dışı toplumların, Batı ile olan ilişkilerinde karşılaştıkları sorunların adı olmuştur. Aynı zamanda, Batı-dışı toplumlarda Batı'nın etkisiyle başlayan bir değişmeyi dile getirmiştir. Batı-dışı toplumlarda, modernleşme süreci özgül bir değişme olarak değil, evrensel bir oluşum olarak algılanmaya sebep olmuştur. Bu bağlamda bu algı biçiminin, Batı ülkelerinin gelişim süreçlerine uygunluğu Batı-dışı toplumlar üzerinde hem ideolojik hem de değer yüklü olduğu ifade edilmiştir (Akgül, 1999:39). Bunun sebebi ise Batı-dışı toplumlardaki değişim süreçlerini açıklamak üzere geliştirilen modernleşme kuramları, her şeyden önce modern ve geleneksel olarak nitelenen iki toplum tipinin karşılaştırılmasına dayanmaktadır. Bu tipleştirmede, modern toplum tipi, Batı merkezli Etnosantrizme (kendini merkeze koyma) dayalı olarak çizildiğini ve Batı toplumlarında geleneksel olarak tarif edildiği vurgulanmıştır (Köker, 1990:23). Dolayısıyla, modernizmin temel özellikleri belirlenmiş ve geleneksel toplumların bu ölçeğe göre şekillendirilmesi esas alınmıştır; ancak modernleşme kuramlarına eleştirel bir bakış açısıyla Batı ile ilişkilerin çeşitli ülkelerde temelde farklılıklar göstermesi sonucunda, modernleşmenin bu toplumlarda farklı formülasyonlar kazanmıştır. Bu yüzden tek tip modernleşme görüntüsünün mevcut olmadığı, Batı-dışı ülkelerde de değişik karakter ve eğilimlerin ortaya çıktığı belirtilmiştir (Sezer, 1992:6). Bu farklılıkların Batı dışı toplumlardaki yansımaları, toplumumuzda önemli açılımlar sağlamaktadır. Batının, kendi dışındaki toplumlara, kendisinin hakim olduğu dünya egemenliği çerçevesinde yön vermesi ve bu amaç doğrultusunda hareket etmesi bugün kabul edilen bir yargıdır.

Uygarlıkların birbirleriyle karşılaşmaları ve birbirini tesir altına almaları, tarihte ilk kez görülen bir durum değildir. Modernleşme, son dönem Batının, dünya egemenliği talebinin somut bir göstergesidir. Bu yüzden karşılıklı ilişki ve etkileşim sürecinin önemli farklılıklar göstermesi sebebiyle kültürel etkileşime atfedilen anlam değişmiştir. Örneğin; sanayileşmeden önceki dönemlerde, egemen kültürlerin kendi modelini diğer toplumlara dayatması görülen bir durum değildi. Oysa bugün sanayileşmeyle birlikte modernleşme başlığı altında geleneksel kültürlere bu dayatma yapılmaktadır

(Sezer, 1992:7). Türk toplumunun içinde bulunduğu kültürel değişimlerin olumsuz yönde olmasının ardında yatan gerçek, Batı'nın dünya egemenliği talebinin içerisinde, Türk toplumunun kültürel değerlerinin de diğer ülkelerde olduğu gibi değişmesini istemesidir.

Modernleşmeyi türlerine ayıracak olursak bunlar: Kültürleşerek modernleşme ve güdümlü modernleşmedir. Kültürleşerek modernleşmenin kendiliğinden işleyen bir süreç olup, tarihsel dinamiklerin bir sonucu olduğu; buna karşılık güdümlü modernleşme biçiminin, modernleşen ülkelerdeki, örgütlerin, kurumların ve değerlerin, modern ülkelerdeki biçimlere benzetilmesini içeren karmaşık bir süreç olduğu vurgulanmıştır (Aydın,1993:25). Buna en iyi örnek bizim ülkemizdir. Türk toplumu sanayileşmeyle güdümlü modernleşmenin etkisine girmiştir; ancak Türk modernleşmesi Batı-dışı toplumlardan ya da diğer Müslüman toplumlardan daha farklı gerçekleşmiştir. Bu bağlamda, Türk modernleşmesi adını verebileceğimiz tarihsel süreci, diğer Müslüman toplumlardan ayıran temel fark modernleşmenin Türk toplumunda hayati bir mesele haline getirilmiş olmasıdır. Türk modernleşmesinin kendine has bir seyir izlemesi ve değişik alanlarda yanlışlara düşmesinin sebebi bu olmuştur.

Değişme sosyal yapının her tarafında zincirleme reaksiyonlar şeklinde kendini gösterir. Bu şekilde ortaya çıkan etkileşimin, tarafların her birinde yaratacağı farklılaşma, değişim sürecinde çeşitli alt-üst oluşumlara sebep olacaktır; çünkü bir uygarlıktan ötekine geçmenin getirdiği bu çatışmalı süreç, önce genel hayat tarzında başlayacak, sonra da toplumu düşünsel yönden farklılaştıracaktır. Bu bağlamda Türk toplumunda değişim, modernleşme doğrultusunda gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Modern denilen değerlerin, Türk toplumunun değerleriyle ne kadar örtüştüğü, bugün bile tartışma konusu olarak yerini korumaktadır. Sonuç olarak bugün toplumumuz, kendi değerleriyle Batı değerleri arasında bocalar bir görüntü içerisine girmiştir.

3.5.4. Toplumsal Değişmede Nüfus, Kentleşme, Metropolleşme ve Aile

Modern sanayi toplumlarında özgürleşen bireyler, özgürlüğün bir bedeli olarak, daha fazla risk ve belirsizlikle karşı karşıya kalmıştır. Her ne kadar geride bıraktığımız yüzyıl içinde, kapitalizmin getirdiği olumsuz koşulları telafi etmeye yönelik girişimler olmuşsa da, bunlar yüzyılın son on yılında büyük ölçüde yıkılan duvarların altında kalmıştır. Bu açıdan, toplumsal adaletsizlik ya da eşitsizlik sanayileşmeyle birlikte küreselleşmenin

en çok eleştirilen toplumsal sonucunu oluşturmuştur. Yine, sanayileşme ve küreselleşme sürecine paralel olarak ortaya çıkan eşitsizlik ve güvensizlik gibi unsurların ön plana geçmesi, orta sınıfların zayıflamaya yüz tutması ve zengin-yoksul arasındaki mesafenin şimdiye kadar görülmedik düzeyde artışının, birçok ülkede toplumsal bütünleşmeyi tehdit eder hale geldiği anlaşılmaktadır. Bununla ilişkin günümüzde sosyologların üzerinde ittifak ettiği konulardan birisi, giderek artan Fundamentalist hareketleri küreselleşme ve sanayileşme süreçlerinin oluşturduğudur. Sanayileşmenin etkisiyle geleneklerinden uzaklaşan kitleler, bu duruma bir tepki olarak yeniden kendi köklerine yönelmiştir. Ancak Ali Rıza Büyüksulu, ulus devletlerin kendi köklerine yönelmemeleri durumunda başat kültür tarafından özümşenerek yok olacaklarını vurgulamıştır (Bozkurt,2000:115).

Sanayileşmenin etkisi altına aldığı en önemli alanların birisi de kültürdür. Bu bağlamda değişik soru ve sorular gündeme getirilebilir. Örneğin; sanayileşmenin kültürel bir homojenliği temsil edip etmediği sorusu sorulabilir. Sanayileşmeyle birlikte küresel kültürün, dünyadaki farklı kültürler organize eden bir referans sistemi olduğu kabul edilirse, küresel kültürün, sanayileşmenin bazı evrensel kategoriler ve standartları temsil etmesi, beraberinde toplumlararası ortak bilinci yaratmıştır. Bu bağlamda, sanayileşmeyle oluşan küresel kültür, Türk toplumunda da etkisini göstermiştir. Her kültür, küreselleşme ve sanayileşme süreciyle kendisine yabancılaşmaya başlamıştır. Türk toplumunda mevcut olan küresel değerlerin, kültürde olumsuz yönde bir etkiye neden olduğu söylenebilir. Bu konuya ilişkin sanayileşme, beraberinde getirdiği değişmelere karşı çıkanları bazı zorluklarla karşı karşıya bırakmıştır. Sanayileşmenin getirdiği bu zorlukları daha iyi anlayabilmek için konunun daha da derinliğine incelenmesi gerektiği ifade edilmiştir (Bozkurt, 2000:127).

Sanayileşme sürecinin Türkiye için arz-ettiği riskler nelerdir diye bir soru soracak olursak, şöyle bir cevap verebiliriz: Sanayileşme ve küreselleşme sürecinin taşıdığı en büyük risk, bu sürecin planlı ve irdelenir biçimde geliştirilmemesi ve bu duruma izleyici kalınmasıdır. Türkiye'deki değişik alanlarda özellikle sosyal ve kültürel hayattaki dönüşüm tamamen küresel güçlerin keyfiyetine ve yönlendirilmesine bırakılırsa ulusal kimlik, alt kültürler ve dolayısıyla ulusal bütünlüğümüz önemli ölçüde etkilenecektir. Aynı zamanda aile kurumunu da bu durumdan ciddi biçimde değişime uğratacaktır.

Nitekim Türk aile yapısının dünü ile bugünü arasında farklılaşma olduğu bilinmektedir. Aile kurumunun olumsuz yönde bir değişime girmemesi için, toplumsal hayata dışarıdan girmiş normlar ve evrensel kültür dikkatli bir ayıklama ile yerele uyarlanmalı ve sanayileşmeyle oluşan küreselleşmenin dayatacağı olumsuz yaklaşımlar dikkatle çözümlenip olanaklar ölçüsünde zararlarından da korunulmalıdır.

Toplumsal değişme karmaşık bir süreçtir. Bu karmaşıklıktan dolayı, bağımlı ve bağımsız değişkenler çoğunlukla birbirine karıştırılır. Bu çalışmada sanayileşme, ekonomi, dış dünya gibi değişkenler bağımsız değişken olarak ele alınmıştır. Nüfus, kentleşme ve aile de bağımlı değişkenlerin belirtileri olarak kabul edilmiştir. Bu ayrımın eksikliği, yetersizliği ve özneliği açıktır. Zaman zaman bağımlı değişken dediğimiz öğeler, bağımsız değişken nitelikleri kazanmış, buna karşılık bağımsız değişken dediğimiz öğeler de aralarında bağımlı değişken diye nitelendirdiklerimiz de başka olay ve olgulardan büyük ölçüde etkilenmiştir. Örneğin; Kurtuluş Savaşı'nın başında, Türkiye nüfusu ve bu nüfusun özellikleri bir bağımsız değişken işlevi görürken, buna karşılık, Atatürk devrimleri döneminde, nüfusun nitelikleri, bu devrimlerle bağımlı değişkenler durumuna gelmiş ve buna en güzel örnek ise eğitim düzeyinin düşük olmasıdır (Kongar, 1994:377).

Türkiye'deki nüfus değişiminin toplumsal değişmeyle ilişkisine bakacak olursak, tıp ve sağlık alanlarındaki gelişmeler sonunda, ortalama ömür yükselince, nüfus artışı da önemli bir sorun niteliği kazanmıştır. Dolayısıyla nüfusu artırma siyaseti, yerini aile planlaması programlarına bırakmıştır. Bu arada kırsal alanlardan kentlere büyük göç, bugünkü toplumsal yapıyı belirleyen öğelerden biri niteliğine bürünmüştür. Nüfusun coğrafi ve toplumsal hareketliliği genellikle bir bağımlı değişken olarak ele alındığından, kentleşme de toplumsal değişimin sonuçları arasında incelenebilir.

Kentlere doğru olan ve göçün toplumumuza nedenli etkide bulunduğu açıktır. Türkiye'de sanayileşmeyle nüfusun yönünde ve niteliğinde büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Kentlerin kalabalıklaşması, kent kültüründe de yozlaşmaya neden olmuştur. Özellikle nüfusun farklılaşmasına, farklı kültürlerin belli noktada buluşmasına sanayileşmenin toplumları homojenleştirme çabası da eklenince nüfusun toplumsal değerler üzerinde olumsuz etkisi görülmeye başlanmıştır.

Nüfusun kalabalık ya da seyrek olması, toplumsal değişmeyi etkilemiştir. Örneğin sanayileşme sonucu hızlı kentleşmenin ortaya çıkışı, köyden kente göçü hızlandırmış ve kentlerde nüfus yoğunluğunun artmasına, kırsal kesimde ise azalmasına neden olmuştur. Görülüyor ki nüfus-toplumsal değişme ilişkisi, karşılıklı bir ilişkidir. Nüfusun kalabalık olduğu yerlerde toplumsal değişme hızlıdır. Buna karşın toplumsal değişimin hızlı olduğu yerlerde de nüfus kalabalık özellik göstermiştir. Bu karşılıklı ilişki, sanayileşmeyle olumsuz bir yöne doğru gitmiştir. Örneğin, nüfusunu kontrol edemeyen ülkelerde refahın, olanakların dağılımında büyük dengesizlikler ortaya çıkmıştır. Nüfusuna gerekli eğitim, sağlık ve üretim hizmetleri getiremeyen ülkeler, bu sayısal yığılmanın sorunlarını yaşamıştır. Dolayısıyla, bu tür ülkelerde toplumsal değişmeyi kontrol etme, planlama ve toplumsal değişme hareketlerinden sonuç alma da güçleşmiştir; çünkü kendi nüfusunu insan unsuru açısından çağdaş düzeye getiremeyen toplumlarda toplumsal değişme olumsuz bir sonuç getirmiştir (Yamanlar, 2001:150).

Türkiye'deki kentleşme, ülkenin toplumsal ve ekonomik yapısını biçimlendiren temel öğelerden birisidir. Kentleşme sadece tarımdaki değişmelerin ve sanayileşmenin bir sonucu değil, toplumsal değişme sürecinin de bir göstergesidir. Ayrıca siyasal, toplumsal ve ekonomik yapı üzerinde kendisine özgü etkileri olmuştur. Sanayileşmeyle oluşan teknolojik gelişmeler tarıma giriş yapınca, kentlere göçün sebeplerinden biri olmuştur. Örneğin; geçen her yılla, birçok tarım işçisinin tarım dışı alanlara yönelmek zorunda kaldığı ortaya çıkmıştır. Cumhuriyet'in kuruluşundan beri izlenen sanayileşme hareketi, tarım kesimi üzerinde belli biçimlerde etkisini halen sürdürmektedir.

Kente göç etmede, köylerin ve küçük kasabaların elverişsiz yaşam koşulları itici öğeler gibi görünüyorsa da, kentlerin çekiciliği de göçle ilgili önemli bir nedene sahiptir. Hiç kuşkusuz, kentsel yaşam koşulları, özellikle büyük kentlerde, gün geçtikçe kötüleşmiştir. Bu bağlamda, Türkiye'deki sanayileşmenin sonuçlarından biri olan kentleşmenin Türk toplumuna yansımalarına ilişkin, sanayileşme ve kentleşme süreçlerinin, uzun dönemde okur-yazarlık sorununu çözeceği; fakat çalışma çağına girmiş olan ve yüksek göç eğilimlerine sahip olan nüfusun yeterli ölçüde iş olanakları bulamamasının Türkiye'nin toplumsal ve ekonomik yapısını büyük değişmelere zorlayacağı üzerinde durulmuştur (Kongar, 1994:391). Toplumsal düzen, nüfusun artan beklentilerini karşılayacak potansiyele gelirse, toplumsal ve ekonomik gelişmenin

oldukça sarsıntısız bir biçimde gerçekleşebilmesi olağandır. Aksi takdirde, bu durumun gerçekleşmemesi halinde toplumumuzda büyük patlamalara neden olabilme riski ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'deki kentleşmenin tek sebebi olarak sanayileşme sürecini göstermemiz doğru olmaz. Kırsal alanlardaki yaşam koşullarının elverişsizliğinden doğan itici öğeler, Türkiye'deki kentleşme süreci açısından çok önemli bir nedene sahip olarak görülebilir; ancak sanayileşmenin kentleşme üzerindeki etkisine ilişkin Türkiye'deki kentleşmede bölgelerarası dengesizlikler vardır. Örneğin; Marmara bölgesi bir Avrupa ülkesi düzeyinde kentleşmişken, öteki bölgelerin kentsellik oranı bakımından oldukça geri kaldığı tartışmasız kabul edilmektedir (Tokgöz, 1993:94). Kentsellik yönünden, bölgeler arasında görülen bu dengesizlik hiç kuşkusuz, ülkenin dengesiz sanayileşmesinin bir sonucu olmuştur. Türkiye'de kentleşme her ne kadar salt, sanayileşmenin sonucu olmasa da, sanayileşme ile kentleşme arasında yakın bir ilişki olduğu açıktır. Yine, sanayileşmiş bölgelerin kentleşme oranının ise yüksek olduğu görülmektedir. Türk toplumunda özellikle sanayileşmenin yoğun olduğu kent ve bölgelere baktığımızda sanayi hem nüfus hem de kentleşme yönüyle yoğun ve olumsuz özellik göstermiştir. Bu olumsuz özelliklerin, kültürel değerlerin öneminin azaldığı, kültürel yozlaşmaya gidildiği olarak ifade edilebilir. Türkiye'deki kentleşmenin bu yöne doğru gitmesi bir ölçü de olsa, hükümet uygulamalarının bir sonucudur. Hükümetler, kalkınma planlarının sanayileşme yolunda önerdiği önlemleri alarak kentleşmeyi desteklemiştir. Bu yüzden tarımdan sanayiye nüfus kayması, Türkiye'de izlenen sanayileşme politikasının kaçınılmaz sonucu olmuştur.

Türkiye'deki kentleşmeye ilişkin, kentleşmenin toplumsal ve ekonomik değişmelerin bir sonucu olmasına karşın, Türkiye'nin gelecekteki siyasal ve toplumsal yapısını biçimlendirecek faktörlerden biri olduğu ifade edilmiştir (Kongar, 1994:49). Ancak Türkiye'deki kentleşmenin, yalın olarak sanayileşme ile özdeşleştirilemeyeceğini belirten Keleş, büyük kentlere doğru görülen göçün ardında yatan sebeplerin bazılarını, tarımın makineleşmesi, toprağın çok küçük parçalara bölünmesi ve halkın gittikçe yükselen beklentileri gibi öğelerin olduğunu vurgulamıştır (Keleş, 1990:53). Böylece büyük kentlerdeki iş olanakları, özellikle sanayi kesiminde, dışardan gelen nüfusun çok

gerisinde kalmıştır. Bunun sonucunda, niteliksiz işçiyi de içinde barındıran hizmet kesiminin, ülke koşullarına göre olağanüstü bir gelişme görülmektedir.

Türkiye'deki kentleşmenin ardında yatan temel öğeler olarak, sanayileşme ile birlikte, kırsal yaşamın ve kasabaların sağladığı olanakların yetersizliği de çok önemli bir yere sahiptir. Ancak sanayileşmeyi kentleşmenin nedenleri içerisinde ilk sıraya koymak gerekiyor; çünkü Türk toplumundaki kültürel değerlerin olumsuz yönde değişmesinde birinci derece öneme sahiptir. Kentleşme içerisinde metropollere yerleşen kırsal kesimler bile hayat tarzı ve değerler olarak ikiye ayrılmıştır. Metropoller ve daha küçük kentler arasında olduğu gibi, bizzat metropollerin içinde de İbni Haldun'un söz konusu ettiği türden bedevi ve hadari ayrımı gerçekleşmiştir. Metropollerde iç göç sonucu oluşan kırsal nüfus, önceki yaşam pratiklerini, örf ve adetlerini büyük ölçüde korumuştur. Kente gelen kırsal nüfus, kültürel bağlamda bir alt bölge oluşturdukları için büyük kentin daha eski yerleşikleri (hadarileri) tarafından küçümsenmiştir ve bilinen deyimle "maganda" sözcüğüyle çağrılmıştır (Oktay, 2002:25). Ayrıca, yine iç göç sonunda metropole gelmiş ve kentin önlerine serdiği fırsatlardan yararlanmayı bilerek ait oldukları kırsal kesimlerin davranış kalıplarından kopmayı başarmış yeni bir zenginler gurubunun ise, yeni ve eski yerleşikler arasında bir tampon kesim durumunda olduğu gözlenmiştir.

Bugün Türkiye'de kentleşmeyle birçok kentin metropolleştiği açıktır. Metropolleşme, hızı, çoğunluğu, değişkenliği, yerleşim alanları ile çevresindeki kentlere oranla yeni bir zaman duygusu yaratmakla yetinmemiştir. Kapitalizmin çevresindeki Türkiye gibi köklü gelenekleri olan ülkelerde, geleneksel aile bağlarını yozlaştırmaya başlamış ya da en azından gevşetmiştir. Bir başka sonuç da metropolleşme, cemaat bağlarını çözmüş ve kendi çıkarından başka şeylere pek aldırmayan rekabetçi ve bireyci insanlar yetiştirmiştir. Sanayileşme ve kapitalizmin getirmiş olduğu diğer bir sorun olan yalnızlık duygusunu yenebilmek için özellikle Türkiye'de hemşerilik gibi cemaatlerin olduğu da bir gerçektir. Kimi sınıf ve kesimlerde gelenek ve kök duygusunun örselenirken, kimi guruplarda hemşerilik duygusunun baskın ve birleştirici bir ideolojik işlev kazandığı vurgulanmıştır (Oktay,2002:32). Çorumluluk, Sivaslılık, Erzurumluluk, Karadenizlilik gibi grupsal bütünleşmeler, kente gelenleri büyük kentlerin ya da metropollerin rekabetçi ortamından koruyan bir kalkan özelliği göstermiştir.

Sanayileşmeyle metropollere gelen nüfus hem yeni alt kültürlerle yataklık edecek yerleşim alanları oluşturmuş, hem de kentin eski ve güncel mekanlarını bir tür istilaya uğratmıştır. Bu konuya ilişkin alt kültürlerin geleneksel olanı da tehdit ettiği, göçmen nüfusun, geleneksel yaşam ve tüketim kalıplarına olduğu kadar tarihsel ve kültürel dokuya karşı da açık bir duyarsızlık gösterdiği üzerinde durulmuştur (Keleş, 1990:62).

Türk toplumunda sanayileşme, kentleşme süreçleri ve toplumsal ekonomik değişikliklerle, aile yapısında ve aile içindeki bireylerin durumlarında farklılaşma olmuştur. Sonuç olarak, bugünkü toplum yapımızın bir ögesi olarak çağdaş çekirdek aile ortaya çıkmıştır. Yasal ve toplumsal değişiklikler yalnızca kentsel aileyi değil, kırsal aileyi de etkilemiştir. Kadınların aile içinde ve toplumsal, ekonomik, siyasal yaşamda, erkeklerle eşit haklardan yararlanması sonucu, erkeğin çok eşli evliliği ortadan kalkmış, birden çok kuşağın birlikte yaşadığı ailelerin sayısı iyice azalmıştır. Örneğin; gecekondu bölgelerinde aynı çatı altında yaşayanların ortalama rakamın Ankara için 5.5, İzmir ve İstanbul içinse 4.5 olduğu belirtilmiş ve gecekondu ailesinin, içinde yaşadığı kentin sanayileşme düzeyinden etkilendiği üzerinde durulmuştur (Kongar, 1994:432). Bu noktada sanayileşme düzeyi yükseldikçe, ailenin küçüldüğü, dünyanın pek çok yerinde gözlenen bir gerçektir. Türkiye’de, İzmir ve İstanbul’un Ankara’dan daha ileri düzeyde sanayileşmiş kentler niteliği taşıması, buradaki ailelerin, Ankara’dakilerden daha küçük olması sonucunu doğurmuştur. Bunun sonucunda Türk toplumunda sanayileşme ile birlikte kentlerde aile üyelerinin sayısının azalması, geleneksel kültürün devam ettirilememesinde, zayıflamasında etkili olmuştur ve gecekondu ailesi toplum içerisinde kır-kent bunalımı yaratmıştır.

Gecekondu ailesinin temel niteliklerinden biri, akrabalarından kopmuş görünmesidir. Genellikle geniş ölçüde akraba ilişkilerine dayanan kırsal aile, gecekonducularda oldukça yalnız bir niteliğe bürünmüştür. Bu bağlamda akrabalarıyla para ve hizmet alışverişinde bulunmayan gecekondu ailesi, pek çok hizmet ve olanaktan yoksun olan gecekondu bölgelerinde yaşamını sürdürebilmek için zor bir uğraş içine girmiştir. Bu çevreye uymaya çalışması, ailenin hem yapısını hem de işlevini geniş ölçüde etkilemiştir (Gökçe, 1996:72). Bu durum dış kültürlerin, gençler üzerinde olumsuz yönde hızlı bir değişmeye neden olacağı düşüncesini doğurmaktadır.

Kırsal ailede en az, gecekonu ailesinde en çok, kentsel ailede de dikkati çekecek kadar çok görülen bir sorun da kuşaklar arası çatışma olgusudur. Hızlı bir toplumsal değişme içerisinde olan Türkiye’de teknolojik ilerleme ve toplumsal-kültürel çevre değişikliği baş döndürücü bir nitelik kazanmıştır. Bu hızlı değişimin ilk sonuçlarından biri, ana-baba ile çocuklar arasındaki çatışmada ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda gençlerin aileden uzaklaştığı, kendi kültürel özelliklerine yabancılaştığı görülmüştür. Ayrıca, gençlerin büyük bir bölümünün, toplumsal ve ekonomik değişmeden yana olduğu gerçeği de ortaya çıkmıştır.

Aile, Türkiye’de değişmekte olan toplumsal kurumların en güzel örneklerinden biridir. Aile ilk olarak, topluma tepeden inme aşıl原因an yasal ve toplumsal devrimlerden etkilenmiştir. Bir başka deyişle, Türkiye’de aile, özellikle kentsel alanlarda doğal, toplumsal ve ekonomik gelişmelerden etkilendiği kadar, tepeden inme güdümlerle biçimlenmiştir; ancak Türkiye’de ailenin, bireyi hızlı değişen bir topluma uyumuna yardımcı olan en önemli kurum işlevi taşıdığı ve bu işlevini kentlerde de sürdürdüğü ifade edilmiştir (Kıray, 1984:78). Hiç kuşkusuz, ortalama aile büyüklüğü çağdaşlaşma eğilimlerinin bir ürünüdür; çünkü gerek çocuk sayısı gerekse akrabalarla birlikte yaşama, çağdaş yaşamla ilgili ve sanayileşme düzeyinin biçimlendirdiği değerleri ve davranışları içermektedir.

Türkiye’deki aile, özellikle gecekonu bölgelerinde anlamlı bir değişme işlevini yerine getirmiştir. Göç olayı sonunda, ailenin tüm toplumsal ilişkileri değiştiğinden, bireyleri için yeni ve yüksek beklentiler yarattığı gibi, yeni değerlerin de kaynağı olmuştur. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, ailenin toplum içinde yüklenmiş olduğu çeşitli işlevleri ve bu arada bireyin topluma uyum sağlamasına yardım işlevini de kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya olduğu gerçeğidir. Çok hızlı değişen toplumsal-kültürel yapı, bireyi her an korumasız bırakmıştır. Bu da anomiyeye yol açarak kentleşmenin ve sanayileşmenin getirdiği sorunları çok daha ağırlaştırmıştır.

Sanayileşme ve kentleşme sürecinin geleneksel ailenin yapısında ve aile içi ilişkilerde köklü değişimler yarattığı da bilinen bir durumdur. Geleneksel toplum da sosyal hayatın merkezi olarak önemli fonksiyonlar meydana getiren aile, bu özelliklerinin önemli bir kısmını kent toplumunda başka kurumlara devretmiş ya da değişime uğramıştır. Bu değişimin göstergelerini ailede gevşeme, aile içi karar alma sürecinde kadın-erkek

eşitliğinin artması ve çocuk eğitiminde yeni yönelimler olarak ortaya çıktığı vurgulanmıştır (Çelik, 2002:116). Sanayileşmenin yoğun olduğu kentlerde geniş ailenin yaşama imkanları azalmakta ve kentsel büyüme ile simgelenen çekirdek aile tipi yaygın hale gelmiştir. Gittikçe sık tanık olunan durum ise, çekirdek ailenin bir ikamet birimi olarak apartmanların ve sitelerin sınırları içinde adeta hapsedilmiş bir hale gelmesidir.

Sanayileşme sürecinde özellikle gecekondu ailesi, köy ailesine göre, üye sayısı azalmış, yararlı gördüğü birtakım köy özelliklerini sürdürmüştür. Buna karşılık uygun bulduğu kent özelliklerinden bazılarını kabullenmiş, toplumsal değer ve alışkanlıklarla bir ucu köyde, bir ucu kentte olan iki aile tipi arasında bir geçiş durumunu göstermiştir. Bu konuya ilişkin yapılan bazı araştırmalara göre, gecekondu ailesinin tampon kurum olma özelliğinden sıyrılarak, gittikçe kentsel çekirdek aile tipine doğru dönüşüm geçirmekte olduğu gözlenmiştir. Bu özellikleriyle göçmenlerin kent hayatına bakışlarına yardımcı olan gecekondu ailesi, kent ailesinin bir alt gurubu görünümüne büründüğü vurgulanmıştır (Kasapoğlu, 1994:296).

Sonuç olarak, toplumumuzda sanayileşmeyle kente gelen kesimin gecekondulaşmayla kente tutunma çabaları, kentlileşme açısından tam olarak gerçekleşmemiştir. Bu durum, toplumsal değerlerin hem kentliler hem de kentlileşme çabasında olan kesimlerde olumsuz bir sonuca neden olduğunu göstermiştir.

3.6. Türkiye’de Toplumsal Değişme Anlayışı

Sanayileşme sürecinin Türkiye’de toplumsal değişme kavramı içerisinde ortaya çıkardığı sorunlar, toplumu oluşturan yapı unsurları ve kültürel sistemde yansımalarını bulmuştur. Bilindiği gibi hayatı anlamlandıran bir sistem olarak kültür, bütün alanlarda birikmiş bilginin yanı sıra, kuşaktan kuşağa geçen değerleri, inançları ve normları da kapsamaktadır. Öte yandan toplumu kuşatan genel bir kültürel sistemin yanı sıra, farklı yapı ve gruplara özgü bir kültürel çeşitlenme de söz konusudur. Bu bağlamda kırsal-geleneksel yapılarda olduğu gibi, kent hayatına da anlam veren özgün bir kültürden söz etmenin mümkün olamayacağı açıktır (Çelik, 2002:119). Örneğin; yeniliklere, olaylara ve düşüncelere daha kolay uyum gösterme eğilimi gibi karakteristikler, kent kültüründe öne çıkan temel vurgulardan bazılarıdır. Yine, sanayileşmeyle oluşan kentleşme sürecinde aşırı göç alan kentler, kültürel hayat zenginliğinin yanı sıra, kentin dışladığı bir karanlık bölgenin de doğmasına sebep olmaktadır. Bu anlamda kent kültürü

dönüşmeye başlamıştır. Bu konuya ilişkin Kıray 1950’li yıllardan sonra yaşanan ilk göç dalgası ile şehre gelen nüfusun gerek kent gerekse kentsel hayat kalıpları konusunda bilgisi olmadığı, donanımsız göçmen nüfusun kentlerde plansız ve düzensiz bir şekilde yerleşmesinin şehrin standartlarını düşürdüğünü vurgulamıştır (Kıray,1998:178).

Mardin’e göre; Türkiye’de kentlerin köylüleşmesi, köylülerin kentleşmesinden daha hızlı gerçekleşmektedir. Kırsal kesimden göç eden kitlelerin dikey olarak sınırlı bir hareketlilikte bulunması kent kültürünü kırsallaştıran nedenlerin başında gelmiştir (Mardin,1991:272). Bu açıklama tarzında kent kültürünün kırsallaşması, büyük kentlerde kentselliğin yeterince oturması ve olgunlaşmasına zaman bırakmayan daimi bir göçün olması ve kırsal yapıyla ilişkilerin kopmamasına bağlanabilir. Diğer yandan bu durum, benzer gelenek-görenek ve kültürün yaygın olduğu bölgelerde kent kültürüne ihtiyaç bırakmayan “kültür odacıklarının” oluşması ile daha da pekişmiştir. Böylece sanayileşmenin sonuçlarından olan gecekondu bölgelerinde ortaya çıkan kültür örüntüsü, bir yandan kentsel örüntüler kazanmaya başlarken diğer yandan da mevcut kent kültürünü etkileyebilecek kadar geniş bir etkinlik alanı kazanmıştır.

Sonuç olarak, sanayileşme süreci toplumumuzda hem genel-kültürel yapının bütünü hem de kır ve kentlerin sosyal konumları ile gündelik hayatlarında değişime neden oluşturmuştur.

3.6.1. Türkiye’de Yabancı Kültürü ve Sömürgecilik

Sömürgeciliği, bir milletin veya devletin, başka bir milleti veya ülkeyi kendi devletinin ve milletinin çıkarları uyarınca işletmesi, boyunduruğuna alması, bir başka deyişle, ülkenin her türlü imkanlarıyla insanların emeğinden yararlanarak, kendine maddi-manevi çıkar sağlaması olarak tanımlayabiliriz. Sömürgecilikte maddi çıkar yanında manevi çıkarlar da söz konusudur. Sanayileşmeyle toplumumuzda Batı kültürünün etkisi görülmeye başlanmıştır. Türkiye’deki bu yabancı kültürü, sömürgeciliği de getirmiştir; ancak maddi sömürgeci çok, Türk toplumunda manevi sömürgecilik görülmemiştir. Bu konuya ilişkin Akdeniz, sömürgeci ülkelerin dillerinden düşürmediği süslü kavramın, hümanizm olduğunu belirtmiştir (Akdeniz, 1997:16). Batı’nın Hümanizm düşüncesiyle milliyetçiliğe karşı açtığı acımasız savaşın boşuna olmadığını, kültür sömürgeciliğinin yüceltilerek her gün biraz daha yayılmakta olduğunu görmekteyiz. Yine, sanayileşmeyle, çağdaşlığın bir tutulması, sanayi devrimiyle

değerlerin, kültürün olumsuz yönde değişimi toplumumuzda kendini hissettirmiştir. Türkiye’de bilerek veya bilmeyerek kültür sömürgeciliğine aracılık görevini yüklenmiş olanların genellikle ardına saklandıkları kalkanın çağdaşlık kavramı, karşılarındakilere saptadıkları mızrağın, gericilik olduğudur. Bu konuya ilişkin Sabri Akdeniz şu vurgularda bulunmuştur:

“Ben hiçbir zaman bu çağdaşlığa özenmedim, özenmeyeceğim. Onların kullandığı manada, çağdaşlığı Batılılara benzeme, onları taklit düşkünlüğüdür ki buda kültür sömürgeciliğinin öbür yaldızlı adıdır. Gerçekten bağımsız ve çağdaş olmak kendimize özgü, kendi milli hayat, töre ve kültürümüzün sürekli yeni çiçekler açıp, ürünler vermesinin yaratacağı kendimize öz bir değişim ve yenilenme ürünü çağdaşlaşma ile mümkündür” (Akdeniz, 1997:18).

Türk toplumunda oldukça uzun süredir, yabancı kültürlerle karşı önce devlet eliyle ihtiyaç duyulmuştur. Hatta bu kültürün, gereklisini-gereksizini, iyisini-kötüsünü hiç ayırt etmeden edinme mecburiyeti yaratıla gelmiştir. Günümüzde özel kesim de buna katılmış ve bu yolda gerek devlet gerekse özel kesimce büyük sermayeler harcanmıştır. Ayrıca yabancı kültür desteklenmiş, iyice yaygınlaşması ve bütünüyle milli kültürün yerini alması için hiçbir şey esirgenmemiş ve her türlü teşvik ile çaba gösterilmiştir. Bu da toplumda yabancı kültüre karşı bir sempati doğurmuştur.

Bir başka sorun da Türkiye’de üst yönetici ve aydının benimsediği kültür ve eğitim siyasetinin bütünüyle kitle araçlarının etkisinde kalmasıdır. Türkçeye sırt çevrilip, yerine yabancı dillere önem verilmesi sonucu toplumumuz yabancı kültür hastalığıyla karşı karşıya gelmiştir.

3.6.2. Türk Toplumunda Ahlak Anlayışı ve Kültürel Değişmeler

Milli ahlak, tarih boyunca ortak hayat içinde yaşayan ve milletin büyük bir kısmı tarafından benimsenen normlar bütünüdür. Milli şuur ise, bir milleti meydana getiren, ortak normların milletin tüm fertleri tarafından bilinmesi olarak ifade edilebilir.

Ahlak, bir toplumdaki insan ilişkilerinin, yani o toplumdaki yaşama tarzının bir getirisidir. Batılılaşma hareketlerinden önceki Türk toplumunda, toplumun büyük bir bölümünü kaplayan ve oldukça uyumlu bir kültür ve ahlak ölçüsü vardı. Bu ölçü kendi içinde yeterli olmakla beraber, değişen bir toplumun yeni hayat tarzına uygun bir

gelişme kaydetmemiştir. Türkiye'deki milli ahlakla ilgili olarak: Türkiye'de ortak bir milli kültür (sosyolojik anlamda) mevcut olmadığı için ortak bir ahlaktan da söz edilememektedir. Halk tabakaları arasında korkunç uçurum bir tarafa, büyük kentlerin iki ayrı semtinde yaşayan insanlar arasında bile birbirinden çok farklı inançların ve değerlerin olduğu açıktır. Bu yüzden hangi kültürel tabakanın ahlaki kuralı Türk milli ahlakı için esas alınacağı sorusu önem kazanmıştır. Yine ne olduğu bilinmeyen yahut sosyolojik anlamda mevcut bulunmayan bir milli ahlakın gençliğe nasıl aktarılacağı da tartışma konusu olmuştur. Bugün Türkiye'de milli kültür ve ahlak problemlerini inceleyerek milli kültürü kurmamıza yardım edecek sayıda ve kalite de bir sosyal bilimler kadrosu dahi mevcut olmadığı ifade edilmiştir (Güngör, 1993:23).

Türk toplumunda her alanda bilgilerin bir kısmı, Avrupa'dan olduğu gibi alınmıştır. Sorunlar Batının gözüyle ele alınmış ve çözüm bulunmak istenmiştir. Türk toplumunda bu değişim kendi öz dinamiklerine dayandırılarak gerçekleştirilen değişim olmamıştır. Türk toplumundaki en büyük sorunlardan biri de teknolojik gelişimi, kendi değerleri çerçevesinde özümseyememe problemi olmuştur. Sanayileşmeyle teknolojik gelişme kaçınılmaz bir hal almıştır ve bunun gerçekleşmesi kaçınılmazdır. Daha doğrusu geriye döndürülemez. Asıl mesele teknolojik gelişmeye nasıl bir manevi gelişme ile yol verileceğidir. Bu bağlamda manevi yozlaşmaya çözüm olarak, bir gün batının dışında onun kusurlarından arınmış, yeni bir medeniyetin doğmaması için hiçbir sebebin olmayacağını, ancak ne Batı'ya sırtımızı dönmemize ne de her şeyi Batı'da aramamıza gerek olduğu belirtilmiştir (Güngör, 1993:82).

Yine, Cemil Meriç ise, 1908 sonrası yetişen Türk aydınının milli ve dini değerlerden uzak olduğunu belirtmiştir. Olması gereken aydının; milli, dini değerlere bağlı, halktan kopmamış, karşısındakini anlamaya çalışan kişi olması gerektiğini, bir görüntü çizmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Ayrıca milliyet duygusunun, çağdaşlaşma düşüncesinin, aydın-halk kopukluğunun giderilmesinin tarih, dil, din duygularının bütünleşmesiyle olabileceğine değinmiştir. Amiran Kurtkan Bilgiseven ise, milletin bütün fertlerinin ortak davranışları ve objektif realitesi olduğunu belirtir. Milli birlik bilincine kavuşmak için milliyetçilik duygusuna sahip çıkılmasının ve bunların gençlere aktarılmasının gerektiğini ifade eder. Milli kültürü ve ahlakı bozucu etkileri ortadan kaldırmak için, toplumda moral takviyesinin yapılması gerekmektedir. Yabancı değerlerden korunmak

içinse bu değerlere karşı kültürel kurumsallaşmanın gerçekleşmesinin doğru olacağı ifade edilmiştir.

3.6.3. Türkiye’de Toplumsal Değişme ve Gençler

Köklü ve sağlıklı bir geleneğe dayanmadan ya da Türkiye gibi köklü ve sağlıklı bir geleneği olduğu halde bu özellikleri göz önüne alınmadan yönetilen toplumlarda yaşı ve mesleği ne olursa olsun toplumun bütünü, değişik ölçülerde ve boyutlarda giderek artan bir kişilik yozlaşması ile karşı karşıya kalır. Son yıllarda Türk toplumunda sanayileşmenin de etkisiyle, değerler çatışmasıyla hızlanan toplumsal patlamalar yaygınlaşmıştır. Bireyler kişiliklerini, daha yerinde bir deyişle ahlaklarını yitirerek, aynileşme çabası içine girmiştir. Bu aynileşmenin gerçekleşmesi için sanayi kültürü araç olarak propagandayı kullanmıştır. Bu bağlamda, propagandanın etki alanına önce gençler girmektedir. Propagandadan kolaylıkla etkilenen ve hemen belirli tutum ve davranışlara yönelen öncelikle gençlerdir. Çünkü gençler hayalle gerçeği çabuk birbirine karıştırırlar. Özellikle gençler, sanayileşmenin getirmiş olduğu ideolojiyle, değerler arasında çelişkiye düşerek kültürün yozlaşmasında etkili olabilmektedir.

Sanayileşmeyle servetin ve nüfusun belirli yerlerde toplanması sonucunda ortaya çıkan büyük kentler, İbn-i Haldun’un belirttiği gibi gösteriş tüketiminin, savurganlığın ve ahlaksızlığın yayılmasına yol açmıştır (Haldun, 1970:140). Bu tüketim ve savurganlığın içindeki en önemli tabakalardan biri de gençlerdir.

Kentleşme sonucu kırsal alanlar boşalırken, kentlerin çevresinde büyük yoksulluk halkaları ortaya çıkmıştır. Bunun sonucu toplumun bütünü çoraklaşma riskini içinde yaşamıştır. Çıkarıcılık üzerine kurulu olan bir düzende, bireyle toplumu diri tutan tüm kurumlar çözülebilir ve dağılabilirler. İsmail Yetiş, ailenin de bu kurumlardan biri olarak dağılmaktan kurtulamayacağını; çünkü aileyi ayakta tutan gücün değerler olduğunu ifade etmiştir (Gürdoğan, 1987:134). Değerlerin çözüldüğü yerde, bireyle birlikte aile de dağılır. Bu yüzden sağlıklı bir toplumda, yapıtaşını niteliği taşıyan aile, toplumsal çözülmenin bir sonucu canlılığını ve sürekliliğini yitirebilir. Öte yandan aile, bireylerin eğitilmesinde, birbirleriyle olan ilişkilerin düzenlenmesinde, yönlendirilmesinde önemli bir yer tutar. Toplumsal yapıyı ayakta tutan öğelerin başında aile gelir. Toplumsal çözülme bireyde başlar ve sonuçları hemen aileye ve diğer

kurumlara da yansır. Dolayısıyla, aile toplumsal yapıyı çözmeye ya da güçlendirmede hızlandırıcı, yoğunlaştırıcı bir işlev yüklenmiştir.

Sonuç olarak, Türk toplumunda sanayileşmeyle, toplumun bazı kategorilerinde yozlaşma meydana gelmiştir. Bunlardan en önemlisi, gençlerdir. Bugün gençlerin topluma, hayata bakış açıları tamamen kendi kültürlerinden farklı yöne doğru kaymıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmanın, temel amacı sanayileşmenin Türk toplumunda meydana getirdiği kültürel yozlaşmaların nedenlerini açıklamaktır. Bu bağlamda çalışmanın giriş bölümünde de belirttiğimiz gibi: “sanayileşme, Türk toplumundaki sosyo-kültürel yapıları ve bu yapılara ait sembolleri olumsuz yönde etkileyerek bir sosyal yozlaşmayı, yabancılaşmayı ve riski beraberinde getirmiştir” ana hipotezi açıklanmıştır. Buna bağlı olarak çalışmamızda elde edilen sonuçları belirtecek olursak:

Cumhuriyet’le birlikte Türk toplumunda toptan bir kültür hamlesi gerçekleştirildi. Oysa Atatürk’ten sonra onun başlattığı milli kültür hamlesi büyük ölçüde terk edildi. Milli kültür, hükümetler ve siyasi partilerce farklı görülmüş ve her hükümet kendine göre bir kültür politikası oluşturmuştur. Bunun sebebi ise, milli kültür politikasının olmamasıdır. Oluşturulamayan bu politikalar bugün Türk toplumunun kültürel değerlerinin kırılmasında etkili oldu. Belli bir kültür politikasının oluşturulamamış olması, sanayileşmenin Türk toplumundaki kültürel değerlere olumsuz yönde etki etmesinin nedenlerinden biri olmuştur. Bu neden doğrultusunda, sanayileşme, Türk toplumunun dinamiklerinde hasara yol açarak bir ideoloji niteliği gösterdi. Türk toplumuna yansıyan bu ideolojik süreç, kültürel yabancılaşmaya neden oldu. Ayrıca toplumdaki davranış örüntüleri, gelenekler ve tutumlardaki değişimler daha açık biçimde kendini gösterdi. Geleneksel hayat tarzının teknolojiyle ve modernleşmeyle uyuşturulamaması, toplumdaki sosyal değerleri, Batı kültürünün taklidi haline dönüştürdü.

Bir başka sonuca değinecek olursak; sanayileşmeyle Türk toplumunda kültür boşluğu oluştu. Bir toplumda kültür boşluğu, daha çok maddi kültürü meydana getiren teknoloji alanında ortaya çıkan yeniliklere uygun toplumsal örgütlenmenin gerçekleştirilememesinden doğar. Toplumsal örgütlenmenin, tabandan yukarı doğru yapılmaması toplumun kendi içerisinde değer çatışması yaşamasına neden oldu. Yine toplumumuzda teknolojinin üst seviyede kabullenilmesi, kendi yaşayış şekillerinin değişmesinin yanında toplumsal değerlerin bazılarının da zayıflamasına neden oldu. Yeniliklere açık olmakla, varolan değerlerden uzaklaşma bir tutuldu. Oysa bir toplumu ayakta tutan, o toplumu diğer toplumlardan ayıran en temel özellik kültürüdür.

Çalışmamızda, göç, kent yaşamı ve kentleşmeyle alakalı vardığımız sonuçlar da ise, Türk toplumunda kente olan göçlerde, çoğunlukla kırdaki geçim sıkıntısını, kentteki iş hayatıyla giderme amacı vardır. Kentlerde daha üstün bir başarı elde etme amaçları ikinci, üçüncü hatta dördüncü amaç içerisinde gösterilebilir; ancak Türk toplumu için asıl problem, kentteki sanayileşmeyle buralara gelen kesimle birlikte, kültürel değişimin olumsuz yönde yoğunlaşmasıdır. Özellikle Türk toplumunun bizcilik ögesi kendini ben-merkezciliğe bıraktı. Kentlerde bir arada yaşayanların sıkı fiziki temaslarına karşılık, sosyal mesafenin artması, kentsel hayatı sembolize eden bir çelişki görünümündedir. Bu karşıt ilişki doğal olarak toplumsal grupların yapısını derinliğine etkiledi ve bir sosyal organizasyon nedeniyle biçimlenen insanı eğilimler bir baskı altına girdi.

Sanayileşmeyle kente gelen kuşaklar arasında bile kent kültürüne uyum sorunu görüldü. Kente göç çoğu durumlarda bireyleri, alışkın olduğu kültür çevresinden sıyrılmasına ve bir başka kültür ortamına sorunsuz bir şekilde uymaya götürmüyor. Bu uyumsuzluğun genellikle göçün ilk dönemlerinde akraba ve hemşeri yerleşim gruplarıyla süren sıkı ilişkiler ve köye bağlantıların yoğun bir şekilde devam etmesiyle ilgili bir yönü bulunmaktadır. İki çevre arasındaki sürekli geliş-gidişler, değişimin bilinç durumuna alışamama, yabancılık ve anomi gibi faktörler, geleneksel ilişkilere geri dönme ya da sürdürme eğilimini canlı tutmaya çalışmışsa da özellikle üçüncü kuşakla birlikte geleneksel kültürün, sanayileşme, teknoloji ve modernleşmenin etkisiyle önemini yitirdiği görüldü. Bu bağlamda, gelenekler ve kabuller dünyası farklı olan, değişik kültürel çevrelerin birbirleriyle karşılaşması, bazen bir kültür çatışmasına bazen de kültürleşmeye yol açtı. Geleneksel normlar ve sosyal kontrol sisteminin tahrip olmaya açık olduğu kentsel ortamlarda bireyler giderek daha fazlaca köksüz, izole edilmiş ve tatminsiz hale gelme riskini yaşadı. Anomi ve yabancılaştırmanın da ortaya çıkma nedenlerini oluşturan bu sosyo-kültürel ve sosyo-psikolojik düzeydeki olumsuzluklar, toplumsal sapma, suç, ve intihar oranlarındaki artışı beraberinde getirdi.

Türkiye’de kentleşmenin yapısal olarak sanayileşme ile birlikte eş zamanlı gelişmemesi, kentleşmenin daha çok, işsizlik ve gizli işsizliğin baskısıyla marjinal iş alanlarını ve hizmet sektörünü kabartan bir süreç olmasına neden oldu. Hızlı nüfus artışı ile sanayileşme arasındaki dengenin olmayışı, kentlerde zaten bozuk olan yapısal gelişimi

daha da karmaşık hale getirdi. Bu durum, kültürel yozlaşmanın bir başka nedeni olarak gösterilebilir.

Daha başka bir ifadeyle açıklayacak olursak; Sanayileşmeyle birlikte yoğunlaşan kentleşme, kentlilik bilincinin de oluşmasını gerektirir ancak; toplumumuzda modernizmle birlikte, çağdaşlaşma ve Batı kültürü birbirine karıştırılınca, ne kentli ne de kırlı diyebileceğimiz bir toplum tipi oluştu.

Türk toplumunda yaşanan kent dönüşümü, diğer toplumlar gibi birebir olmasa da sanayileşmenin da etkisiyle kendini gösterdi. Toplumda, kente göç edenlerin kent hayatına uyum sağlamada zorluk çekmeleri, kentlileşememeleri, kültürel yozlaşmanın kent hayatında daha da görünür bir hal almasına neden oldu. Türk toplumu, sanayileşme, ekonomi çarkı içerisinde kendi kültürel faaliyetlerini, asimile etmeye, yozlaştırmaya başladı. Özellikle sürekli alışveriş peşinde koşmayı ve satın almayı mutluluk kabul eden bir kültür doğdu.

Türk toplumu, kültüründen bazı fedakarlıklar yapmayı, sanayileşme adına, sanayileşmek amacıyla zorunlu görmüştür. Buna rağmen görülüyor ki; Tanzimat'tan günümüze sanayileşmede Batı Avrupa gibi önemli bir gelişme sağlanamadı çünkü; sanayileşme, Tanzimatçılarla birlikte Türkiye'de tüm Batı yanlılarınca yanlış anlaşılmış ve yanlış değerlendirildi. Bu bağlamda; Türk toplumu kendi değerleriyle, Batı değerleri arasında sıkışıp kalmıştır. Bir başka ifadeyle Türk toplumu değer ve kültürüyle maddi kültüre, sanayiye yön veremedi ve Türk toplumu kendi dinamiklerine bağlı, özgün bir dönüşümü gerçekleştirmedi. Toplumumuz, değişmemenin ve kendini üretememenin çaresizliği içerisinde tarihsel misyonunu kaybetmemek için, siyasi ve sosyal alanda Batı tecrübelerine uygun değişime girişti. Türk modernleşmesi adını vereceğimiz, özgül bir tarihsel süreci, diğer Müslüman toplumlardan ayıran temel fark, hiçbir yerde benzeri görülmediği şekilde, modernleşmenin toplumumuzda hayatı bir mesele haline gelmesidir. Türk modernleşmesinin kendine has bir seyir izlemesi ve değişik alanlarda, yanlışlara düşmesinin sebebi budur.

Değişme sosyal yapının her tarafında zincirleme reaksiyonlar şeklinde kendini gösterir. Bu şekilde ortaya çıkan etkileşimin tarafların her birinde yaratacağı farklılaşma, değişim sürecinde çeşitli alt-üst oluşumlara sebep olabilir çünkü bir uygarlıktan ötekine geçmenin getirdiği bu çatışmalı süreç önce genel hayat tarzında başlayacak, sonra da

toplumu dūşünsel yōnden farklılaştıracaktır. Bu ifadeyle řu açıklamayı yapacak olursak; sanayileşme ve kōltōrleřme sōrecinin taşıdığı en bōyōk risk, bu sōrenin plansız ele alınması, irdelenir biçimde geliştirilememesi ve izleyici kalınmasıdır. Tōrk toplumunda sosyal ve kōltōrel hayattaki dōnōřōm tamamen kōresel gōlerin keyfiyetine ve yōnlendirilmesine bırakılmıştır. Bu durum ulusal kimlik ve bōtōnlōđōn olumsuz yōnde etkilenmesine neden olmuştur. Aynı zamanda aile kurumu da olumsuz yōnde değişime uğramıştır. ōzōm olarak toplumsal hayata dışarıdan girmiş normlar ve evrensel kōltōr, dikkatli bir ayıklanma ile yerele uyarlanmalı, sanayileşmeyle oluşan kōreselleřmenin dayattığı olumsuz değerler ōzōmlenip, olanaklar olūsünde zararlarından da korunulmalıdır.

Çalışmamızın bağımlı değerkenlerinden biri olan Tōrk aile kurumunun, sanayileşmeyle nasıl bir kōltōrel yozlaşmaya girdiğini belirtecek olursak; aileyi sadece kentli aile olarak değil, kırlı ve gecekodu ailesi diye ele almak gerekir. Bu bağlamda; kır ailesinde çok eşlilik ortadan kalktı ve birden çok kuşağın birlikte yaşadığı ailelerin sayısı iyice azaldı. Gecekodu ailesi kırsal ۆzellik gōsterse de ailenin nōfus ortalaması dōřtō. Ailede kişi sayısının azalması, geleneksel kōltōrōn de zayıflamasına neden oldu. Yine, gecekodu ailesinde kuşak atışması, kentli ve kırlı aileye gōre daha da açık bir hal aldı. Bu durumun ortaya çıkmasına, kent ve kır değerlerinin birbiriyle uyum gōsterememesi neden oldu. Genel bir ifadeyle aile, bireyin topluma uyumuyla ilgili işlevini yitirme durumuyla karşı karşıya kaldı.

Tōrkiye’de sanayileşmeyle birlikte nōfusun yōnünde ve yerinde bōyōk değeriklikler oldu. Kentlerin kalabalıklaşması, kent kōltōründe de yozlaşmaya neden oldu. Toplumda nōfusun farklılık gōstermesi, farklı kōltōrlerin belli noktada buluşması, nōfusun, toplumsal değerler ūzerinde olumsuz etkisine neden oldu. Bu bağlamda; çalışma çağına girmiş olan ve yōksek gō eğilimlerine sahip olan nōfusun yeterli olōde iř olanakları bulamaması Tōrkiye’nin toplumsal ve ekonomik yapısını bōyōk değerimelere zorladı. Bununla birlikte Tōrk toplumunda ۆzellikle sanayileşmenin yoğun olduğu kent ve bōlgelere baktığımızda hem nōfus hem de kentleşme yōnōyle yoğun bir kōltōrel yozlaşmanın olduğu gōrōldō.

Sanayileşmeyle birlikte toplumumuzda Batı kōltōrōnün etkisi gōrōlmeye başladı. Tōrkiye’deki bu yabancı kōltōr, kendisiyle sōmōrgeciliđi de topluma taşıdı; ancak

maddi sömürgeciğden çok, Türk toplumunda manevi sömürgecilik görüldü. Toplumumuzda oldukça uzun bir süredir sanayileşmenin de etkisiyle, yabancı kültüre karşı bu kültürün gereklisini-gereksizini, iyisini-kötüsünü hiç ayırt etmeden, edinme anlayışı oluştu. Bunun arkasında toplumda Batıyla bütünleşememe kompleksi yatmaktadır. Günümüzde özel kesimin de buna karışmasıyla büyük sermayeler yabancı kültürün desteklenmesi için harcanmakta ve bütünüyle milli kültürün yerini alması için hiçbir şey esirgenmemektedir. Bu durum da toplumun büyük bir kesiminde yabancı kültüre karşı bir sempati doğurdu. Yine yabancı kültürün bir başka etkisinde ise; Türkiye’de üst yönetici ve aydının benimsediğı kültür ve eğitim siyaseti bütünüyle kitle araçlarının etkisinde kaldı. Türkçeye sırt çevrilip, yerine yabancı dillere önem verilmesi sonucu toplumumuz yabancı kültür hastalığıyla karşı karşıya geldi.

Çalışmada çıkarılan bir başka sonuç da Türk toplumunda bilgilerin bir kısmı, Avrupa’dan olduğu gibi Batı’nın gözüyle ele alınmış ve çözüm bulunmak istenmiştir. Toplumumuzda gerçekleştirilen bu değışim kendi öz dinamiklerine dayanarak yapılan değışim olmamıştır. Toplumda en büyük sorunlardan biri de teknolojik gelişimi, kendi değerleri içerisinde özümseyememe probleminin olmasıdır. Bu bağlamda milli kültürü ve ahlakı bozucu etkileri ortadan kaldırmak için, toplumda yabancı kültürlerle karşı kültürel kurumsallaşma çabasında bulunulmalıdır.

Sonuç olarak; Köklü ve sağlıklı bir geleneğe dayanmadan ya da Türkiye gibi köklü ve sağlıklı bir geleneğı olduğu halde bu özellikleri göz önüne alınmadan yönetilen toplumlarda yaşı ve mesleğı ne olursa olsun toplumun bütünü, değışik ölçülerde ve boyutlarda giderek artan bir kişilik yozlaşması ile karşı karşıya kalır. Bu bağlamda bugün toplumumuzda değer çatışmasıyla hızlanan toplumsal patlamalar, yaygınlaştı. Bu noktada çalışmamızın diğeri bir bağımsız değışkeni olan gençlerden bahsedecek olursak; sanayileşmenin getirmiş olduğu tüketim ekonomisinin kalıplarını benimsetmede en etkili araç ideolojidir. Bu yüzden propagandanın etki alanına önce gençler girdi. İdeolojiden kolaylıkla etkilenen ve hemen belirli tutum ve davranışlara yönelen öncelikle gençlerdir; çünkü gençler, hayal ile gerçeğı birbirine çabuk karıştırırlar. Bu bağlamda sanayileşmenin getirmiş olduğu ideoloji ile kendi değerleri arasında çelişkiye düşerek kültürün yozlaşmasında etkili oldu. Günümüzde gençlerin çoğı, eskiye göre toplumsal değışimden yana tavır almaya başlamıştır. Dolayısıyla toplumumuzda

sanayileşmeyle, toplumun bazı kategorilerinde yozlaşma kendini gösterdi. Bu kategori içerisinde gençlerin topluma, hayata bakışları, tamamen kendi kültürünün ahlaki yapısından farklı bir yöne doğru gittiği görüldü.

Çalışmamızda çıkardığımız sonuçlarla ilgili Türk toplumunun bugünkü kültürel yozlaşmadan kurtulabilmesi için;

- Sanayi kültürü ve teknoloji ile topluma giren yabancı öğeleri kendi iç dinamikleri içerisinde özümsemelidir.
- Toplumdaki kültürel eğitimin tabandan yukarıya doğru yayılma anlayışının benimsenmelidir.
- Toplumda biz ögesinin yerleştirilme çabaları artırılmalıdır.
- İlköğretimden üniversiteye kadar kültürü özümseyecek dersler yoğunlaştırılmalıdır.
- Çağdaşlaşma sadece Batı toplumlarına ait bir durum değildir. Bu yüzden toplumda çağdaşlaşma, Batılılaşma kavramlarının ayrımının iyi yapılması gerekiyor.
- Kültürel yozlaşma özellikle kente yeni gelenlerde görüldüğü için bu kesimin kente uyumunda kolaylık sağlanacak alt yapı desteği gerçekleştirilmelidir.
- Dış kültürlerle olan kültürleşmenin olumlu tarzda olanı ele alınmalıdır.
- Toplumsal hayata dışardan girmiş normlar ve evrensel kültür, dikkatli bir ayıklama ile yerele uyarlanmalıdır. Başka bir ifadeyle küreselleşme sürecinden fazla düzeyde etkilenmemek için küresel dünyaya kendi özgün değerlerinden kaynaklanan ürünlerle katılımında bulunulmalıdır.

Sanayileşme bugün için tüm dünyanın izinden geçmek zorunda olduğu bir süreçtir. Bu gerçeğin dışlanması mümkün değildir. Bizim yapmamız gereken bu süreç içinde kendi otantisitemizi koruyarak yeni çıkış yolları bulabilmemizdir. Bu çalışma bu yaklaşımı açıklamada gösterdiği beceri oranında başarılı sayılacaktır.

KAYNAKÇA

- ADIGÜZEL, Yusuf (1998), *Kültür Endüstrisi ve Kitle Toplumunun Paradoksları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AKDENİZ, Sabri (1997), *Kültür Sömürgeciliği*, 2. Baskı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Yayınları, İstanbul.
- AKDITYK (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu), (1990), *Milli Kültür Unsurlarımız Üzerinde Genel Görüşler*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Sayı 46.
- AKGÜL, Mehmet (1999), *Türk Modernleşmesi ve Din*, Çizgi Yayınları, Konya.
- AKGÜR; Zeynep Gökçe (1997), *Türkiye’de Kırsal Kesimden Kente Göç ve Bölgeler Arası Dengesizlikler*, 1. Baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- AKGÜR; Zeynep Gökçe (2003), *Toplumsal Yapı Değişiminde Göçün Yeri*, Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Dergisi, Cilt 5, Sayı 1–2.
- AKŞİT, Bahattin (1990), *İç Göçlerin Nesnel ve Öznel Toplumsal Tarihi Üzerine*, Ankara.
- AKTAŞ, Cihan (1992), *Modernizmin Evsizliği ve Ailenin Gerekliliği*, İstanbul.
- ALEMDAR, Korkmaz (1994), *Popüler Kültür ve İletişim*, Ümit Yayınları, Ankara.
- ARON, Raymond (1997), *Sanayi Toplumunu*, Dergah Yayınları, İstanbul.
- ARSLAN, Mehmet (1986), *Kültürler Savaşı*, Akabe Yayınları, İstanbul.
- ATABERK, Erdal (2003), *Modern Dünyada Değer Kayması ve Gençlik*, 1. Baskı, Alkım Yayınları, İstanbul.
- ATALAY, Beşir (1983), *Sanayileşme ve Sosyal Değişim: Kırıkkale Araştırması*, DPT Yayınları, Ankara.
- ATALAY, Beşir (1984), *Sanayileşme ve Sosyal Değişim: Japonya Modeli*, DPT Yayınları, Ankara.

- AYDEMİR, Murtaza (1990), *Avrupa Topluluğu Karşısında Milli Kültürümüzün Meseleleri*, İstanbul.
- AYDIN, M. Kemal (2003), *Sermayenin Küreselleşmesi*, 1. Baskı, Değişim Yayınları, İstanbul.
- AYDIN, Suavi (1993), *Modernleşme ve Milliyetçilik*, Gündoğan Yayınları, Ankara.
- BAL, Hüseyin (2002), *Kent Sosyolojisi*, 2. Baskı, Fakülte Kitapevi, Isparta.
- BALCI, Ersin (1992), *İlerlemenin Öteki Yüzü*, Ağaç Yayıncılık, İstanbul.
- BAYRAMOĞLU, Ferzan Yıldırım (1996), *Kentte Birlikte Yaşamak ve Üstüne*, Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi Yayınları, İstanbul.
- BİLGİN, Nuri (1995), *Kolektif Kimlik*, Sistem Yayınları, İstanbul.
- BİLGİN, Nuri ve Melek Göregenli (1996), “*Kentsel Katılım ve Çoğulculuk Kentte Birlikte Yaşamak Üstüne*”, Editör: Ferzan Bayramoğlu Yıldırım, Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi Yayınları, İstanbul.
- BOZKURT, Veysel (2000), *Küreselleşmenin İnsani Yüzü*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- ÇELİK, Celalettin (2002), *Kentleşme ve Din*, Çizgi Yayınları, Konya.
- DİKEÇLİGİL, Beylü (1998), *Metropolde Kariyer Meslekleri ve Aile Yapısı Temelinde Yaşama Tarzları*, 2. Baskı, Barış Yayınları, Ankara.
- DİNÇER, Nahid (1988), *Türkiye’de Kültür Buhranı*, 1. Baskı, Kayıhan Yayınları, İstanbul.
- DOĞRU, Adil (1999), *Değişen Toplumun Bunalımı*, Timaş, İstanbul.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı), (1987), *Aile ve Çevre Sorunları*, 1.Baskı, DPT Yayınları, Ankara.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı Küreselleşme Özel İhtisas Komisyonu), (2000), *Küreselleşmenin Kültürel ve Sosyal Etkileri*, DPT Yayınları, Ankara.

- EKİN, Nusret (1994), *Endüstri İlişkileri*, 6. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul.
- ELİBOL, Saadettin (1983), *İnanç ve Kültür*, Birlik Yayınları, Ankara.
- ERKAL, Mustafa, (1990), *İktisadi Kalkınmanın Kültür Temelleri*, Ankara.
- ERKAN, Hüsnü (1994), *Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme*, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- ERKAN, Hüsnü (2000), *Ekonomi Sosyolojisi*, 4. Baskı, Barış Yayınları, İzmir.
- FREDMAN, L. (1998), *Sosyal Psikoloji*, çev., Ali Dönmez, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.
- GIDDENS, Anthony (2000), *Sosyoloji*, çev., Hüseyin Özel ve Cemal Güzel, Ayraç Yayınları, Ankara.
- GÖKALP, Ziya (1990), *Türkçülüğün Esasları*, MEB Yayınları, İstanbul.
- GÖKÇE, Birsen (1996), *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar*, Savaş Yayınevi, Ankara.
- GÜLEÇ, Cengiz (1992), *Türkiye'de Kültürel Kimlik Kirizi*, 1. Baskı, V Yayınevi, Ankara.
- GÜNAY, Ünver (1987), *Modern Sanayi Topluluklarında Din*, I-II, Ü.I.F.D, Kayseri.
- GÜNAY, Ünver (1997), *Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Türk Yurdu*, Nisan /Mayıs C.17. I-II, Ü.I.F.D.
- GÜNEŞ, Sadık (1996), *Medya ve Kültür*, Vadi Yayınları, Ankara.
- GÜNGÖR, Erol (1993), *Sosyal Meseleler ve Aydınlar*, 1. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- GÜNGÖR, Nevin (1991), *Kültür- Eğitim-Dil Üzerine Görüşler İle Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, Kültür Bakanlığı eserleri / 167, Ankara.
- GÜRDOĞAN, Ersin (1985), *Teknolojinin Ötesi*, Akabe Yayınları, İstanbul.

- GÜRDOĞAN, Ersin (1987), *Kültür ve Sanayileşme*, Nehir Yayınları, İstanbul.
- GÜRDOĞAN, Ersin (1987 b), *Kültür ve Yabancılaşma*, Nehir Yayınları, İstanbul.
- GÖZMEZ, Kemal (1991), *Kent ve İnsan*, MEB Yayınları, İstanbul.
- GÜVENÇ, Bozkurt (1997), *Kültürün ABC'si*, 1. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- GÜVENÇ, Bozkurt (1999), *İnsan ve Kültür*, 5. Baskı, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- HALDUN, İbn-i (1970), *Mukaddime I Ugan Çevirisi*, 1. Baskı, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi, İstanbul.
- HARRİSON, Paul (1991), *Üçüncü Dünyanın Batılaşması*, Çev., Cevdet Cerit, 2. Baskı, Pınar Yayınları, İstanbul.
- HOBBSOWN E. J. (2003), *Sanayileşme ve İmparatorluk*, Çev., Abdullah Ersoy, 2. Baskı, Dost Kitapevi, Ankara.
- IŞIK, İhsan (1990), *Kültürümüzün Kimliği*, 3. Baskı, Ünlem Yayınları, İstanbul.
- KAPLAN, Mehmet (1992), *Kültür ve Dil*, 7. Baskı, Dergah Yayınları, İstanbul.
- KASAPOĞLU, Aytül (1994), *Gecekondu Ailesi ve Demografik Özellikleri: Dünyada ve Türkiye'de Güncel Sosyolojik Gelişmeler*, Sosyal Bilimler Dergisi Yayınları, Ankara.
- KELEŞ, Ruşen (1990), *Kentleşme Politikası*, İmge Yayınları, Ankara.
- KEYDER, Çağlar (1990), "Türkiye'de Demokrasinin Ekonomi Politikası", Editörler: SCHİCK, İ. C., ve E. A. TONAK, Belge Yayınları, İstanbul.
- KIRAY, Mübeccel (1982), *Toplumsal Yapı Analizleri İçin Bir Çerçeve: Toplum Bilim Yazıları*, GÜİİBF Yayınları, Ankara.
- KIRAY, Mübeccel (1998), *Örgütlemeyen Kent: İzmir*, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- KIRAY, Mübeccel (1998 b), *Değişen Toplum Yapısı*, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- KIZILÇELİK, Sezgin (1994), *Sosyoloji Teorileri 1*, 2. Baskı, Yunus Emre Yayınları,

Konya.

KIZILÇELİK, Sezgin (1994 b), *Sosyoloji Teorileri 2*, 2. Baskı, Yunus Emre Yayınları, Konya.

KONGAR, Emre (1993), *Türk Toplum Bilimcileri*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

KONGAR, Emre (1994), *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, 8. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.

KONGAR, Emre (1997), *Kültür Üzerine*, 5. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.

KONGAR, Emre (1999), *Toplumsal Değişme*, 7. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.

KÖKER, Levent (1990), *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yayınları, İstanbul.

KÖSOĞLU, Nevzat (1995), *Milli Kültür ve Kimlik*, 2. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul.

MALİNAWSKI, Bronislaw (1990), *İnsan ve Kültür*, Çev., Fatih Gümüş, Birinci Baskı, V Yayınları, Ankara.

MARDİN, Şerif (1980), *Sosyal Psikoloji*, İletişim Yayınları, İstanbul.

MARDİN, Şerif (1991), *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul.

MARDİN, Şerif (1991b), *Türkiye'de Din ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul.

MARDİN, Şerif (1991c), *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul.

MARDİN, Şerif (1998), *Modern Türk Sosyal Bilimleri Üzerine Bazı Düşünceler: Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, Editör: BOZDOĞAN, S., ve R KASABA, TUY Yayınları, İstanbul.

MERİÇ, Cemil (1983), *Kültürden İrfana*, İnsan Yayınları, İstanbul.

NAZLI, Serap (2000), *Aile Dayanışması*, 1. Baskı, Nobel Yayınları, Ankara.

OKTAY, Ahmet (2002), *Metropol ve İmgelem*, 1. Baskı, Kültür Yayınları, İstanbul.

PAMUK, Şevket (2003), *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi*, 2. Baskı, K Kitaplığı,

İstanbul.

PAPPENHEIM, Fritz (2002), *Modern İnsanın Yabancılaşması*, Çev., Salih Ak, Phoenix Yayınları, Ankara.

SAYIN, Önal (1990), *Sosyoloji*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir.

SENCER, Muzaffer (1979), *Kültüre İlişkin Temel Kavramlar ve Ulusal Kültür*, Üç Aylık Kültür Dergisi, Kültür Bakanlığı Yayınları, Sayı 5, s. 15-18.

SERGE, Latouche (1993), *Dünyanın Batılılaşması*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

SEZAL, İhsan (1992), *Kentleşme*, Ağaç Yayınları, İstanbul.

SEZER, Baykan (1992), *Çağdaşlaşma ve Yeni Toplum*, Sayı 1 s. 6.

ŞAHİN, Hüseyin (2000), *Türkiye Ekonomisi*, 6. Baskı, Ezgi Kitabevi, Bursa.

ŞENYAPILI, Tansı (1978), *Bütünleşmemiş Kentli Nüfus Sorunu*, Birinci Baskı, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları, Ankara.

ŞERİATİ, Ali (1992), *Makineleşmenin Tuzağında İnsan ve Teknoloji*, Çev., Taha Kılıç, İnsan Yayınları, İstanbul.

TATLIDİL, Ercan (1989), *Kentleşme ve Gecekondu*, Ege Ü.E.F. Yayınları, İzmir.

TATLIDİL, Ercan (1992), *Kent Sosyolojisi: Kuram ve Kavramlar*, Ege Ü.E.F. Sosyoloji Dergisi, Sayı 5 s. 25-43.

TATLIDİL, Ercan (1992 b), *Göç ve Kentleşmenin Sosyal Boyutu*, Ege Ü.E.F. Sosyoloji Dergisi, Sayı: 5 s.55 -24.

TATLIDİL, Ercan (1993), *Türkiye’de Kentleşme ve İşgücünün Değişen Nitelikleri*, Ege Ü.E.F. Sosyoloji Dergisi, Sayı 5, s.4.

TATLIDİL, Ercan (1994), *Kent Kültürü ve Boş zaman Değerlendirme: Dünyada ve Türkiye’de Güncel Sosyolojik Gelişmeler*, Sos. Bil. Der. Yayınları, Ankara.

TECER, Meral (2003), *Türkiye Ekonomisi*, TODAİE, Ankara.

TEKELİ, İlhan (1982), *Türkiye’de Kentleşme Yazıları*, Turhan Kitapevi, Ankara.

- TOKGÖZ, Erdinç (1973), *Sanayileşmede Büyüme Kutupları ve Türkiye*, Hacettepe Üniversitesi, Yayınları, Ankara.
- TOKGÖZ, Erdinç (1999), *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi*, 5. Baskı, İmaj Yayınları, Ankara.
- TOKGÖZ, Oya (1982), "*Televizyon Reklamlarının Anne-Çocuk İlişkisine Etkileri*", Ankara üniversitesi siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- TOLAN, Barlas (1977), *Büyük Kent Sorunlarına Toplu Bir Bakış*, İ.T.İ.A.Yayınları, Ankara.
- TOLAN, Barlas (1993), *Sosyoloji*, Adım Yayınları, Ankara.
- TUNA, Korkut (2002), *Yeniden Sosyoloji*, 1. Baskı, Karakutu Yayınları, İstanbul.
- TURAN, Sevil (1995), *Türkiye'de Kentsel Aile Yapısının Değişimi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- TURHAN, Mümtaz (1980), *Atatürk İlkeleri ve Kalkınma*, Yağmur Yayınları, İstanbul.
- TURHAN, Mümtaz (1997), *Kültür Değişmeleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul.
- TÜFEKÇİ, Gürbüz D. (1981), *Atatürk'ün Düşünce Yapısı*, Birlik Yayınları, Ankara.
- TÜRKDOĞAN, Orhan (1992), *Modernleşmenin Yeni Boyutları*, Yeni Toplum Dergisi, Sayı 2, Eylül-Ekim, 1992.
- Türkiye'de İçgöç Konferansları* (1998), Numune Matbaacılık, Bolu-Gerede.
- UYGUR, Nermi (1984), *Kültür Kuramı*, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- VATANDAŞ, Celalettin (2002), *Çok Kültürlülük*, Değişim Yayınları, Adapazarı.
- VERGİN, Nur (1986), *Toplumsal Değişme ve Türkiye'de Aile*, İlim ve Sanat Dergisi Sayı 14, s.9.
- YAMANLAR, Emine (2001), *Sosyoloji*, Bemkoza, Eskişehir.
- YAZAN, Ümit Meriç (1995), *Cemaatten Toplum, Toplumdan Cemaate Kimlik Arayışı*, Genç Sosyologlar Derneği Yayınları, Yıl 1, Sayı 1, s.16-25.